

IVAN PRIJATELJ

KULTURNA IN POLITIČNA
ZGODOVINA SLOVENCEV

1848—1895

I

Uredil
Anton Ocvirk

Pri
Akademski založbi
v Ljubljani
1938

45350

Za obnovo
Univerzitetne biblioteke

v Ljubljani

podaril

Stefan Gams

dne

14/8 194*4*

030003855

PREDGOVOR

«Kulturna in politična zgodovina Slovencev» obsega še neobjavljeno rokopisno ostalino prof. dr. Ivana Prijatelja. Ogromno delo, monumentalno tako po zasnovi kakor po izvedbi, je nastajalo v letih 1920. do 1930. v dveh obsežnih, problemsko in idejno zaključenih ciklih njegovih univerzitetnih predavanj, ki se med seboj razvojno-historično dopolnjujejo in vsebinsko zaokrožajo v celoto. Prvi, žal, ne povsem dokončani cikel je posvečen literarni generaciji Staroslovencev v letih 1848. do 1868., drugi pa obravnava slovstveno delovanje Mladoslavencev ali dobo romantičnega in poetičnega realizma od leta 1868. do leta 1895. V obeh delih, ki sta časovno še natančneje opredeljena po obdobjih in podobdobjih, je prof. Prijatelj zajel domala vse, kar spada poleg literature v duševno zgodovino slovenskega naroda; obenem pa se je dokopal do tistih podtalnih, a vzročno izredno važnih silnic, ki jasno razkrivajo naše politične, gospodarske, socialne, kulturne in literarne težnje teh desetletij ter zgovorno prikazujejo, kako smo notranje postopno rasli in se dograjali. V znanstvenem pogledu je ta Prijateljev opus, ki ga docela upravičeno lahko poimenujemo «Kulturna in politična zgodovina Slovencev», tako po metodi kakor po idejnih vidikih svojevrsten historični oris našega narodnega razvoja v drugi polovici minulega stoletja. V celoti vsebuje naslednja poglavja:

A. Staroslovenci

Uvod. O poznamenovanju dobe in obdobj.

I. Obdobje tvornega konservatizma (1848—1860)

- 1.) *Avstrijski politični okvir.*
- 2.) *Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju.*
- 3.) *Slovensko gospodarsko, družabno in kulturno življenje v stanovih, društvih in zavodih v obdobju med 1848 do 1858.*
- 4.) *Slovensko časopisje v obdobju med 1848 do 1858.*
- 5.) *Duševni obraz generacije »Staroslovencev».*
- 6.) *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848. do 1857. (Ekscerpt.)*

II. Obdobje okorelega konservatizma (1860—1868)

- 1.) *Avstrijski politični okvir.*
- 2.) *Slovensko društveno življenje v 60ih letih.*
- 3.) *Slovensko časopisje v 60ih letih.*

B. Mladoslavenci (1868—1895)

Uvod v dobo

I. Obdobje romantičnega realizma (1868—1881)

- 1.) *Politični oris dobe.*
- 2.) *Slovensko politično življenje v tem obdobju.*
- 3.) *Splošni razvoj literature in literarne kritike v obdobju »mladoslovenskega» romantičnega realizma.*

II. Obdobje poetičnega realizma (1881—1895)

- 1.) *Uvod in splošna oznaka tega obdobja.*
- 2.) *Razvoj avstrijske državne politike v letih 1881. do 1895.*
- 3.) *Strankarska diferenciacija v slovenskem javnem življenju med leti 1881. do 1895.*
- 4.) *Socialistično gibanje med Slovenci.*
- 5.) *Splošni razvoj literature in literarne kritike med leti 1881 do 1895.*

Pri urejanju Prijateljevih predavanj, ki tvorijo njegovo *«Kulturno in politično zgodovino Slovencev»*, sem iz objave izločil vse, kar je že izšlo v naših znanstvenih časopisih ali knjižni obliki. Da pa ne bi zaradi tega kakor koli uničil celote, sem nadomestil izločena poglavja s kratkimi vsebinskimi ekscerpti, kar znanstveno utemeljujem v opombah. Pri prirejanju Prijateljevega teksta za tisk sem upošteval sedanji pravopis in današnjo obliko knjižnega jezika, sicer pa ohranil njegov izraz pristen in nepotvoren. Zadnji zvezek te izdaje bo obsegal mimo podrobnega vsebinskega, stvarnega in imenskega kazala avtorjeve kulturno-politične zgodovine tudi daljšo študijo o Prijateljevem življenju in delu, sintentičen oris njegovega tridesetletnega znanstvenega iskanja.

Anton Ocvirk

UVOD

O poznamenovanju dobe in obdobji

Leta 1848. se je zaključila doba prvega slovenskega preporoda, započetega leta 1768. s prvo izdajo Pohlinove «Kraynske Grammatike». Bila je to doba preporoda slovenskega literarnega jezika in slovenske literature, krajše rečeno, *doba slovenskega jezikovnega in literarnega preporoda*. Vzpostavljenje in izoblikovanje domovinskega jezika kot literarnega izrazila in pa snovanje domovinske literature v tem jeziku je bila prva naloga, ki so si jo stavili pisci našega prvega preporoda. K tej glavni nalogi se je pridruževala — poleg mnogih drugih, iz časovnih stremeljenj in krajevnih potreb izvirajočih smotrov — tudi že težnja po tem, da bi se naš jezik in naša literatura uvrstila v plemeniti tekmi med druge omikane jezike in med druge že razvite ali razvijajoče se literature. Svoj višek je dosegel naš prvi preporod v svojem drugem, visokoromantičnem obdobju, v katerem je iz preporodne žerjavice vzplapolal naposled že sproščeni, čisto umetniški Prešernov genij.

Znamenito leto 1848. je bilo eminentno politično leto, za srednjo Evropo v pogledu na državno in socialno sožitje ljudstev skoraj tako pomembna časovna zareza, kakršna je bila vélika francoska revolucija za ves svet. V tem letu se je namreč tudi v srednji Evropi — kakor že večkrat poprej v njenih zapadnih predelih — napravil poizkus, da se podere okostenela stavba legitimizma, to se pravi, absolutističnega jerobstva privilegiranih stanov nad širokimi sloji ljudstva. V tem letu je prišel tudi v srednji Evropi do izbruha dolgo zadrževani in zadušeni klic širših ljudskih, zlasti meščanskih slojev, zahteva po soudeležbi teh slojev pri določanju načinov državnega in družabnega sožitja. Ljudstva so se začutila polnoletna in so se poizkusila uvrstiti med svoje dotedanje jerobe v ob-

liki enakovrednih sodržavljanov. Vse to prizadevanje je bilo docela političnega značaja.

V dobi, ki jo odvarja leto 1848., imajo zategadelj *politična gesla* prvo besedo. Vsa ta doba nosi po vsej Evropi izrazito političen pečat. Od tod izhajajo, da je tudi doba slovenskega duševnega življenja, ki pada v ta čas, doba slovenske literature v tej časovni periodi kljub temu, da je v mnogem oziru sicer res še prosto nadaljevanje slovenskega prvega jezikovnega in literarnega preporoda, v svojih novih in najglasnejših geslih vendar že odločno znamenovana z glavno in splošno signaturo časa — s politiko. Medtem ko je prejšnja doba vzpostavljala narod v duševnem, jezikovnem in literarno umetnostnem svetu, ga poizkuša ta doba vzpostaviti in v veljavo in v obveljavo spraviti v medljudstvenem, državnem sožitju, v političnem svetu. Iz tega vzroka menim, da bi bil najprimernejši naziv, s katerim bi mogli poznamenovati dobo slovenske literature po letu 1848. — *doba drugega slovenskega*, to se pravi, *političnega preporoda*. Ta najbolj splošni naziv se prilega slovenskemu duševnemu življenju, ki je dobivalo najpregnantnejši izraz v naši literaturi, prav tja do bosenske aneksije, do l. 1908. — Kakor vidimo je številka osem v pomembnih letnicah v novejši slovenski literarni zgodovini važnega pomena. Od leta 1908. dalje do leta 1918. bi mogli s tega vidika govoriti o najnovejši, to je *osvoboditeljni dobi*.

Vsak narod, ki se res zaveda, da je narod, stremljiv po koncem koncev po svoji popolni osamosvojitvi in osvoboditvi. Ako je narod številčno majhen, se bo skušal združiti s sorodnimi in sosednjimi malimi narodi v večjo državo, da se bo lažje obdržal v boju večjih, zemlje lačnih držav. In te njegove težnje dobivajo pregnanten izraz vedno tudi v njegovi literaturi. So dobe, v katerih je ta klic glasnejši ali tišji. A docela ne utihne nikdar v nobenem narodu, ki se res zaveda kot narod. V dobah, ko je ta klic tišji, zadobivajo na aktualni glasnosti druga gesla narodnokulturnega, svetovnonazornega in končno literaturi najbolj primernegega umetnostnega značaja; po teh po-

slednjih se vrste in zamenjujejo druga z drugo dobe literarnih zgodovin zlasti vseh državno docela svobodnih narodov.

Ako proučujemo zgodovino novejšje slovenske literature, zapazimo, da so se tudi pri nas v dobi zadnjih osemdesetih let vrstile generacije, ki so v medsebojnem trenju izkušale naravnavati smer slovenske literature ne samo pod vidikom omenjenega splošnega preporodnega in osvoboditeljnega stremljenja, marveč pogosto tudi pod kakšnim specialnim vidikom. Tako je n. pr. večina vodilnih mož, ki je določevala smeri slovenskemu javnemu in duševnemu življenju v dvajsetletju 1848—1868, označena kot z najbolj vidno signaturo — *s konservatizmom* v političnem, svetovnonazornem, socialnem, verskem, literarnem in sploh kulturnem pogledu. Zategadelj bi mogli dobo, v kateri je slovensko javno življenje vodila ta generacija osemindesetletnikov, imenovati tudi *dobo slovenskega konservatizma*. Ker pa se že med to generacijo pojavljajo zagovorniki radikalnejše in naprednejše smeri, bi ta naziv ne zajemal vse vsebine te dobe. Glede na to, da je mlajša generacija slovenskih javnih in kulturnih delavcev, ki je bila v letu 1848. še v šolah in je stopala v prihodnjem in naslednjem desetletju v borbo s starejšo generacijo za naprednejša načela, da je torej ta generacija «sinov» imenovala pokolenje «očetov» — «Staroslovence», se mi je zdelo najprikladneje, nazvati to dvajsetletje slovenske literarne in kulturne zgodovine (1848 do 1868) — *dobo «staroslovenstva»*. Nazvati jo dobo slovenskega političnega preporoda, se mi ni zdelo primerno zategadelj, ker pristaja ta naziv — kakor rečeno — še poznejšim desetletjem prav tja do leta 1908. Isto velja tudi za naziv «doba narodnega prebujenja», ki so ga poizkušali uvesti nekateri literarni zgodovinarji. Jemati kak literarno-teoretičen naziv pa ne kaže, že zato ne, ker ne vodijo peres piscem te dobe predvsem literarno-umetnostna gesla.

To *dobo «staroslovenstva»* pa moramo nujno razdeliti v dve obdobji: v periodo med letom 1848. in letom 1860.,

katero izpolnjujeta v Avstriji borbena «pomlad narodov» in njen premagalec absolutizem, in v periodo med leti 1860. in 1868., izpolnjeno v Avstriji z ustavnimi boji. Ker se spričo primitivnega in patriarhalnega stanja slovenskega naroda v tej prvi periodi okorelost našega konservatizma kot vodilne smeri še ni tako občutila, lahko poznamenujemo to prvo polovico dobe «staroslovenstva» s podnazivom: *obdobje tvornega konservatizma* (1848 do 1860); na konformni način bomo potem poimenovali drugo polovico dobe «staroslovenstva», v kateri se začno «mladi» boriti z zastarelimi in neplodnimi praktikami in načeli «starih» — *obdobje okorelega konservatizma* (1860 do 1868). V okviru te razpredelitve hočemo proučevati duševno obeležje te dobe ter obravnavati posamezne pisce in njihova dela.

STAROSLOVENCİ
—
OBDOBJE TVORNEGA
KONSERVATIZMA

(1848—1860)

I

Austrijski politični okvir

Meščanska revolucija leta 1848. se v Evropi ni posrečila. Njen bojni klic o «sovladi ljudstva», naperjen zoper «legitimne pravice vladarjev po milosti božji», je samo na Francoskem, od koder je bil izšel, poklical v življenje in nekaj let vzdrževal pravo ljudovlado. V Italiji, kjer se je izživiljal zgolj v boju zoper vladarstvo avstrijskih tujcev v deželi, ni oživotvoril niti parlamenta. V Nemčiji se je zaman trudil za vzpostavitev edinstvene države vseh nemških rodov. Avstrijo je ta klic meril naravnost v srce. Avstrijo, ta konglomerat narodov, v katerem so bili v stoletjih utonili različni «zgodovinski», to se pravi, takšni narodi, ki so imeli kdaj poprej svojo lastno državno samostojnost (n. pr. Madžari, Italijani, Poljaki, Čehi, Hrvatje), in v katerem so gluho ter nemo živetarili od pamtiveka «nezgodovinski» narodi (Slovenci, Ukrajinci, Slovaki, Romuni), to protinaravno državno zmes bi bila revolucija leta 1848., ki je proglašala prirodno pravo narodov, izbrisala iz analov zgodovine — ako bi se bila posrečila.

Zakaj se je ponesrečila revolucija leta 1848. in ponesrečila najprej in najklaverneje ravno v Avstriji?

Prva krivda zadene avstrijske Nemce, ki so prvi potvornili sveti bojni klic časa po «prirodnem pravu» narodov s tem, da so ga v svoji gospostvoželjnosti zmešali s tako zvanimi zgodovinsko priposestovanimi predpraviciami. Priznavajoč Italijanom, Madžarom in Poljakom pravico, da se odtrgajo od stare Avstrije in si ustanove svoje samostojne države, so to pravico odrekli zgodovinskemu narodu Čehov zaradi njegove zajednosti v nemško geografsko sfero in nezgodovinskemu narodu Slovencev zaradi svojega pohlepa po Trstu in morju.¹ V nasprotju

¹ O nemškem pohlepu po Trstu so bili naši domorodci dobro poučeni že v revolucionarnem letu. Na slovenskem ljudskem shodu v Poljčanah dne 15. avgusta 1848 je Franc Kurelac «z

z novim, mladim in zdravim prirodnopravnim bojnim klicem so Nemci postavili zahtevo, da se ta dva naroda kot sestavna dela »svete rimske države nemške nacije» priklopita Veliki Nemčiji. Nemci so bili že takrat — in ne šele leta 1867. — z Madžari »par nobile fratrum», ker so že leta 1848. simpatizirali s tendencami Madžarov, teh drugih potvarjalcev zdravega bojnega klica dobe, stremečih po tem, da po nemškem vzorcu poizkusijo v svoji državi z asimilacijo Hrvatov, Srbov, Slovakov, Rusinov in Romunov kakor tudi z nameni Poljakov, ki so trdili, da je njihov ukrajinski sosed »gente Ruthenus, natione Polonus».

Umevno je, da so začeli izvedbo tako pojmovane revolucije v Avstriji ovirati zlasti trije od nje prevarani narodi: Čehi, Srbohrvatje in Slovenci, in da so si izvolili tisto zlo, ki se jim je zdelo manjše. In to zlo je bila avstrijska, habsburški vladarski hiši zvesta aristokracija.

Plemstvo, ki je dotlej skoraj neomejeno vladalo Avstrijo, je bilo s cesarjem vred takoj po marčnih dneh v prvi preplašenosti koncediralo revoluciji skoraj vse, kar ji je moglo oddati od svojih predprav, samo da se še ohrani na krmilu: proglasilo je na usta cesarja Ferdinanda *ustavo in ravnopravnost narodov*. In to sta bili oni dve čarobni gesli, ki so se ju oklenili imenovani trije po nemško-madžarski revoluciji prevarani narodi, da so si mogli nato prav s tema dvema gesloma legitimistični, zlasti plemiški generali zagotoviti armado. Zaupajoč in verujoč v te dve gesli so južni in zapadni avstrijski Slovani rešili državo in proglasili s Palackim parolo, da, »če bi Avstrije ne bilo, bi se morala v korist Slovanom ustanoviti».

Neposredna rešiteljica Avstrije leta 1848. pa je bila seveda — armada. A ta je bila po ogromni večini svojega

lepimi ino jasnimi besédami dokazoval: koliko je Němcem na Sloveniji ležéče, da se od Nemškoga ne odlóči: ker bi tako Terst — morje izgubili», piše na tem shodu navzočni Oroslav Caf Muršcu dne 17. avgusta 1848. (ZMS, VII., str. 29.)

moštva slovanska. Ta je rešila Avstrijo v Lombardiji, kjer je pomandral italijanske vstaše in sardinskega kralja Carla Alberta skoraj s samimi slovanskimi polki *Radecký*, stari general, ki je dejal leta 1849. na Dunaju svojim mladim slovaškim oficirjem, da je on sicer predvsem prijatelj «dinastije, cesarstva in reda», a je zraven tudi pristavil: «Čeh sem, in vselej sem Slovake ljubil. Čehi in Slovaki smo bratje in sorodniki *enega* naroda . . . Vse, kar je v moji moči, bom gotovo storil, da Slovaki zadobe svojo pravico.»²

Drugi Slovan, ki je takoj po revoluciji leta 1848. z vsem svojim narodom stopil na noge, da reši Avstrijo propada, je bil hrvaški ban *Jelačić*, ki ni le dolgo sam Madžarov držal v šahu, marveč je celo glavnemu cesarskemu vojskovodji, knezu Windischgrätzu, v oktobru leta 1848. pomogel pokoriti uporno, s Kossuthom sočustvujoče dunajsko mesto. Ko je v maju leta 1848. očital *Jelačiću* ogrski minister grof Bathyany, da služi kot slepo orodje reakciji in dvorni kamarili, mu je odgovoril hrvaški ban: «Nisem tiste vrste ljudi. Stranka, ki se je držim, je stranka naroda, krepkega, junaškega, dozdej zatiranega in malopoznanega naroda. Ali sem izmed nazadnjakov ali naprednjakov, pokaže vse življenje moje in moje sedanje prizadevanje, s katerim izkušam svoji domovini obdržati ravnopravnost in svobodo, kakor jo zahteva duh časa in kakor jo je zagotovil vsem avstrijskim narodom Nj. Vel. cesar in kralj.»³

A «Slovanski lipi», osrednjemu češkemu političnemu društvu, je pisal ban 22. oktobra istega leta: «Kakor sem navdušen od ljubezni do Slovanstva, tako sem iz vsega srca preverjen, da je Slovanstvo glavna podpora Avstrije, a da je tudi nasprotno Avstrija za Slovanstvo neizogiben pogoj obstanka. Ako bi zdaj Avstrije ne bilo, bi si jo morali ustvariti.» Izrecno pa poudarja ban, da je bil njegov namen «protiavstrijsko, iz sovraštva do Slovanstva

² Slovenija z dne 28. septembra 1849, str. 311.

³ Slovenija z dne 1. septembra 1848, str. 71.

izhajajočo stranko v Pešti pritisniti in uničiti». In ko sta obe revolucionarni stranki, velikonemška in madžarska, uprizorili oktobrsko vstajo na Dunaju in se je ban s svojo vojsko obrnil na Dunaj, da ga reši, je dejal, da je to storil, «da ukroti sovražnika Slovanstva v poglavitnem mestu Avstrije».⁴

Banu Jelačiću ob strani je stal srbski patriarh *Rajačić*, ki je do pomladi leta 1849. z uspehom organiziral južnoslovansko Ogrsko v boju zoper uporne Madžare in v obrambo svoje srbske Vojvodine. Za banom Jelačićem je stala vsa južnoslovanska javnost. V državni zbor na Dunaj je prišla to izrecno povedat deputacija hrv.-slavonskih poslancev v avgustu leta 1848., zatrjujoč: «Bračo, evo nas! Mi pristajemo k vama i gotovi smo, da za tu ideju žrtvujemo sve, ako bude podpuna sloboda i jednakost svih naroda u Austriji.»⁵ In Slovenci so nabirali denarne prispevke za banovo vojsko in v svojih listih objavljali imena darovalcev.

Poleg Radeckega in Jelačića se je zoper avstrijsko revolucijo leta 1848. bojevalo še večje število slovanskih, zlasti hrvaških in srbskih vojskovodij, kakor n. pr. general *Šimunić*, začasni osvoboditelj Slovakov, *Šuplikac*, *Todorović*. Polkovnika *Kničanin* in *Stanojlo* ter *Ajduk Velkov Milutin* so celo iz kneževine Srbije na poziv patriarha *Rajačića* prihiteli na pomoč reševat v Vojvodini omajani habsburški prestol.

Na čelu avstrijske armade je stal takrat knez *Alfred Windischgrätz*, opremljen že izza prvih marčnih vstaj na Dunaju od cesarja z neomejenimi poverili, po svojem naziranju fevdalni aristokrat do nohtov, mrzeč ljudstvo in narode, slab vojskovodja in še slabši državnik. S pomočjo bana Jelačića se mu je sicer posrečilo ukrotiti Dunaj in začasno pokoriti Pešto, dokler mu ni Kossuthov glavni vstaški poveljnik *Görgei* pokazal poti nazaj na

⁴ Slovenija z dne 31. oktobra 1848, str. 139.

⁵ Hrvatski pokret u zimi godine 1848. U Zagrebu 1899, str. 83.

Dunaj. Takrat je Windischgrätz nasvetoval Habsburžanu na tronu, naj se zateče po pomoč k sosednjemu Romanovu, batjuški carju Nikolaju I., kateri je v resnici takoj ukazal svojemu vojskovodji *Paškeviču*, naj udere z ruskimi polki, 130.000 možmi, čez Karpate na Ogrsko ter uredi to «družinsko zadevo obeh vladajočih hiš».⁶ Pri Vilagosu je ruski general razpršil madžarske sanje po svobodi, zvezani s hegemonijo, ter utrdil Habsburžanom iz temeljev dvignjeni prestol.

A kaj so za vse te usluge storili dunajski dvorni krogi in njih državniki, kako so nagradili one narode, ki so rajši ostali zvesti njim, kakor da bi se zatekli v «svobodo» nemške in madžarske revolucije? Kako so poplašali narode, ki so ostali državi zvesti tudi takrat, ko so jih zlasti Nemci v Frankfurtu (n. pr. na usta pesnika Anastazija Grüna) in Italijani v Turinu z zapeljivimi besedami vabili k odpadu od države, obetajoč jim zlasti v Veliki Nemčiji mehko pestujoče roke? Ni minilo deset let, ko so dobili zvesti Hrvatje za plačilo to, kar bi bilo pristajalo Madžarom za kazen . . .

Marčeva revolucija je bila našla na prestolu Habsburžanov slaboumnega Ferdinanda, imenovanega «dobrotljivega», obdanega od raznih nadvojvod in nadvojvodinj, izmed katerih je imela glavno besedo energična svakinja cesarjeva Zofija, žena cesarjevega brata Karla Franca in mati poznejšega cesarja Franca Jožefa I. Tretji dan revolucije je «dobrotljivi» Ferdinand slovesno obljubil

⁶ Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860. I. Str. 216. Friedjung piše, da je car Nikolaj to naredil, razen iz želje, podpreti monarhično in konservativno stvar v Evropi, tudi iz neke vrste idealizma «ohne sich die geringste Gegenleistung auszubedingen. Gewöhnliche Klugheit empfahl, sich gleichzeitig die Zustimmung des Wiener Kabinetts zu einem Anschlag auf Konstantinopel zu versichern; er verliess sich jedoch darauf, dass das von ihm gerettete Oesterreich sich diesem Danke ohnedies nicht würde entziehen können». Kako se je varal, je car Nikolaj spoznal že leta 1854., v času krimske vojne. To prepozno spoznanje je bojda tudi pripomoglo k njegovi smrti.

ustavo in ravnopravnost vsem svojim narodom. Dne 10. julija 1848. se je sešel državni zbor s pretežno slovansko večino. Na ministrskih klopih je sedelo tako zvano nemško liberalno-meščansko ministrstvo Wessenberg-Doblhoffovo, v katerem je bil pač marčni revolucionar Aleksander Bach justični minister, a Slovana ni bilo v njem nobenega. Ko je skoro nato nastala oktobrska vstaja na Dunaju, v kateri so se Dunajčani odločno izrekli za Madžare, je razgnala le-tá prvi avstrijski parlament. Nato je Windischgrätz s pomočjo Jelačiča ukrotil Dunaj, odpravil dvor s cesarjem vred na varno v Olo-mouc in naznačil parlamentu kot kraj nadaljnjega njegovega zborovanja moravsko mesto Kroměříž, kjer je državni zbor od 15. novembra 1848 dalje lahko v miru nadaljeval svoja že tako le akademična zborovanja. Preden je z Jelačičem odšel nad Madžare, je oblastni in vedno bolj samozavestni mož še poprej sklenil dati Avstriji novega, mladega vladarja in novo vlado. Za ministrskega predsednika v novi vladi si je izbral svojega svaka kneza *Feliksa Schwarzenberga*, nemškega aristokrata, zagovornika neizprosne avtoritete, hladnega, železnega in neupogljivega moža z burno preteklostjo diplomata, ki je moral leta 1826. zapustiti Petrograd, ker je bil tam v zvezi z dekabristi, leta 1831. pa London, kjer je bil odvedel možu lepo lady Ellenborough. Bil je to človek spretnega in hitrega ravnanja, plemič v dnu duše, prepričan, da je ljudstvo zgolj zato na svetu, da sluša vladarje in njegove aristokratske svetovalce, obenem pa preverjen, da s temi svojimi nazori zaenkrat še ne sme na dan, marveč da mora vsaj navidezno upoštevati razmere in vladati pro forma ustavno. A kako se ustavno vlada država na znotraj — četudi vsaj na videz — o tem ni imel lahkoživi dotedanji zastopnik vnanje politike niti najmanjšega pojma.

Kot strokovnjaka za notranjo politiko je imel novi ministrski prezident na razpolago dva pomočnika neenakih zmožnosti in različnih značajev. Prvi je bil notranji minister grof *Franz Stadion*, fizično že zelo izmozgan

aristokrat, a duševno še v posesti znatnih kvalitiet ter krepke in resne volje. Kot cesarski namestnik v Trstu si je znal pridobiti naklonjenost primorskih Slovencev in Hrvatov, pa tudi Italijanov s tem, da je preskrbel tamkajšnje šole z učnimi knjigami, slovenskimi že leta 1846., in sicer natisnjenimi z gajico. Kot poznejši cesarski namestnik v Lvovu je užival ugled pri Poljaki in Ukrajincih; svojim volilcem v ruski Ravi je še leta 1849. pisal ukrajinsko zahvalno pismo. Ta mož je prišel na dvor v Olomouc s popolnim načrtom, kako bi se dala na monarhični podlagi urediti ustava države. Opiral se ni toliko na pomoč plemstva, ki ga v duševnem oziru ni bog ve kako visoko cenil — v tem naziranju sta si bila s Schwarzenbergom edina — kolikor bolj na pomoč kapitalističnega meščanstva. V svojem načrtu je Stadion gradil mogočno centralistično Avstrijo s krepkim osrednjim parlamentom. Da zlomi moč regionalizma, je nameraval razdeliti vso državo v okroge po vzgledu francoskih departementov, ki bi bili odvisni od središča; da ne razžali narodov, je hotel te okroge prirezati, kolikor se dâ, jezikovno enotno. V svojem načrtu je šel za tem da zmehča pretrde spone centralizma s precej obširno avtonomijo občin, okrajev in okrogov.

Skrivnemu absolutistu Schwarzenbergu Stadion ni bil posebno po volji, ker je vse preresno jemal svojo vlogo in preveč zares mislil na oživotvoritev ustavne države. Najrajši bi ga bil imel za svetovalca ob svoji strani zgolj za prehodno dobo, da bi mu bil izdeloval hladilne obliže za njegove nameravane kirurški operacije nad državljan. Kot notranji minister bi bil njemu bolj prijal *dr. Bach*, meščanski parvenu, ki se je takoj po marčni vstaji začel razvijati od prejšnjega «barikadnega» liberalnega ministra v jako pripravnega in porabnega trobentača pri umiku v konservativne kolotečine.

Dr. Aleksander Bach je bil mož velike prilagodljivosti, zgovornosti in energije. Spočetka se je idejno oklepal Stadiona, nato pa, zlasti osebno, vedno bolj Schwarzenberga. Ministrski predsednik je po sporazumnem dogo-

voru s svojim vsegamogočnim svakom feldmaršalom Windischgrätzem na poseben način porabil oba: Stadiona kot notranjega in naučnega, Bacha kot justičnega ministra. Windischgrätz ni sicer prav nič dal na vso tisto ustavo, ki naj bi jo izdelala ta dva moža sama ali v zvezi s kromeřiškim državnim zborom; bil je mnenja, da se države najboljše vladajo z bajoneti in pokornimi uradniki. A Schwarzenberg ga je pregovoril, češ, ustavni videz zaenkrat rabimo, da si ohranimo kot vodilna nemška sila ugled v Nemčiji, kjer se je prav takrat v frankfurtskem parlamentu gradila ustavna Velika Nemčija, in pa v ta namen, da bo imela armada lažjo pot v vstaško Ogrsko. Da bi ohranili Jelačiča pri dobri volji, je bil sprejet v kabinet Hrvat baron Kulmer kot minister brez portfelja.

Ministrski predsednik Schwarzenberg je nato prišel dne 27. novembra 1848 v kromeřiški parlament, kjer je prečital program svojega kabineta, z nesramno hinavščino zatrjujoč, da vlada «iskreno in brez pridržkov» stoji na stališču ustavne monarhije.⁷ — Nato je nadvojvodinja Zofija, sentimentalno-romantična katoličanka iz bavarskega nejožefinskega duševnega ozračja, v vsej tej dobi pripravljajoče se reakcije najvplivnejša oseba na dunajskem dvoru, po dogovoru z Windischgrätzem in Schwarzenbergom odstranila s prestola svojega slaboumnega svaka Ferdinanda in ga poslala iz Olomouca v Prago v stalni pokoj. Na njegovo mesto pa je posadila na prestol pod imenom *Franca Jožefa I.* svojega ljubega sinčka 18letnega «Francija». Ker ga je že dolgo let prej v duhu videla na avstrijskem prestolu, mu je dajala temu poklicu primerno vzgojo. Eno leto pred nastalo revolucijo ga je s predavanji o politiki poučeval sam mogočni kancelar Metternich, ki mu je tudi določil za glavnega odgojitelja francoskega grofa Bombellesa, čigar oče

⁷ Apih, Slovenci in 1848. leto. Lj. 1888, str. 256. — Slovenija z dne 5. decembra 1848, str. 177. — Novice z dne 6. decembra 1848, str. 207.

je bil potem, ko mu je umrla žena in mu zapustila šest otrok, amienski škof. Bombelles je bil učenec jezuitov, očiteno pobožnjak, vobče pa pokorno orodje Metternichovo. Drugi cesarjevičevi učitelji so bili možje staroavstrijske šole, militarističnih in absolutističnih kakovosti in nag-njenj. Najmočnejša glava med njimi je bil cesarjevičev učitelj filozofije, opat in poznejši nadškof dunajski *Josef Othmar Rauscher*, ki se je od svojih staroavstrijsko orientiranih kolegov razločeval zgolj v tem, da je želel oprostiti katoliško cerkev predmarčnih jožefinskih spon, kar se mu je pozneje s pomočjo njegovega cesarskega gojenca tudi posrečilo v podobi glasovitega konkordata.

Cesar Franc Jožef I. je nastopil vlado dne 2. dec. 1848 s pozdravom na državni zbor v Kromeriju in z zatrdilom, da se zanaša samo na pomoč te korporacije, «da se delo ustave brž ko mogoče dožene». V patentu z istega dne, naslovljenem «na Moje narode», je mladi cesar proglašal, da «iz lastnega prepričanja spoznava potrebo in visoko ceno svobodnih in času primernih naprav», češ: «Na podlagi prave svobode, na podlagi prave enakopravnosti vseh narodov cesarstva ter enakosti vseh državljanov pred zakonom, kakor tudi pri soudeležbi narodnih zastopnikov pri zakonodaji bo vstala domovina nova v stari veli-kosti.»⁸

Medtem ko so se v prestolnici vršili ti viharji in veliki dogodki, so se prvi avstrijski državnozborni poslanci v tistem pokrajinskem Kromeriju z vso resnobo in z ne-umorno vztrajnostjo trudili, da pridejo vladi na pomoč in ustvarijo res življenja zmožno novo Avstrijo, v kateri bi se počutil slednji narod vsaj za prvo silo resnično doma. Celo radikalni Nemci so zaenkrat odvrnili oči od Frankfurta in od onih svojih tovarišev, ki so tam gradili pod upraviteljem avstrijskim nadvojvodo Janezom s precej tihim soglasjem dunajske vlade — Veliko Nemčijo. Odložili so kromeriški poslanci svojo poprejšnjo simpatijo do Madžarov, nad katere se je odpravljaj feldmaršal

⁸ Slovenija z dne 8. decembra 1848, str. 181.

Windischgrätz z armado, ter se polotili trdega dela, da vsaj tostransko polovico države ustavno uredi. Razdelili so se v odbore, katerih eden je izdelal načrt *osnovnih zakonov*, nekakih «človečanskih svoboščin», po vzgledu ustav drugih narodov. Po dolgotrajnih, živahnih debatah, v katerih so se zlasti pri slovenskih zastopnikih kazale najrazličnejše nianse svetovnega in državnega nazora, so obravnavali 19 paragrafov, katerih prvi je odpravljaj suvereniteto cesarja «po milosti božji» in jo nadomestoval s suvereniteto naroda, češ: «Vsa oblast izvira iz naroda.» Vsa gesla revolucije so prišla v teh paragrafi do veljave. Verska, tiskovna in zborovalna svoboda se je slovesno proglašala, državljanska ravnopravnost pred zakonom, javno in ustno pravosodje, svobodna pokretnost oseb in imetja, ravnopravnost narodov, svoboda znanstvenega preiskovanja in predavanja, pisemska tajnost; ustanavljala se je porota, uvajal civilni brak, odpravljalo se je plemstvo in vojaščina se je v civilnih pregreških postavila pod civilno sodstvo.

Dočim je zoper prvi paragraf, izrekajoč ljudsko suvereniteto, še krepko ugovarjal notranji minister Stadion in se je ta točka na predlog Slovenca Ulepiča potem «odložila», so se pri poznejših debatah ministrske klopi vedno bolj praznile. Zoper cerkveno-politične paragrafe 15—19 so kasneje protestirali samo avstrijski škofje, zbrani na svojem kongresu. Posebno dr. Bach ni rad zahajal iz bližnjega Olomouca v Kromeříž, ker mu je bilo nerodno poslušati, če mu je kak poslanec klical v spomin njegove barikadne demokratične govore iz lanskih marčnih dni, govore, katere je sedanji pravosodni minister proglašal za «begotne improvizacije». Plebejec je vedno bolj lezel v začarani krog kneza Schwarzenberga, ki je — seveda samo med štirimi očmi — imenoval kromeříški parlament «mizerno zbornico», in pa v duševni ris njegovega knežjega svaka Windischgrätza, ki je iz vse duše sovražil te «nevarne in ničvredne subjekte», kakor jih je blagovolila imenovati njegova svetlost. Rajši je dr. Bach ostajal v Olomoucu in z aristokratskim idea-

listom grofom Stadionom kuhal obližno mazilo posebno «vladne» ustave za udarce, ki so imeli od strani vlade priti nad avstrijske narode, ko nanese ugodna prilika.

Raznorodni poslanci, zbrani v državnem zboru v Kromežihu, so nekaj takega slutili in se podvizarli z delom. Izdelali so znameniti *kromežiški ustavni načrt*, v katerem so pokazali zastopniki vseh avstrijskih, zlasti pa slovenskih narodov — veliko zmernost. «Nikdar po marčevih dneh ni bil položaj za vlado tako ugoden, ako je hotela res sporazumno z narodi zgraditi *vsem* narodom Avstrije prijajoče domovje», piše docela pravilno naš slovenski zgodovinar te dobe Josip Apih.⁹ In res: važno je bilo že to, da so si narodi že na pol razpadu posvečene Avstrije sami izdelali novo poslopje. Da ga je vlada priznala, tudi s kakimi dogovornimi izpremembami — saj so moške dali govoriti s seboj! — bi bila prihranila narodom 70 let trajajoče mukotrpne boje v poznejši ječi narodov, imenovani — Avstro-Ogrska. Čehi so popuščali do skrajnosti, samo da se že enkrat znebe obsednega stanja v mestih svoje domovine. Kljub temu, da je bil predlog njihovega voditelja najmodernejši, vendar se niso preveč krčili, ko je končno obveljal precej centralistični predlog Nemca Mayerja. Palackega predlog je razdeljeval monarhijo v 9 narodnostnih zveznih držav, katerih drugo naj bi tvorili samočeški deli Češke, Moravske, Šlezije in Slovaške pod imenom «*Češka Avstrija*»; četrto vsi deli slovenskih dežel pod imenom «*Slovenska Avstrija*»; peto hrvaško-srbske pokrajine pod nazivom «*Južno-slovanska Avstrija*». Mayerjev končno sprejeti načrt je pridrževal dotedanje kronovine in dežele s podobno jezikovno prirezanimi okrogli, kakor so bili Stadionovi. Slovence je bilo tem lažje pridobiti za Mayerjev načrt, ker je takrat komaj vsejana ideja «Zedinjene Slovenije» še v dokaj neogljenih poganjkih jedva brstela. Saj je sam slovenski poslanec dr. Kavčič s pritrjevanjem svojega tovariša drja. Kranjca dal v pretres «Slovenijo» — brez

⁹ Apih, Slovenci in 1848, leto, str. 257.

koroških Slovencev. A tudi Mayer je izkušal, podobno Stadionu, samo z drugimi sredstvi, ublažiti trdote centralizma, namreč z dvojnozborničnim parlamentarnim sistemom: centralizmu in konservatizmu naj bi ustrezala tako zvana «narodna zbornica», v katero bi narod volil neposredno, pokrajinskemu federalizmu pa «zbornica dežel», v katero naj bi pošiljali deželni zbori svoje odposlance. Vrhu tega se je sprejel še Brestlov predlog o posebej upravljanih jezikovnoenotnih okrogih, kateri naj bi tudi pošiljali svoje zastopnike v «zbornico dežel», kot minoritetno zastopništvo. A za Slovence se je določil poleg kranjske «dezele» samo še spodnještajerski jezikovni «okrog».

Nekako ob istem času kakor kromežiški državni zborovatelji so tudi ministri izdelali svoj načrt ustave, oni javno pred kontrolo vseh državljanov in vsega sveta, ti naskrivaj, oni vsi navdušeni, napreženega duha in razuma, medtem ko so v ministrstvu delali le Stadion, Bach in trgovinski minister Bruck. Vloga Windischgrätzeva je bila, da je mrmral zoper vsako na pol izrečeno svoboščino, Schwarzenbergova pa, da ga je miril, češ: molči, saj so vse to zgolj času primerne «lapalije», ki se že tako odpravijo, ko jih ne bo več treba. Glavna razlika med kromežiško in olomouško ustavo je bila ta, da je ustava poslancev bila resno demokratično delo, ustava ministrov pa absolutistično skrupucalo s takšnimi liberalnimi okraski, da se je to, kar se je z eno roko dajalo, z drugo ob priliki lahko zopet vzelo.

Dne 5. marca 1849 je državna zbornica od svojega ustavnega odbora zvedela, da je ustava dogotovljena, in 15. marca, na obletnico Ferdinandove obljube ustave, naj bi bila proglašena.

Takrat so aristokratski svetovavci mladega cesarja menili, da je prišel trenutek, da se zaustavi časa kolo. Po provincah se je bil začel vlegati mir grobov: v Lombardiji je obešal Radecký, v Pešto je bil v začetku leta 1849. vkorakal Windischgrätz. V tem času je Schwarzenberg zaukazal Stadionu, naj gre v Kromež in —

razžene zbornico. V noči na dan 6. marca 1849 se je pojavil Stadion v kromeřiškem parlamentu in mu naznanil sklep vlade. Poslanci so ga vsi osupli prosili odloga, češ da so pripravljeni se z vlado dogovarjati o spornih točkah svojega ustavnega načrta. Stadion se je vrnil v Olomouc in je tam ponoči zbudil kolego drja. Bacha. Ta se je vzdramil, potipal razburjenemu tovarišu žilo ter z besedami: «Vaša svetlost ve, da se ne dá nič več izpremeniti», legel na drugo stran in — spal dalje. Dne 7. marca je bil razgnan *kromeřiški državni zbor*. Naslednji dan so naši poslanci zbornico obdano z vojaki in na zidovih lepake o razpustu parlamenta in o *oktroirani vladni ustavi*. Policija je iskala po mestu sedem radikalnih nemških poslancev, med njimi tudi nemškosvobodomiselnega duhovnika dunajske univerze Füstera, rojenega Slovenca, ki je bil še podpisal prvo proklamacijo naše dunajske «Slovenije».

V cesarjevem manifestu, datiranem z dnem 4. marca 1849, so se napovedovale, skrite pod Stadionovimi obliži, že vse rane začenjajoče se reakcije. Mladi cesar je zgodaj začel z verolomstvom svojih in svojega prednika svetih obljub, kar je potem nadaljeval vse svoje dolgo življenje. Vsebina njegovega manifesta se je glasila: Naš prednik je svojim podanikom obljubil času primerne svobodne državnopolitične naprave, kar je vzbudilo veselje po vsej državi. A od takrat je ostavil državo notranji mir. Na Dunaju se mora vzdrževati red z izrednimi odredbami, na Ogrskem še traja boj in v drugih deželah lazi duh nezaupanja. To so žalostne posledice — ne svobode — ampak njene zlorabe. Revolucijo zaključiti je Naša dolžnost in Naša volja. Samo tesnejša zveza sestavnih delov države more zopet vzpostaviti red. Naš prednik je sklical kromeřiški državni zbor. A ta se je v oktobru postavil na stališče, Naši hiši precēj nasprotno. Pričakovali smo še vedno od njega, da bo vsaj hitro delal. Pa izkazalo se je, da izdeluje ustavo po teoriji, ki je dejanskim razmeram v državi docela nasprotna. Njegova počasnost daje potuho nemirnim elementom na Dunaju in Ogrskem.

Zmage našega orožja na Ogrskem nam dajejo povod, da prerod Avstrije sami postavimo na trdno podlago, in sicer prerod cele države, ne pa samo teh delov, ki so zastopani v Kromežihu. Sklenili smo torej dati Svojim narodom obljubljene pravice, svoboščine in politične pravice «iz prostega nagona in iz lastne cesarske moči» — enako oddaljeno od tesne centralizacije kakor tudi od razdirajočega razida.

Avstrijska *oktroirana ustava* z dne 4. marca 1849 je določala kraljestva in dežele, med njimi tudi *kraljestvo ilirsko* — ime se je pridržalo tako kakor na dunajskem kongresu leta 1815. po Napoleonovi državni tvorbi. V «ilirsko kraljestvo» je bila sprejeta cela Koroška, Kranjska, Goriška, Gradiščanska, Istra in Trst, torej vse slovenske pokrajine razen Štajerske, ki je bila v svoji celoti samostojno vojvodstvo. Zagotavljala se je v tem cesarskem manifestu svoboda vere, znanstva in njega učenja, obetalo se je, da dobe narodi, živeči v kaki deželi v manjšini, «potrebne pripomočke za olikanje svojega jezika in za omikanje v njem», manjkala ni tudi obljuba, da se odpravi cenzura, da se uvede društvena in zborovalna pravica, jamčila se je svobodnost osebe in tajnost pisem. Točka 5. I. oddelka oktroirane državne ustave je določala: «Vsi narodi imajo enake pravice in vsak narod ima nerazžaljivo pravico, svojo narodnost in svoj jezik varovati ter izobraževati.» V točki 26. II. oddelka pa se je odredjalo: «Vsaktero robstvo, vsaktera gruntna podložnost ali zavezanost je za vselej odpravljena.» Določen je bil za vso državo z ogrskim kompleksom vred en sam centralni parlament in za posamezna kraljestva in dežele deželni zbori.

Za deželne zборе je bil izdelal duševni oče te vladne ustave grof Stadion tudi že posamezne *deželne statute*, ki so se za totransko državno polovico v prvih dveh mesecih in v septembru leta 1850. tudi res izdali. Toda že v pomladi leta 1849. so možgani aristokratskega idealista odpovedali, paraliza je grofu Stadionu zatemnila razum.

Dne 28. julija 1849 je imenoval cesar novo, *reorganizacijsko ministrstvo*. Mladi cesar se je krčevito oklepjal samo svojih generalov in vojakov sploh (hodil je ves čas svojega življenja najrajši v uniformi, razen kadar je šel na lov). Samo cesarjevi vsegamogočni in energični materi Zofiji se je moralo zahvaliti nekaj civilistov za ministrske portfelje in malo podporo pri vladarju. Končno besedo je imel seveda oblastni ministrski predsednik knez in general Schwarzenberg, ki je milostno trpel in dopuščal navidezno reformno delo svojih ministrov zgolj za prehodno dobo, torej tako dolgo, da podložniki pozabijo svobodnjaška gesla, ki jih je bila vrgla v svet revolucija. Zakrknjeni retrograd Schwarzenberg si je pridružil za justičnega ministra nemškega liberalca Schmerlinga, v ministrstvo za uk in bogočastje pa je poklical grofa Leva Thuna, kateri je dotlej koketiral s Čestvom in Slovanstvom, dočim se je po svojem imenovanju za ministra do vratu pogreznil v cerkveni konservativizem, kateri je pod Rauscherjevim vodstvom tudi delal za germanizatorični centralizem. Za svojega notranjega ministra si je Schwarzenberg popolnoma po svoje vzgajal drja. Bacha. — Kar je ostalo od vseh reform tega reorganizacijskega ministrstva v prihodnjih absolutističnih letih, ki so imela priti prav kmalu, so bile prav za prav samo tri važnejše stvari: *zemljiška odveza*, ki je odvezala kmete od grude in jih osvobodila graščinskega robstva (izvršila se je leta 1854. oziroma leta 1857. na ta način, da je eno tretjino odvezne vsote plačala graščakom država, drugo tretjino je prevzela dotična dežela, tretjo pa z zemljo kot svojo lastnino obdeljeni kmetje). Druga pridobitev je bila Thunova *organizacija srednjih in višjih šol*, glede katere zasluži grof Thun pohvalo zategadelj, da se vanjo ni mnogo vtikal, marveč da je dopuščal, da so jo izdelali takšni strokovnjaki in učenjaki, kakor univerzitetni profesorji Bonitz, Exner, Miklosich i. dr. Osnovna šola pa je ostala zanemarjena še nadalje, ker je konservativni grof pač rad videl okrog sebe dobro izvežbane uradnike in celo učenjake, ljudstvo pa neizobraženo, neuko in

zato lepo konservativno mirno. Tretjo blagodejno in pomembno novo napravo je poklical v življenje notranji minister dr. Bach s tem, da je ustanovil *«Državni zakonik in vladni list»* v vseh narodnih jezikih Avstrije ter poklical za prelagatelje zakonov na Dunaj odlične poznavalce posameznih jezikov.

Vse mnogoštevilne naredbe in državne naprave, ki jih je uvajalo to reorganizacijsko ministrstvo, so se oživetvarjale z neprestanim namigovanjem na državni zbor, ki naj pride in vse te provizorične prenaredbe potrdi. A pri teh namigovanjih in nedolžnih obljubah je ostalo; dejansko pa je zmagovala aristokratska soldateska v naduti zavesti, da je hidro revolucije zadavil mladi cesar s svojimi aristokratskimi opričniki, ljudstvo pa da je podleglo, zaradi česar da bi bilo nesmiselno upoštevati njegove želje. Nazori teh krogov so dobili končno konkretno obliko in so zagledali svet v knjigi *«Bekanntnisse eines Soldaten»*, katero je leta 1850. spisal in izdal pomožni adjutant mladega cesarja, potomec plemenitega naroda Madžarov, major pl. Babarczy. V tej brošuri je dvorni doglavnik izvajal: Cesar naj se naslanja edinole na armado; čemu bi delil moč z ljudstvom in ljudstvu odgovornimi ministri ali še celo z državnim zborom, tem plodom revolucije! Nauki o ravnopravnosti narodov in stanov niso nič drugega kakor sadovi komunizma. «K staremu redu naj se svet povrne z zaupanjem — k stari pokorščini se naj svet povede z močjo.» Mož iz cesarjeve vsakdanje družčine se je norčeval iz takrat še veljavne, oktroirane ustave in z brcami traktiral celo ministre, iz števila katerih je izvzemal edinega Schwarzenberga, ker je najbrž poznal njegovo pravo notranjo podobo. O Stadionu je pisal, da je že po pravici prst božji potipal njegove možgane, zato ker je iz njih izšel nauk o ravnopravnosti narodov. Tudi Bachu ni prizanašal zaradi demokratske zemljiške odveze.

Razni dvorni krki so jeli izpodkopavati vladno že tako samo papirnato ustavo: Schwarzenbergov svak, nezmožni, neuspešni in končno odstavljeni krotitelj upornih Madža-

rov, knez Windischgrätz, stari togonogi absolutist knez Metternich, ki se je smel po marčnem begu v inozemstvo leta 1851. naseliti zopet na Dunaju in ki je sedaj po svojem povratku trdil, da v viharjih revolucijskih letih ni zmagal nihče drugi, kakor «tisti — ki žal ni bil navzoč», to se pravi: on sam; glavni grobar mlade nebogljenе ustave pa je postal sin iglavskega krojača, poplemeničeni baron Kübeck, ki se je bil s svojo birokratično filozofijo in pobožnjaško konservativnostjo že v predmarcu dokopal do prezidenta dvorne kamore in ki je v aprilu 1851 pregovoril mladega cesarja, da je privolil v ustanovitev neke čisto predmarčne visoke oblastnije, namreč «*državnega sveta*», čigar duša in predsednik je postal on sam. Ta institut je imel pred vsemi drugimi faktorji pravico dajati svete ministrom in cesarju. Njega ustanovitev je pomenjala že sama na sebi nepotrebnost parlamenta, ki si ga je upal nadomestovati tako rekoč Kübeck sam. Kako ga je nadomestoval, kaže dovolj en sam stavek iz njegovega dnevnika: «V Avstriji je požrla revolucija med seboj zvezano plemstvo in demokracijo, zmago je odnesla *armada, uradništvo in cerkev*, tri velike vzmeti monarhične sile, ako se gospodari ž njimi krepko in modro.»

(Armada, uradništvo in cerkev — to so postala tri vsemogočna orodja, s katerimi se je odslej v Avstriji naglo in brez večjih zaprek uvajal stari absolutizem. Nastopil je trenutek, ki ga je knez Schwarzenberg pripravljaj tako previdno, a sistematično. Narode je imelo v rokah vojaštvo. Na rahločutnost ustavnih držav sosednje Nemčije se tudi ni bilo treba več ozirati, odkar je avstrijski zunanji minister dne 28. novembra 1850 na sestanku v Olomoucu prisilil Prusijo, da se je odpovedala hegemoniji v nemških zveznih državah ter prepustila predsedstvo Avstriji. Kakor druge provizorične obliže, n. pr. kromeřiški državni zbor, vsenemški parlament v Frankfurtu, tako je vrgel Schwarzenberg sedaj tudi zadnji obliž, svojo lastno oktroirano ustavo z dne 4. marca 1849, katero je med štirimi očmi sam imenoval «eine

Missverfassung» — med stare cunje. Da je nosila njegov in cesarjev podpis, ga ni niti malo ženiralo.¹⁰ Nemškega liberalca Schmerlinga, ki je bil leta 1851. poizkusil z uvedbo ljudskih porotnih sodišč, in trgovinskega ministra Brucka je kot napotje obnovljene absolutistične smeri pometal z vladne ladje. Novo, očiščeno ministrstvo je cesar dne 17. avgusta 1851 zbral okrog sebe in mu naznanil svoj trdni sklep, da hoče odpraviti ustavo. Ugovarjal je z rahlimi besedami finančni minister Kraus, češ, naj bi ustavo primerno revidiral državni zbor, ki bi se moral vsekakor sklicati, in deloma pobožni grof Thun, ki je imel zoper ukinitev ustave religiozne pomisleke, ker so bili ministri na ustavo prisegli. Baron Kübeck je cesarju sufliral neizprosnost. Dne 20. avgusta 1851 je cesar podpisal štiri naredbe, v katerih eni je naročal Schwarzenbergu in Kübecku, »pretresti ustavo, če je še mogoča pri teh okoljšinah«, kakor je javil slovenski uradni list,¹¹ prvenec in edinec tega periodičnega tiska pri nas, dokler smo živeli pod Avstrijo. Oficialni vladni komentar v »Dunajčanki« je že namigaval, kam gre pot, pišoč: »Fikcija, da se obdrže neizvedljivi zakoni, mora pasti!« Ena izmed teh štirih cesarskih naredb pa je že kar pogumno odpravljala odgovornost ministrov parlamentu, podrejajoč jih cesarju samemu. Dva dni kasneje so se s posebno naredbo razpuščali še zadnji ostanki ljudske milice, tako imenovanih »narodnih straž«, dne 19. septembra 1851 se je ukinila prisega uradnikov na ustavo, katera je bila pri vojaščini odpravljena že dne 27. novembra prejšnjega leta. Notranji minister dr. Bach se je še nekaj časa zoperstavljal odpravi ustave z močnimi argumenti, a slabotnimi, plahimi zaključki, tako da se je videlo, da se bo polagoma vdal, kakor se je še vselej.

(Zadnji dan leta, 31. decembra 1851, je izšel cesarjev patent — pravcato »patentno« verolomstvo — s katerim

¹⁰ Prim. Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860. I., str. 455.

¹¹ Ljubljanski časnik z dne 29. avgusta 1851, str. 276.

se je *ustava v Avstriji popolnoma odpravljala*. Ž njo so padle tudi osnovne svoboščine državljanov (kakor n. pr. ravnopravnost narodov itd.), komaj enoletne porotne obravnave so se kasirale in Stadionov ponos: avtonomija občin je dobila smrtni udarec. Vse, kar je obetalo kulturi in literaturi avstrijskih narodov razpeti krila, se je pometalo v staro šaro.

Vse svobodne nadeje, vzbujene v «pomladi narodov», je pomorila slana, samo pšenica armade, birokracije in cerkve je šla v bohotno klasje . . .

Da je bilo mogoče dati vso oblast v državi v roke teh treh faktorjev, se je moral uvesti najprej najtesnejši centralizem; to se pravi: narodi so se morali stisniti v eno, in sicer cesarjevo pest (absolutizem). Centralizma in absolutizma v Avstriji petdesetih let pa ni več sprovedel knez Schwarzenberg, ker je dne 5. septembra 1852 smrt odtegnila ustrahevanim očem državljanov njegovo v zadnjih letih strahotno izmозgano in razorano obličje. Ta obnovljeni državni sistem je dognal inspirator reakcije, baron Kübeck, izvajal pa ga je potem skoraj celo desetletje v veliko zadovoljnost mladega cesarja in njega matere Zofije nekdanji «barikadni» borec, notranji minister dr. Aleksander Bach, ki mu je dal tudi ime, pač kot njega izvrševalec ne pa kot njega duševni oče.

Da so Madžari in Poljaki izgubili vse ustavne pravice, je umljivo. Saj so v času revolucije stavili svoje karte na vse ali nič. In karte so se obrnile na nič. Ako je avstrijski Nemec dobil v hišo namesto svoboščin policaja, bi se tudi še dalo razložiti s tem, da je sočustvoval zlasti z madžarskimi uporniki in se tudi sam puntal. A da so Čehi namesto svojih modrih in zmernih kromeřiških poslancev dobili za svoje oskrbnike žandarje, oni Čehi, ki so (odštevši dva neznatna spopada v Pragi leta 1848. ob priliki vseslovanskega kongresa) ohranili v času največjih prekucij in homatij mir ter izkušali utrditi Avstrijo, to je bila ona črna habsburška nehvaležnost, katere tudi naš do kosti črnožolti in konservativni dr. Bleiweis za svoje

prav tako mirne Slovence ni zaslužil in tudi ne pričakoval. Da pa se je moral ban Jelačić s svojimi Hrvati, čijih sinovi so tvorili hrbtišče¹² sedaj vsemogočne armade v Italiji, na Dunaju in na Ogrskem, mož, ki je za trdno pričakoval in imel vzrok ne samo pričakovati, temveč tudi zahtevati, da ga postavijo na čelo, če ne vseh južnoslovanskih pokrajin, pa vsaj Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Banata in Vojaške granice, da se je moral ta mož odpovedati nazadnje celo stoletne samouprave Hrvaške in obleči sebe in svoj narod v isti skupni, spokorniški, jetniški, germanizatorski policijski plašč «Bachovih huzarjev», to je bila tragedija, brezprimerna celo v takšni ječi narodov, kakršna je bila Avstrija.

Da je bilo mogoče odeti še nedavno tako svobodno razgibane avstrijske narode s tem sramotnim skupnim plaščem, je poskrbela visoka soldateska, ki je uklenila narode najprej v tesne policijske sponse. Mesto ministrskega predsednika se dolgo po Schwarzenbergovi smrti ni zasedlo; na Kübeckov nasvet je cesar sam opravljal ta posel. Ministrski kabinet se je degradiral v tako zvano «*ministrsko konferenco*», v katero je dobil vstop in v nji eno najglavnejših besed šef najvišje državne policijske oblasti, zloglasni general Johann von Kempen. Ta je organiziral najprej 13, pozneje 17 regimentov žandarmerije, vsak regiment po 1000 mož, potem pa še celo armado tajnih zaupnikov, vohunov, ovaduhov (Dunajčan jim je vzdal ime «Naderer»), ki so vodili natančno knjigovodstvo o vseh pomembnejših osebah v državi; vsak količkaj pomenljivejši človek je imel v njih glavni svoj konto na posebnem listu, ne izvzemši niti ministra Bacha. Sodne obravnave zoper tako imenovane «državne zločince» so rastle kakor gobe po dežju. Leta 1850. jih je bilo samo 510, leta 1852. se je njih število podvojilo, leta 1853. je narastlo na 2631, dokler ni doseglo leta 1854. importantnega števila 3693.¹³ V letu 1853. je bilo ukinjeno

¹² Friedjung, o. c. str. 424.

¹³ Czörnig, Oesterreichs Neugestaltung, str. 98—101.

vojno ministrstvo in njegove agende so se dale tudi samemu cesarju v roke v obliki tako zvanega «glavnega poveljništva». Razume se, da v «ministrski konferenci» tudi ni sedel več hrvaški minister, ki je bil odletel že dne 22. januarja 1852. Eno leto pozneje se je kasiral tudi portfelj poljedelskega ministra.

Vse se je devalo in zažemalo v nekaternikov koščene pesti, tako zlasti tudi uprava in uradništvo. Državnega uradnika je Bach privezal na svoj resor z železno disciplino nasproti predpostavljenecem in ga v njegovem odnošaju do ljudstva navdal z zavestjo, da je on glavni steber in nositelj države. Nemška in nemškutarska birokracija, razlita po vseh pokrajinah države, si je smela navzdol dovoljevati vse, od zgoraj pa je bila tako zelo komandirana, da se je državnim uradnikom celo prepovedalo — nositi brado, katero so imeli izza leta 1848. za znak svobodnjaškega mišljenja. Brki in zalisci so se že tako milostno dovoljevali z očetovskim opominom, da «se ne smejo pretiravati». Stadionovemu ponosu: svobodni občini v državi, občinski avtonomiji je odklenkalo. Dne 23. februarja 1854 so bile odpravljene za naprej vsake nove občinske volitve; pred tem zakonom izvoljeni občinski odborniki so kot voljni mameluki birokracije morali poslovati dalje. Vladna naredba z dne 26. novembra 1852 je prenařejala društveni zakon tako, da se je ustanavljanje političnih društev sploh prepovedalo, dovolitev kakšnih drugih društev pa se je prepuščala uvidenosti in razsodnosti policije. Izvzete so bile samo cerkvene bratovščine, glede katerih je določal razglas z dne 27. junija 1856, da sploh ne spadajo pod društveni zakon, marveč jih sme po svoji volji dovoljevati škof in njih ustanovitev samo naznaniti deželnemu predsedniku.

Najzatohlejša atmosfera je legla na časopisje, katero je prišlo izpod kompetence notranjega ministra docela v kremplje policije in njenega vrhovnega sultana, generala Kempna. Že naredba z dne 6. julija 1851 je dala vladnim organom pravico, ustaviti izdajo vsakega njim nevsječnega časnika brez navedbe razlogov. Dne 27. maja

1852 je izšel absolutistični novinarski red, ki je obvezno določal za ustanovitev takega lista — že leta 1849. uvedeno, pa takrat še ne strogo izvajano — kavcijo 1500, 3000, 5000 in 10.000 gld. (po številu prebivalcev kraja) kot zalog, od katerega so se odtezale eventualne kazni, ki bi zadele list; poleg tega pa se je pridržala še prejšnja praksa, po kateri je ustanovitev lista smela svojevoljno dovoljevati ali brez navedbe razlogov tudi ne dovoljevati policija. Za prestopke zoper tiskovni zakon so bili odgovorni domala vsi, ki so imeli kaj opraviti pri listu: pisec dotičnega članka, urednik, založnik, tiskar, prodajalci in raznašalci. Leta 1848. odpravljena cenzura se je brez posebnega zakona zopet uvedla in izvajala na ta način, da se je morala slednja številka lista eno uro pred izidom prinesiti na policijo, kjer je za ta posel določeni uradnik z rdečim pisalom občrtaval spotikljiva mesta, ki so se morala potem vreči iz stavka. Ako jih je urednik pustil v stavku in odtisnil, je pretila ječa, denarna kazen, prepoved časnika, odvzete koncesije za tiskarno. Izdajatelji listov so se drug za drugim tiho vdali, ustavili politične časnike in nadaljevali z izdajo samo najnedolžnejših strokovnih listov. Ves avstrijski periodični tisk med 1852. in 1859. letom je zeval glede notranje politike z dolgočasno praznino.

Tako sta v petdesetih letih v Avstriji zagospodovala vojak in birokrat. Da je bila zveza popolna, močnejša in tako rekoč posvečena, se jima je pridružil še visoki duhovnik, stoječ pod infulo cesarjevega vzgojitelja, dunajskega nadškofa viteza J. O. Rauscherja, duševnega očeta zloglasnega *konkordata*.¹⁴ — Oktroirana ustava z dne 14. marca 1849 je jamčila še vsem državljanom enako versko svobodo; njen § 2. je dovoljeval vsem zakonito priznanim veroizpovedanjem, da se idejno in gmotno prosto razvijajo, pristavljajoč, da je vsaka v državi priznana cerkev, podobno kakor vsako drugo udruženje, podvržena

¹⁴ Prim. Charmatz, Oesterreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I. str. 26.

samo občnim državnim zakonom. Vrh tega si je v svoji oktroirani ustavi pridrževala država nadzorstvo nad šolami. Ta določba je katoliškemu episkopatu dišala vse preveč po jožefinizmu, dasiravno ni bilo v nji niti sledu več po onih tesnih sponah, ki je bil z njimi Jožef II. vkljenil cerkev v državno službo. Sedaj se je katoliška cerkev sama ponudila v službo državi, ako ji ta prepusti v nekih ozirih oblast nad seboj in nad državljani. Za konkordat — pogodbo med avstrijsko državo in sveto stolico — so si stekli največ zaslug: v prvi vrsti cesarjeva mati Zofija, rojena kot katoliška bavarska princezinja, potem baron Kübeck, naučni minister grof Lev Thun, ki je kot prvi v Avstriji združil v svojem resortu tudi bogočastje, Schwarzenbergov brat kardinal Friedrich knez Schwarzenberg, pred vsemi pa kardinal Rauscher, ki je po smrti ministrskega predsednika Feliksa Schwarzenberga postal prva in najvplivnejša oseba na dvoru in v državi. «Nobena važna stvar se ni takrat ukrenila, ki ni ustrezala načelom njega kot cerkvenega kneza in vnetega zagovornika centralizacije. Tako velik je bil njegov vpliv na cesarja, še večji pa na cesarjevo mater. Ako je izpregovoril on, so morali umolkniti celo vojaki, ki so smeli sicer vedno sufilirati cesarju; šele za kardinalom so bili militaristi prvi, katere je poslušal cesar... Potem šele se je pričenjalo območje Aleksandra Bacha, kateri se je moral neprestano boriti za veljavo in celo za svoj položaj», pravi točno nemški zgodovinar te dobe Heinrich Friedjung.¹⁵

Na povabilo ministrstva so se spomladi leta 1849. sešli avstrijski škofje na Dunaju k zborovanju in izdali o svojih zaključkih tretjo nedeljo po binkošnih dne 17. junija 1849 *pastirsko pismo*, v katerem so z ostro besedo obsodili vse propovednike novih gesel izza «pomladi narodov» kot «krive proroke» časa, ki z mamljivimi vabili, zavitimi v navidezno plemenito prizadevanje, izkušajo zavesti cele narode. «Ena zmed teh nevarnost je uno omotljivo vab-

¹⁵ Friedjung, o. c. II. str. 209.

ljenje, se poganjati za domorodnost (v nemškem originalu stoji «Nationalität»)! Bog je, kakor apostelj uči, stvaril iz eniga človeka ves človeški rod, de prebiva po vsi zemlji; in je odločil odmenjene čase in mejé njih prebivanja; razdelitev ljudi v družine, narode in ljudstva je tedaj božja naredba. Raznost jezikov pa je že nasledik greha, odpadca od Boga in razpertja med seboj.»¹⁶ Že s temi besedami je prihitel avstrijski episkopat na pomoč centralizaciji in germanizaciji, pridavajoč ji tako rekoč božjo sankcijo. Zato pa so od reakcijskega državnega režima kot uslugo zahtevali, da cerkvi razvozlja pretrde spone, v katere jo je bil pred sedemdesetimi leti vklepil jožefinizem. O teh svojih zahtevah so zbrani škofje javili v posebnem pastirskem pismu na duhovščino, v katerem pišejo,¹⁷ da «je bila njih nar imenitniši skerb, vse po cerkvenih postavah vravnati in leté spet k popolnoma veljavnosti pripraviti. Kar je država, ktera se je bila skoz sedemdeset lét vlade cerkve polastila, za prid cerkve dobriga vpeljala, to hočejo tudi škofje, ktere je sv. Duh za vladarje cerkve božje postavil, poterčiti, de postave vpervič od državnega vladarstva dane, za vse verne pravo moč in veljavnost dobé. Zraven pa tudi zaterdijo, de niso hotli nikakoršne pravice, ktero si je cesar, kakor nar častitljivši sin katolske cerkve v cerkvi perdobil, kratiti. Kar potrebe posameznih cerkvenih okrajin in posameznih škofij zadene, od tega se bodo škofje v posameznih zborih pogovorili, in se tudi na svojo duhovščino obrnili, njene vošila poslušali ter nje skušnje in pastirske razumnosti se poslužili . . . Omenijo tudi še silno hlepenje po napčni prostosti, razujzdanost mladosti in nekeršansko vzdigovanje narodnosti.» Tako je padla tudi iz cerkve slana na mlado narodnokulturno cvetje, vzbrstelo v «pomladi narodov» v zemlji, razrahljani od navdušenja za

¹⁶ Slovenski prevod tega pastirskega pisma na posebnem letaku, natisnjenem pri Blazniku in v «Zgodnji Danici» 1849, str. 218.

¹⁷ Po «Zgodnji Danici», 1849, str. 224.

narodnost. Avstrijski škofje te dobe niso pri nobeni priliki zamudili opozarjati vlado, da zadnje revolucije ni povzročil nihče drugi kakor nevera, in so zahtevali, da se naj začne cerkvena vernost zapovedovati z ministrskih stolcev. Minister za uk in bogočastje grof Lev Thun jih je takoj ubogal in je dne 7. aprila 1850 v osebnem predavanju pred cesarjem izvajal, da «morajo vse države razpasti, ako izgubi versko prepričanje vlado nad duhovi». In ker je bila njemu, kakor večini takratnih vladnih mož, vera in cerkev isto, se je začela katoliški cerkvi prepuščati pravica, da v zahvalo za razne olajšave od ostankov nekdanjega jožefinizma vzgaja državljane za absolutistično državo. Za to prevzgojo državljanov se je katoliški cerkvi v Avstriji podelilo nekaj prednostnih pravic takoj, ostale pa so se uzakonile v konkordatu, državnem dogovoru med Avstrijo in sveto stolico, na dan cesarjevega rojstnega dne 18. avgusta 1855. Že prva naredba z dne 18. aprila 1850 odpravlja vse trše ostanke jožefinizma: škofom in vernikom se je dovolilo neposredno občevanje s papežem brez posredovanja državnih oblastev. Državna cenzura škofijskih odredb je odpadla. Cerkvi se je zopet dovolilo, nakladati vernikom cerkvene kazni. Osnovno šolo je dobivala cerkev od leta do leta bolj v svojo oblast in nadzorstvo. Gimnazijski katehet je dobil pravico apelirati zoper svojega ravnatelja naravnost na škofa in preko deželnega šolskega sveta na ministrstvo. A konkordat z dne 18. avgusta 1855 — «biser cesarjeve in papeževe krone» ga je imenovala službena «Dunajčanka» — je jamčil večni obstanek «sveti rimsko-katoliški veri z vsemi pravicami in predpraviciami, ki jih naj bo deležna po volji božji in cerkvenih zakonih». Razen navedenih prednosti, dovoljenih cerkvi že pred petimi leti, so se v končnem konkordatu dajale škofom še naslednje pravice: prepovedovati vernikom čitanje izvestnih knjig, če so jih škofje imeli za veri opasne; njih zatiranje in kaznovanje avtorjev je na ovadbo cerkvenih oblastev prevzela nase vlada sama. Škofom se je dalo v roke vodstvo šolske vzgoje in nadzorstvo nad terti,

da se v noben učni predmet ne vtepe kaj veri in npravnosti nevarnega. Vsi učitelji katoliških osnovnih in srednjih šol so bili po konkordatu podvrženi cerkvenemu nadzorniku. Cerkevno vodstvo nad verniki se je zopet vzpostavilo v vsem obsegu: Škofje so s konkordatom dobili pravico, nastopiti zoper vernike, ne vršeče cerkvenih dolžnosti, s cerkvenimi kaznimi. Cerkevno imetje se je proglasilo za sveto in nedotekljivo. Končno se je stavila katoliška cerkev pred vsemi drugimi veroizpovedovanji pod posebno državno zaščito. Leto dni po zaključku konkordata so izposlovali škofje od vlade zase še eno pravico, namreč to, da je notranje ministrstvo katoliška društva odvezalo drakonskih predpisov absolutističnega društvenega zakona, veljavnega sicer za vsa ostala društva.

V dobi Bachovega absolutizma je v Avstriji vse tičalo v sponah, samo katoliška cerkev je bila prosta. Današnji človek, študirajoč one čase, bi se veselil, da je vsaj kdo svobodno dihal v onem zatohlem ozračju. A žalostiti mora pri tem vsakega izobraženca, kateri ume in ve ceniti — ako že ne cerkvenosti — pa vsaj naboženstvo, da se je ena, in sicer glavna, izmed oficialnih čuvaric in gojiteljic tega blagega čuta dala za lečo izvestnih svoboščin in predpravil — izrabljati krutemu absolutizmu v iste namene kakor najemno žolnirstvo in kruhoborsko uradništvo. Nikdar bi ne bil nemški liberalizem 60ih in 70ih let pognal takšnih versko indiferentnih in celo veri nasprotnih cvetov, da ni avstrijskega duševnega polja skozi vsa predhodna 50a leta v družbi z generalom in «piontarjem» pomagal teptati tudi — kardinal. Zato je vedel naš veliki Janez Evangelist, zakaj je leta 1909. v dunajski zbornici v veliki debati z Masarykom vzdiknil, da on ne gutira, če vidi, da se vodita prelat in general za roko ...

Avstrija pa je na opisanem sekularnem razpotju prvič jasno in pred vsem svetom dokazala, da je posvečena smrti. Porazila je sicer Italijane, ukrotila svoje narode, ponižala Rusijo, obdržavši v nemški zvezi prvo mesto,

se veselila prijateljstva ruskega carja vsaj do leta 1854., ko ga je v krimski vojni s svojo nehvaležno nevoščljivostjo nasproti carjevim aspiracijam na Carigrad temeljito zapravila. A ruska nevarnost, katero sta ji takrat pomagali odvrčati Anglija in Francija, ji še ni pretila tako hudo kakor dejstvo, da je bila sama utemeljila svoje gospostvo na grobišču duhov svojih lastnih narodov, glede katerih je pozabljala, da pokopan duh ni kakor pokopano truplo, temveč da «pritiskan jače sve više skače». O tej sveti resnici se je mogla uveriti v dneh Solferina, v katerih je bil pokopan avstrijski Bachov absolutizem in so se odprla vrata novemu obdobju.

*Slovenske kulturnopolitične zahteve
in pridobitve v tem obdobju*

Kaj so dosegli avstrijski zapadni in še posebej južni Slovani zase s tem, da so v revoluciji leta 1848. pomagali reševati Avstrijo propada?

Preprečili so predvsem definitivum, Veliko Nemčijo, ki bi bila pomenila njih narodno smrt, in omogočili provizorij, ki jih je sicer obsojal v narodno životarjenje,¹ a jim je vendar puščal nade na počasen, sukcesiven kulturni in politični preporod. Definitivum bi bila zedinjena Velika Nemčija, v kateri bi bili utonili najprej Čehi in Slovenci,² samostojna Ogrska bi bila požrla avstrijske Srbohrvate, Slovake in prikarpatske Ukrajince, samostojna Poljska pa bi bila asimilirala svoje Ukrajince z docela drugačnim uspehom, kakor je to mogla storiti Avstrija kljub svojemu nemškemu centralizmu, kljub svojim generalom in birokratičnim «Bachovim huzar-

¹ Ko so dne 9. avgusta 1848 Frankfurtčani slovesno praznovali «zmago nemškega orožja na Laškem», izvojevano po večini s slovanskimi polki, je pisal Cigale v «Sloveniji» (stran 51): «Sic vos non vobis, kri prelivate Slavi!»

² Kar je bilo takrat slovenskih politično razboritejših glav, so takoj po marčnih dneh dokaj razločno in odločno odklonile, da bi prišli Slovenci v nemško zvezo. Državni poslanec Ambrož je bil pripravil za shod «Slovenskega društva» dne 13. maja 1848 govor, v katerem je izvajal: «Razpela je ptuja nemška mačoha svoje peruti, tudi nas Slovence je hotla z njimi pokriti. — Mi bi pod temi perutami le na zvonanem kraju medleli, njeni lastni otroci bi obvarvani bili, mi prvi pa bi bili pripravljeni za rop sovražnika.» (Slovenija z dne 6. julija 1848, str. 24.) — Bleiweis je bil kakor v vseh vprašanih tako tudi v tem nekoliko počasen in je v «Novicah» dopuščal debato za in zoper Frankfurt, ki jo je zaključil pesnik Jovan Vesel-Koseski dne 17. maja 1848 s članom «Moje misli», v katerem se je kratko in malo izrekel zoper Frankfurt. Odtlej tudi Bleiweis ni hotel ničesar več čuti o tem, da bi Slovenci prišli v nemški državni sistem.

jem» in kardinalom, kateri so pač mogli zavladati provizorično, a nikdar definitivno.

Čehi so razpolagali z večjo notranjo odporno silo v sebi, a so bili teritorialno bolj zajedeni v nemško ozemlje in bolj odločeni od sorodne slovanske zaslombe kakor pa Slovenci. Vrh tega so se zanašali na to, da se svetovno mogočni klic po sovladi narodov ne bo dal na dolgo več zadušiti. Jasno je to izrekel Palacký, čigar manifest slovanskega shoda v Pragi (1848) je izvajal, «de mogočni dušni potok sedajne dobe nove politiške ustave tirja in de se država, če ne z novimi mejami, saj na novih podlagah vnovič postaviti mora; opiraje se na to prepričanje, storili smo predlog Cesarju austrijskemu, pod čigar ustavno vladno mi večidel živimo, de bi se njegova cesarska država premenila v zvezo narodov ravnopravnih, s komur bi se ravno tako za njih različne potrebe, kakor za edinost cesarstva poskerbelo».³

Slovence so ob času revolucije leta 1848. Nemci in Italijani («Grünove poslanice» in poziv revolucijske družbe v Turinu)⁴ vabili v svojo revolucijsko družbo z medenimi obljubami; a resnične vidike glede varnosti nji-

³ Slovenija z dne 18. julija 1848, str. 20.

⁴ V svoji prvi poslanici na dunajsko «Slovenijo» z dne 26. aprila 1848 zatrjuje Anastasius Grün: «Man sagt euch ferner, der Deutsche Bund gedenke euch keine Garantie für eure Nationalität zu gewähren. — Welche andere, welche bessere Garantien für die Entwicklung eurer Nationalität wollt ihr und könnt ihr wollen als die Freiheit! Unser Anschluss an den Deutschen Bund ist ein Anschluss an einen Bund der Gegenseitigkeit und Brüderlichkeit, an einen Bund der Gleichberechtigung, der Humanität und der Freiheit. Nicht unter der deutschen Nationalität besteht die eure, sondern gleichberechtigt neben jener.» Germanizacije Slovencev, če bi se ti odločili za velenemško zvezo, Grün ni nikoli tajil, samo da jo je zavijal v lepe besede, ko je pisal v svoji drugi poslanici z dne 6. maja 1848: «Sie, meine Herren, fürchten die Germanisierungsversuche der Deutschen für unser slowenisches Volk; ich nicht. Das neuere Deutschland hat nirgends mit Waffengewalt, sondern überall nur durch geistige und sittliche Kraft germani-

hove narodnosti v nemški zvezi je tedanjim našim voditeljem odkril edini odkritosrčni takratni Nemec, koroški pesnik in novinar Vinzenz Rizzi, častilec našega Prešerna. Ta mož ni lomil fraz, ko je objavil v nemški «Cellovčanki» tehtne besede, ki jih je Slovencem v premislek objavila Cigaletova «Slovenija» takoj v svoji drugi številki. V njih je izvajal «zastran zveze austrijskih Slavjanov z novo nemško državo, de se Čeham (iz te zveze) ločiti ne bo nikakor dalo, de se pa zavoljo svoje moči in narodne zavesti tudi v ti zvezi Čehi pokvarili ne bodo; kar pa Slovence zadene, spozna, de bi mi imeli prihodnost, ker se velikiga slavjanskiga do črniga morja segajočiga debela držimo; de pri nemški zvezi naša narodnost nevarnost terpi, pa de nam vendar eno žalostno besedo povedati mora, t. j. politiška sila je, de nas Nemci objamejo, ker, ako Nemci slavni in mogočni postati hočejo, oni tudi Jadransko morje in Terst imeti morajo».⁵

Politično najbolj prosvetljene glave med Slovenci so sicer že takrat spoznavale, da leži naša državna zaslomba v južni smeri proti Črnemu morju, v državni tvorbi, kakršno predstavlja naša današnja Jugoslavija. A za takšno državno tvorbo zunaj Avstrije ni bilo takrat ne stavbenikov ne obdelanega stavbenega materiala. Srbska kneževina je tičala v tistih časih še na pol v turških krempljih in še ni bila razvila svojega eminentnega državotvornega talenta in poklica. Hrvaško je potegnil

siert. (Kakor da bi bilo to v efektu kaj drugega kakor narodna smrt.) Diesen ehrenvollen Wettkampf sollten wir eher suchen als fliehen — er wäre gewinnbringend für Sieger und Besiegte.» Celo to je Grün obetal Slovencem, da se bodo Slovenci kdaj pozneje smeli odcepiti od Avstrije, ko je pisal prav tam: «Möge Slovenia noch eine Weile an dem Arme ihrer ältern Schwester Austria wandeln; dieser Leitung darf sie sich nicht schämen, sie ist zwar keine Minderbegabte, aber doch die Jüngere. Wenn sie einst die Tage ihrer vollständigen Reife erreicht hat, dann wird auch die Trennung natürlich und darum minder schmerzhaft sein.» (Grüns Werke. Herausgegeben von Castle, VI., str. 143.)

⁵ Slovenija z dne 7. julija 1848, str. 6.

poetično navdahnjeni ban Jelačić, cesarjev zvesti general, vernik cesarjevih ustavnih obljub in zato prepričani Veleavstrijec, docela v začarane kroge dunajske vlade. Ta cesarjeva vlada — ki je takrat, neposredno po burnih marčnih dneh, še bivala v Innsbrucku — ni imela nič zoper to, da je ban gradil v okviru monarhije iz avstrijskih južnoslovanskih dežel celokupno «Ilirijo», za katero je peticionirala «sijajna deputacija», ki je nesla v Innsbruck v hrvaškem saboru v juniju leta 1848. sklenjeno «reprezentacijo», katere šesta točka je zahtevala združitve troedine kraljevine, priklopitev k nji južne Ogrske, tako imenovane «vojvodine srbske», in pristavljala: «U bližnji pak *savez* s onim kraljevinama neka se metnu ostale jugoslovanske pokrajine velike carevine . . . doljnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica.»⁶

Za Slovence same je bila že prva stopnja na potu do lastne države, t. j. «*zedinjena Slovenija*» neka še jako meglena ideja, ki je bila oživela in dobila konkretnejšo obliko samo v nekaterih razboritejših, zlasti mlajših glavah, združenih posebno v dunajski in graški «Sloveniji». Celo Bleiweis se je te ideje le počasi oklepal.

Prvi Slovenec, ki je dne 29. marca 1848 še precej splošno in nedoločno formuliral zahteve Slovencev, je bil Korošec Matija Majar, ki je v svojem članku «Slava Bogu v višavah» v «Novicah»⁷ pisal: «Kaj pa mi želimo? . . . Več stvari; — nej imenitnejši pak je: da bode nam *slobodno, da moremo v Sloveni kadarkoli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in kanclije vpeljati naš slovenski jezik.*» Istega dne je 44 Slovencev, zbranih v novoustanovljenem društvu «Sloveniji» na Dunaju, podpisalo adresu na kranjski stanovski deželni zbor, v kateri se je izražala prošnja, naj se zavaruje slovenska narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Kranjski stanovski deželni zbor je zboroval dne 6. aprila 1848. K tej seji je bil povabljen tudi dr. Blei-

⁶ Hrvatski pokret u ljetu godine 1848. U Zagrebu 1899. Str. 56.

⁷ Novice z dne 29. marca 1848, str. 50.

weis, ki je v devetih točkah formuliral zahteve Slovencev, tiče se zlasti slovenskega učnega jezika v podeželskih osnovnih šolah, upoštevanja slovenščine «z obširnišo pravico» v mestnih šolah, uvedbe slovenščine kot učnega predmeta v gimnazijah, službene uvedbe gajice in slovenskega uradovanja. Dr. Bleiweis, ki o tej v zboru sprejeti resoluciji v «Novicah» poroča, pristavlja, da «se s temi . . . prošnjami, ktere bojo Krajski deželni stanovi za stran domačih potreb Cesarju predložili, vežejo večidel prošnje, ktere so naši *rodoljubi domorodci na Dunaji*, pa tudi verla šolska mladež v *Ljubljani* deželnim krajskim stanovam na serce položili».⁸ O «zedinjeni Sloveniji» tu še ni govora. Prva, ki javno namigujeta na idejo take tvorbe, sta dunajska «Slovenijana» Semrajc in Globočnik, ki pišeta 12. aprila 1848 v «Novicah» v imenu «Slovincov na Dunaji»: «*Zdaj je čas za narod skrbeti; kadar se bo veliki zbor na Dunaji sklenil, od ustave (konstitucije) govoriti, bode prepôzno. — Pridite mili bratje; z neizrečljivimi željami vam serca Slovincov na Dunaji naproti bijejo. — Sej polni jih tista kri, ki se po vaših žilah toči, po žilah *Krajncov, Štajarcov, Korošcov in Primorcov*. Vsi smo bratje, prosimo milostljiviga Cesarja — našiga očeta *Ferdinanda*, de nas, oh že predolgo ločene — pod enim vladarstvom sklene. Gotovo nam bode dovolil, sej vé, de eniga podložniga ne zgubi, ampak de v sklepu in zlogi celiga slovenskiga naroda, se mu nova moč rodi. V sedanjih časih se vse zediniti želi, kar je eniga naroda, in se bode zedinilo. Nemilo je krojiti s silo, kar se po kervi, sercu in jeziku veže.*»⁹ — (Dunajski «Slovenijani», med njimi zlasti Anton Globočnik in Peter Kozler,¹⁰ so vobče prvi formulirali zahtevo po «zedinjeni Sloveniji» in izkušali za to idejo zainteresirati tudi drja. Bleiweisa, ki je v tem času nekako avtomatično kot urednik edinega te-

⁸ Novice z dne 12. aprila 1848, str. 58.

⁹ Novice z dne 12. aprila 1848, str. 60.

¹⁰ Prim. drja. Lončarja razpravo v «Bleiweisovem zborniku», str. 154.

danjega slovenskega, na politiko razširjenega lista postal politični voditelj naroda. Od 9. do 14. aprila 1848 se je mudila na Dunaju kranjska deputacija, v kateri je bil tudi dr. Bleiweis, ki je po povratku z Dunaja poročal v »Novicah«, da so bili ti kranjski odposlanci pri cesarju, nadvojvodi Francu Karlu, nadvojvodi Janezu, pri ministru Pillersdorfu itd. Poročajoč o svojem kontaktu z dunajskimi Slovenci, piše dr. Bleiweis: »Pogovarjali smo se vsak dan s svojimi domorodci: kaj je zdej naši domovini zastran narodnosti nar bolj in nar poprej potreba? Le ena misel je bila nas vsih, de je treba *narodnost* krepko povzdigniti in uterditi — ali v tem, *kako* se ima to storiti, de bi se lepi namen gotovo dosegel, *nismo* bili vsi enacih misel. Nekteri naših domorodcov so vsi uneti za slavo in povzdigo naše narodnosti, kar je prav lepo in častno, pa ne poznajo našiga sedanjiga *stanú*, *naše sedanje dušne moči* in terjajo, de bi drevo v enim mahleji padlo. Veliko družih domorodcov pa je tudi na Dunaji . . . ki pa ozi-raje se na *sedanji* stan in na *sedanjo* dušno moč slovenskih deželá, z *nami vred* le to želijo, kar je *zdej* moč v prid domovine izpeljati.»

Dilema, za katero je tu šlo in glede katere niso bili takrat naši vodilni možje »enacih misel«, je očitvidno obstajala v vprašanju, kaj naj v onih usodnih in odločilnih dneh Slovenci kot narod zahtevajo: ali avtonomno »zedinjeno Slovenijo« s skupnim do neke meje zakonodajalnim zborom v Ljubljani ali samo ravnopravnost slovenščine v šoli in uradu. Kakor se iz gorenjega Bleiweisovega poročila razvidi, se je on nagibal k drugi, zmerni in »praktiški« skupini, h kateri urednik »Novic« v nadaljevanju svojega poročila šteje izmed dunajskih Slovencev še »slavniga gosp. Dr. Miklošiča in mnogospoštovaniga gosp. Dr. Dolenca«, o katerih pristavlja, da »sta goreča, pa *praktiška* Slovenca«. A kljub temu, da je torej Bleiweis takrat na Dunaju še smatral »zedinjeno Slovenijo« za preradikalno zahtevo, v katere realizacijo zaradi takratnega stanja in takratne duševne moči Slovenstva še ni mogel dobro verjeti, je mož vendar najbrž tudi to

idejo sprožil v avdienci pri nadvojvodi Janezu, o čemer poroča sam v istem «Odpertem pismicu krajskih poslancov vsim Slovencam» tako-le: «Nekteri za povzdigo naše narodnosti vneti Slovenci želé, de bi se *krajska* dežela, slovenski del *koroške* in *štajerske* dežele, slovensko *Istrijansko* in *Goriško* v en narod zedinili. Mi smo te želje nekimu *presvitlimu Gospodu* na Dunaji razodéli, ki so jih pravične poterdili in pohvalili, pa le eno samo tode poglavitno reč so pristavili, namreč: *de ni nikakor dovelj, de take vošila le nekteri iskreni domorodci na znanje dajo*, ampak te vošila morajo *edini glas vsih tistih ljudstev* biti, ki imajo v tako novo zavezo stopiti. *Ljudstvo* mora govoriti, mora želje na znanje dati, de se ne sili h kaki reči, h kateri morebiti nagnjena nima. Krajnci bojo — po *mojih* mislih — slovenskim bratam *Štajarskiga, Koroškiga, Istrijanskiga, Goriškiga* s serčnim veseljem roko podali in se z njimi zedinili, de bi bila *Ljubljana sredica* slovenskih deželá — kaj pa k temu *ljudstvo* na Koroškim, Štajarskim, Istrijanskim, Goriškim pravi? Ali si tudi to želí? Ali tudi to terja?»¹¹

Takrat se je pokazalo, da se Slovenci zaradi sto- in stoletne razdeljenosti po tujih upravnikih v svoji masi še niso ali se niso več čutili kot en narod. Posamezni, prosvetljeni in narodno probujeni možje pač, n. pr. Korošec Matija Majar, Štajerec Davorin Trstenjak, ki je pozivljaj v isti številki «Novic»: «Slovenci, ki veste kaj nam manjka, če ne veste, tak razpišite skupščino v belo Ljubljano... Krajski narod, in posebno ti glava in serce naroda, krajsko hvale vredno duhovništvo, adresiraj stališe *ilirskiga kraljestva*.» Kakor se iz teh besed razvidi, se je Davorin Trstenjak v svoji zahtevi po «zedinjeni Sloveniji» opiral na historično tvorbo dunajskega kongresa. —

(A «zedinjena Slovenija» je imela nasprotnike v narodu samem, zlasti pa v kronovinah in celo v cesarju. «V provizoričnem deželnem zboru koroškem in štajerskem se je

¹¹ Novice z dne 19. aprila 1848, str. 66.

v § 1. nove deželne ustave sprejela določba, da sta vojvodini nerazdružljivi, a Slovenci temu niso ugovarjali. Cesar je bil koroški deputaciji dal odgovor, da vlada ne bode trpela 'separatistnih nakan', to je slovenskih. Porajale so se take absurdnosti kakor neki poziv, ki pravi: 'Mi hočemo sicer tudi z našimi sosedi Slovenci in Hrvati biti prijatelji, ostati pa Kranjci!' *Gurnik* ... prvak štajerskih slovenskih deželnozborskih poslancev ... je razlagal,¹² zakaj se je v štajerskem deželnem zboru soglasno sklenilo, naj ostane štajerska vojvodina nerazdeljena in edina: 1.) Doslej smo bili veliko stoletij združeni z nemškimi brati in smo uživali isto usodo. Tako smo se navadili te zveze, da bi nam bila ločitev gotovo težka. 2.) Nemški Štajerci nas imajo za prijatelje in se smemo nanje zanašati. 3.) Kupčijstvo bi zastalo ... 4.) Štajersko deželno imetje se ne dá razdeliti ... Nasprotoval mu je dr. *Kranjec*.¹³ *Celo Slomšek* ... je tudi javno grajal, da so se mnogi duhovniki udeleževali agitacije za 'Zedinjeno Slovenijo' ... *Koseski* sicer ne dvomi (v pismu na Bleiweisa z dne 11. oktobra 1849), da se slovenska zahteva uresniči, toda v daljni bodočnosti ... Inteligencija v Istri neče ničesar slišati o Kranjski, Trst tudi ne, najbrže Gorica tudi ne.»¹⁴

Ako je bilo v tistih usodnih in odločilnih dneh že za ožjo narodno državno tvorbo, za «zedinjeno Slovenijo», tako malo smisla, ga je bilo seveda še manj za širšo, za «Jugoslavijo». Značilen za ideologijo takratne boljše slovenske inteligence je bil članek, ki ga je napisal v številki 13. «Slovenije» leta 1848. ljubljanski profesor in predsednik ljubljanskega «Slovenskega društva», doktor Martinak, v naslednjem smislu: «Metternichovi bajoneti

¹² V «Celjskih Slovenskih Novinah» z dne 3. oktobra 1848, št. 15.

¹³ Istotam dne 20. decembra 1848, št. 26.

¹⁴ Dr. Lončar v «Bleiweisovem zborniku», str. 156 in 157. Samo dunajska in graška «Slovenija» sta delali za «zedinjeno Slovenijo». (Apih, o. c., str. 87, do 89.)

so bili dosedaj edina vez, ki je varila avstrijske narode v eno. Danes so Nemci, gradeči Veliko Nemčijo, razkričali za reakcionarce vse one, ki še želé, da se ohrani Avstrija. Med te reakcionarce spadamo tudi mi. Kaj pa naj bi hoteli drugega Slovenci, narod, „kteri je premajhen za lastno samostalnost in skorej vničen od grozovitih stisk, ktere so ga vek na vek tlačile“, vrhu tega pa tako zvezan z avstrijskim cesarstvom, „de se njega popolno samostalni narodni razvoj brez cesarstva kar misliti ne da“? Na pet dežel razdeljen, povsod nadvladan od tujega življa se more samo pod zavetnim dvoglavim orlom vzdramiti in kulturno razviti. Z Avstrijo pade sedaj tudi slovenska narodnost. V nemški zvezi bi ne bila samo tlačena, marveč naravnost uničena. Bolje bi bilo seveda, ako bi mogli z brati Hrvati stopiti v državno zvezo — a kar se tega tiče — piše dr. Martinak — „Hervate scer in vse Ilire (Srbe) ko rodne brate iskreno ljubimo in smo pripravljeni kakor za naše tako tudi za njihove pravice kri in življenje darovati, ali vunder bi pri ti zvezi naša *slovenska narodnost* se mogla sosedni močnejši ilirski vdati.“¹⁵

V najjasnejši, a obenem v najbolj rožnati luči je gledal slovensko in slovansko pot v bodočnost Korošec Matija Majar, toda njegov program je že mejil na fantastiko, ker je obmejni idealist v njem z isto lahkoto preskakoval manjše, večje in največje zapreke. Majar, ki je bil že v marčnih dneh v «Novicah» podal prvi osnutek narodno upravljane in poučevane Slovenije, je v avgustu istega leta kar naravnost zahteval: «Da se Slovenci v slovenskem kraljestvu . . . sjedinimo v *jeden* narod, da bomo imeli *jeden* obči zbor in *jedno* občo deželno vlado . . . Da se Slovenci s svojimi sosedi in bratři Horvati in Serblji bližej sdružimo. Da se vsi Slaveni našega cesarstva za *jeden* narod spoznamo.» Vsak slovanski rod naj ima «svoj domači shod s svojim poglavarjem, vsa slovanska plemena skupaj pa naj imajo slavenski zbor z vseslavenskim

¹⁵ Slovenija z dne 15. avgusta 1848, str. 49 in 50.

upravnistvom kot jeden slavenski narod». ¹⁶ Majar je bil celo menil, da naj bi južni Slovani v primeru razpada Avstrije obdržali habsburško dinastijo na čelu svoje državne tvorbe. Po dunajski oktobrski vstaji leta 1848. je pisal v Cigaletovi «Sloveniji»: «Mi Slovenci smo v tem prepričani, da, če Austria padne, tudi naša narodna samostalnost bode padla, in, ko da bi trenil, bo nemška centralna oblast nas s svojimi železnimi rokami objela. Bog samo tega nedaj!» Ni izključeno, da se na Dunaju proglasi republika, dopušča dalje Majar. V tem primeru «naj se v slovenskih deželah kakor protislovje posebni narodni svet ustanovi, kateri na ustavni podlagi stojé, bo zavezo z Dinastio obderžal in ž njo vred vladarske opravila vodil». Ako avstrijski Nemec in Madžar zapustita Avstrijo, «drugo ne ostane, kakor da južni Slavjani svoje odrešenje išejo, kjer je naravno in nar bliže. Štajerski Slovenci in Vi Korošci, ter drugo ne bo ostalo, ako drugači hočete svojo slovensko kožo obvarvati, da se ozko krajnski deželi pridružite, in cela Slovenija pa se na Hrvatsko nasloni.» ¹⁷ — Za tesnejšo državno zvezo s Hrvati sta se izrekala tudi dr. Muršec in Oroslov Caf, medtem ko ji je nasprotoval — Slomšek. ¹⁸

Revolucijo v srednji Evropi leta 1848. je bil podnetil klic po zedinjeni Nemčiji, ki je pozval v življenje tudi prvi vsenemški ustavodajalni poizkus v Frankfurtu. Zapadni in južni Slovani bi bili Nemcem radi sledili z vzporednim vseslovanskim pokretom; a ta ni bil niti toliko pripravljen in mogoč kakor nemški, ki se tudi ni posrečil. Zato so se zapadni in južni Slovani naslonili na Avstrijo, v kateri so tvorili večino, čeprav jako neorganizirano, narodno neprebujeno in vsepovsod prepojeno z nemštvom. A vdajali so se nadeji, da jim Habsburžani poplačajo ohranitev prestola s tem, da jim dajo možnost razvoja

¹⁶ Slovenija z dne 25. avgusta in 26. decembra 1848, str. 52 in št. 51.

¹⁷ Slovenija z dne 3. novembra 1848, str. 142.

¹⁸ Dr. Lončar v «Bleiweisóvem zborniku», str. 158.

in jih še podkrepijo s priklopitvijo balkanskih Slovanov. To misel je jasno izrekel predsednik graške «Slovenije», Čeh J. *Dragoni-Křenovský*, v listu «*Slavische Central-Blätter*» v članku, ki ga je prinesla tudi naša Cigaletova «Slovenija» in v katerem je izvajal tole: «To misel od vseslavjanskiga kraljestva v izhodu Nemci strašno poprijemajo in kot narveči pregreho popisujejo, in vendar ni manj naravna, kakor je misel od *edine Nemčije*, za katero se s takim nadušenjem potegujejo; kar si je v rodu, povsod skupej sili, ravno taka je pri Slavjanih in kdo sme nam za zlo vzeti, ako z veseljem oči proti jutru obračamo, kjer naši bratje prebivajo? Ne redko nam je potreben potolažljivi ta pogled, de si nekoliko pozabimo grajanje, z katerim nas mnogi naših *nemških bratov* nakladajo. Tode to naj jih vendar ne straši, zedinjenje Slavjanov še ni potreba; oni (Slovani) zamorejo še po drugi poti svoj namen doseči. Slavjani so preveč razprostranjeni, nemajo za tega voljo še skupne zgodovine, so tedaj politiško in zgodopisno razdeljeni. To sicer ni nepremakljiva zapreka njihovim zedinjenju, vendar nekaki razloček med njimi stori, po katerim so le avstrijski Slavjani v tesnejši zvezi, in v staroslavni mogočni državi, ktera se iz bližnje Turčije naravno pomnožiti in razširiti vtegne.»¹⁹

Isti program *avstrijskega jugoslavizma* je razvil Andrej Einspieler, najrazboritejša slovenska politična glava 50ih let, v članku «Austrija noter do Balkana». Einspieler je izhajal od zanimivega prerokovanja, ki se je v zadnji svetovni vojni uresničilo in ki ga je v svoji knjižici o češki literaturi zapisal poznejši naučni minister grof Thun v naslednji obliki: «Nobeden, komur zubelj uma le še količkaj bliši, ne more tajiti, da se bo prej ali poslej iz neizrekljivega gomizljanja in vrenja najvažnejših živeljev vseh evropskih ljudstev neka grozovita vojska rodila, h ktere popolnemu izidu bojo *slavjanske dunavske*

¹⁹ Slovenija z dne 6. februarja 1849, str. 41.

ljudstva največ pripomogle.» K temu Thunovemu proškemu mnenju se je pridruževal tudi Einspieler, pristavljajoč: «Kaj hoče početi Austrija ležeča na granici tih dunavskih dežel? Velika je pomemba Austrije zastran tih dežel: proti jugo-iztoku kaže Austriji zemljopisna lega, kupčija in teržtvo, slavjansko obljudenje, in sveta naravna naloga, luč razsvetljenja tam na izhodu prižgati . . . Če avstrijska vlada zadevam svoje države zadostiti, razširjenju Austrije in njene moči proti južnojutrovej strani pot pripraviti in svoj visoki in naravni poklic doveršiti hoče, ne sme gledati proti zahodu, temuč proti izhodu, njena politika ne more biti *nemška*, temuč *slavjanska* . . .²⁰ Komur taka politika ni po godu, ta je sebičen in krivičen! Slavjanske politike se mora naša vlada poprijeti: naj po pravilu svobode in enakopravnosti vse narodnosti enako spoštuje, slavjanski narod pa vender za vodilo celega obnašanja proti zvonanjim ima . . . Avstrijske vlade visoka naloga je toraj, vse žile na to napenjati, da si serca na jugu prebivajočih Slavjanov nakloni, da njena beseda tam dolej potrebno moč in veljavo zadobi.» Avstrija ima po karlovškem miru že takó pravico, ščititi katoliško cerkev na vzhodu, Rusija pravoslavno. A zaman so se Grki v svojih vstajah zoper turški jarem obračali za pomoč na Avstrijo, zaman se je Srbija v letih 1789., 1806. in 1809. zatekala pod avstrijsko žezlo. Na dunajskem kongresu leta 1815. se za Srbijo ni nihče potegnil. Ali je zadnjič bosenska raja tudi zaman hitela pod banove prapore? «Vse, vse to je od nemške slave omamljena Austrija zamudila, in more nova enakopravna, koljkor je mogoče, sedaj popraviti . . . Prej ali poslej bode Turškej carevini odzvonilo . . . Austrija, mila Austrija! spoznaj enkrat svoj poklic in značaj:

²⁰ Kakor je znano, so tudi Jelačićevi Hrvatje pričakovali, da se bo Avstrija naslonila na svoje Slovane. Ivan Kukuljević je pisal v tem času v «Slavenskem jugu», «da se Hrvatje bojujejo zoper Madžare in za cesarsko rodovino, ako prime prevago slovanskiga v cesarstvu». (Novice z dne 3. septembra 1848, str. 158.)

oberni svoje oči proti tistim goram, od katerih zgodaj sonce priplava . . . Zato Austrija noter do Balkana!»²¹

A vsi ti in takšni apeli avstroslavistov so bili zaman. Avstrijski dvor ni mislil tako daleč, marveč je iztikal samo po receptu mazila, ki bi radikalno iztrebilo revolucijo z vsemi njenimi gesli in posledicami. In ta recept je videl v nemškem absolutizmu. Absolutizem zato, ker je bila njega formula avstrijskemu dvoru najbolj znana in priročna, nemški pa zato, ker je bil sam dvor z vso svojo kamarilo nemški do kosti, ker so bili Nemci ali z nemštvom prepojeni vsi opričniki dvora: generali, birokrati in kardinali, ki so bili sposobni vladati edino z absolutizmom. Med avstrijsko aristokracijo je bil nečak kneza Schwarzenberga, tako zvani «Landsknecht», edina bela vrana, ki je bil mnenja, da bi se bil moral cesar v tej dobi prevrata opreti na Slované, ki niso bili v tem času protidinastični in niso zahtevali drugega nego ravnopravnost za svoje narode, ki so tvorili večino avstrijskega prebivalstva.²²

Presangvinični so bili upi avstrijskih Slovanov, ki so mislili, da bodo za svojo orientacijo za ohranitev Avstrije in habsburškega prestola poplačani. Čehi so spoznali to dejstvo in tudi njega vzroke prej kakor južni Slovani. Zato se Čehi tudi niso tako pehali po raznih bojiščih z orožjem v roki kakor idealistični hrvaški ban. Bolj jih je skrbela nadaljnja usoda ustavnih svoboščin, ki jih je bila revolucija izsilila od mladega cesarja, glede katerega so docela pravilno slutili, da bo izkušal te svoboščine takoj preklicati, ko se mu bo zopet utrdil prestol. Po oktobrski vstaji, ko sta Windischgrätz in Jelačić krotila na Dunaju puntarske Nemce in v njih deželi Madžare, je izdalo osrednje češko politično društvo «Slovanská lipa» oklic, v katerem so se čitale besede: «Pustimo tisto puntarsko in nespametno stranko njeni osodi in bdimo in *poganjajmo se medtem doma za to, de bi se nam naša*

²¹ Slovenija z dne 24. avgusta 1849, str. 269.

²² Prim. Friedjung, o. c. II., str. 275.

*svoboda vzeti ne mogla . . . Bodimo vsaki čas gotovi stopiti za svobodo svojo, kakor hitro bi se kaj več mislilo, kakor pa pokoriti prepeto frankfurtsko-madžarsko stranko na Dunaju, česar nas pa Bog obvarje.»*²³

Oktroirana ustava z dne 4. marca 1849 je kljub temu, da je bila še vsa povita v Stadionove blažilne obliže, že jasno kazala, kam jadra dvorna klika. Čehi so to takoj zaslutili in se primerno orientirali. Njihov v Gradcu živeči politik Dragoni-Křenovský je pisal v «Moravské Noviny»: «Avstrija je postala zares zedinjena država, v kateri je vsem narodom enakopravnost postavno obljubljena in zagotovljena . . . Nasproti pa vlada tirja, de bi se Avstrijanstvo nad vse povzdignilo, kterimu naj razne narodnosti kar narveč od svojiga v dar prineso . . . Mi smo pak želeli, de bi Avstrijanstvo bilo le pas, ki bi nas terdno v eno celotino sklepal, v kateri bi vsi to ostati zamogli, kar smo po rojstvu, to je Slavjani, Nemci itd. Nam Slavjanam ne gre za to, de na življenju tako ali tako ostanemo, de bi kakor popred, tako zanaprej pod nemško vlado medleli, temoč nam je na tem ležeče, de se svobodno razvijati in do tiste moči zrasti zamoremo, ktera nam je od narave namenjena. Tega pa ne dosežemo, dokler nas vlada za narod ne prizna, če nas bo (Slovane) eniga od družiga oddaljevala in nam med seboj v ozko zvezo stopiti ne pripustila . . . Ustava od 4. Sušca je zaverгла federacijo, zraven pa so slavjanski narodi tako razdrobljeni in razmetani, in tako z nemškim kvasom prevzeti, de drugi narodi vendar le prevagajo. Nam Slavjanom mora tedej poglavitno na tem ležati, de bi to, kar se narodnosti naši ne da, sami na postavni poti si zadobili. *Deržimo se v djanju za en narod, podpirajmo se v vseh rečeh, in ker je nemogoče se dobro vseh narečij naučiti, povzdignimo za ložeji razumljenje eno izmed njih za občno narečje.*» V teh besedah, v katerih je ležalo v osnovi odkrito priznanje, da se avstrijska vlada prav za prav ni mogla opreti na slovanstvo zaradi njegove

²³ Slovenija z dne 3. novembra 1848, str. 141.

premajhne konsolidacije in razvitosti, se je že očitaval oni češki program bodočnosti, ki je stremil po tem, da se češtvo sicer v danih razmerah, a z neprestanim pogledom na daljnje vseslovanstvo razvije, organizira in dozorí svoje moči doma in v avstrijskem okviru do takšne višine, da Čehov ne bo mogel več omalovaževati noben državotvorec.

Ta članek graškega češkega politika je ponatisnil v slovenskem prevodu Cigale v svoji «Sloveniji» in mu z ozirom na Slovence dodal naslednjo pripombo: «Smo poslovenili leta sostavek, ker se z našimi misli(mi) vjema. Kdor le nekoliko pregleda in previdi, pri čem in v kakšnim stanu de smo Slovenci, nam ne more odreči, de nam ne gre za eno stopinjo več ali manj v meri politiške svobode; mi se moramo še le začeti čutiti, de smo narod, sinovi ene matere, de se nekoliko okrepčamo, se ve de le operti na naše hrabre in čverste hervaško-serbske brate. Slovenci sami na sebi smo revna bilka; k tem je pa potreba, de se Slovenci v eni deželi zedinimo, de povsod ptujšini v pest ne pridemo; in ravno zato je nam podeljena ustava od 4. Sušca, če ne ljuba, ker imeniten in žlahten del Slovencev (Štajerce) odcepi, vendar ljubši od načerta Kromerižkega zbora, po katerim bi Slovenci na Štajerskim, Koroškim, Primorskim in Kranjskim posebej potaknjeni bili.»²⁴ — V tej Cigaletovi pripombi, ki implicite priznava, da Slovenci leta 1848. še niso bili narod, s katerim bi bila avstrijska vlada morala računati, se pa očrtavajo zopet obrisi bodočega slovenskega narodnokulturnega programa in postopanja: zoritev Slovencev v danih razmerah in v avstrijskem okviru v smeri «zedinjene Slovenije», ki naj v odločilnem trenutku postane kulturno živa, samostojna sestavina Jugoslavije, zaenkrat še v nedoločnem okviru — v Avstriji ali zunaj nje — speče v krilu bodočnosti...

Slovenci so se posloville od let marčne revolucije z zavestjo, da so se rešili nemškega definitivna, ter so stopili

²⁴ Slovenija z dne 10. aprila 1849, str. 114.

v dobo reakcije in obnovljenega avstrijskega absolutizma s prepričanjem, da morajo narodno in kulturno preporediti svoj narod pod vladno manjšega zla, ki so si ga sami volili, namreč v vseh avstrijskih provizorijih, ki so imeli priti. Naši boljši duhovi so že zgodaj slutili, kam jadra Avstrija. Že takrat, ko je bil kromeriški zbor odklonil federalizacijo države, torej tudi «zedinjeno Slovenijo», je pisal Cigale v svojem listu: «Vse kaže na centralizacijo; tode, če Bog da, ne bo na večne čase zidano, kar nam naši poslanci napravljajo.»²⁵

Oktoirano ustavo z dne 4. marca 1849 so sprejeli Slovenci z deljenimi čustvi. Ko je kranjski deželni predsednik grof Welsersheimb dne 8. marca 1849 v ljubljanski mestni posvetovalnici zbranim meščanom prečital tozadevne cesarske razglase, je pisala «Slovenija»: «Pričijočim se je tiha osupnenost na obrazih vidila.» Večina Slovencev se je tolažila z urednikom Cigaletom, češ da oktoirana ustava vendar določa «Ilirsko kraljestvo», čeprav brez spodnjih Štajercev: «Ilirija je vendar, kakor se vidi, skupaj v eni deželi, in tako bi bila, čeprav razumimo, prva stopinja k zedinjenju Slovincov storjena.»²⁶

To «Ilirsko kraljestvo», ki so ga nosili Habsburžani v svojem naslovu že izza dunajskega kongresa 1815, je prineslo Slovincem že v prihodnjih mesecih leta 1849. bridko razočaranje. Korošci so se takoj vehementno uprli temu, da bi bili prišteti k «Iliriji»; javili so vladi, da gredo rajši z vso (tudi slovensko) Koroško k Tirolski ali Solnograški, ako se jim ne dovoli samostojna kronovina. In Dunaj je bil seveda takoj pri volji, izpremeniti to mesto v oktoirani ustavi. Cigaletova «Slovenija» je resignirano kvitirala to dejstvo, češ: «Že smo bili začeli na Vodnikovo pesem: Ilirija vstaja, in na prihodno okrepčanje Slovincov misliti; tode kratko je veselje bilo.» Ministrski dunajski časnik «Lloyd» že piše, da postane Koroška, kakršna je v celoti, samostojna kronovina. «Močno

²⁵ Slovenija z dne 9. februarja 1849, str. 47.

²⁶ Slovenija z dne 13. marca 1849, str. 83.

se bojimo, de se nam bo še zmiraj bolj prilegla Vodnikova pesem od *krajnske pare*.»²⁷ Teden dni pozneje je Cigale v svojem listu dajal duška že splošni pobitosti in tolažil svoje rojake samo še z deželnim zborom, napovedanim v oktroirani ustavi, na katerega je upal, da pridejo v Ljubljano vsaj še Goričani in Istrani; o Tržačanih, ki so prav takrat tudi prosili cesarja za svoj lastni zbor, je že dvomil, če pridejo: «Oberni se kamor se hočeš» — je pisal²⁸ — «ne zapaziš ga lica več, ki bi se ti nasproti zasmejala. Vse pobito, zamišljeno, temno hodi... Bog daj, de bi se le koj deželni zbori, in sicer na svobodni podlagi sošli, in moč ljudstva bo zopet oživila in oveljala.» Vedno več žalostnih novic je moral poročati svojim čitateljem urednik organa svobodoljubnejše in radikalnejše mladine: da so politična društva malone odpravljena, da se je tiskovni zakon poostiril,²⁹ da ministrski list dunajski «Lloyd» razlaga enakopravnost državljanov kot privatnih oseb, da se pa morajo narodi kot taki «obleči v nemško uniformo»,³⁰ da tudi goriški in istrski Lahi nočejo ničesar slišati o svojem deželnem zboru v Ljubljani in zahtevajo svoje lastne kronovine. Kot posledico te splošne oplašnosti in obupanosti je javil, da mu dopisniki izza dne 4. marca vedno bolj potihujejo.

Takrat je prihitel uredniku Cigaletu na pomoč celovski duhovnik Andrej Einspieler, mož silne politične energije in vročega temperamenta. Ta je vso drugo polovico leta 1849. polnil s svojimi, s svečeniškim patosom navdahnjenimi članki ter dopisi strani «Slovenije», tega prvega slovenskega političnega, še dolgo potem nedosegljivega lista. Einspieler je takoj v svojih prvih dopisih ugotovil, da oktroirana ustava narodov ni zedinila, marveč da jih je pustila razdeljene, s čimer je duhove omalo-dušila. Tolažil je svoje rojake z upa polnimi besedami:

²⁷ Slovenija z dne 20. marca 1849, str. 91.

²⁸ V «Sloveniji» z dne 27. marca 1849, str. 98.

²⁹ Slovenija ibidem.

³⁰ Slovenija z dne 30. marca 1849, str. 101.

«Kako dolgo pa, le ve sam Vsevideoči — on, pred katerim bojo vsi kralji in cesarji od svojega hišovanja odgovor dajali, — on, kateri vsim vladarjem ojstro zapoveduje, de naj delajo pravico vsakimu ljudstvu, de naj nobenimu ne kratijo naravnih, prirojenih pravic, de naj ne cepijo narode, kakor mertvo robo na kose po svoji samovolji, de naj ne branijo bratu s bratom se zjediniti, kar je Vsemogočni po sercu, kervji in jeziku zvezal, slab človek ne sme ločiti.»³¹ Einspieler je še pol leta pred ukinitvijo ustave upa polno zrl v oktroirano ustavo, ko je pisal v Janežičev prvi leposlovnik: «4. Marca 1849 je zablisnilo, i sužnosti jarem je razbit. Presvitli cesar Franc Jožef I. so nam dali ustavo, i Slavjanom je sonce zasijalo. Ni več u našem cesarstvu narodov izvoljenih i potlačenih.»³² A to so bile zgolj tolažilne besede.

In tolažbe so bili Slovenci v tistih časih v resnici potrebni, pa tudi izpodbude. Oboje je znal dajati našim ljudem neumorni Einspieler. Ko so iz najrazličnejših obmejnih krajev slovenskega ozemlja začele hoditi na Dunaj laške in nemške deputacije, ki niso hotele ničesar slišati o «Iliriji», uzakonjeni v oktroirani ustavi, in zahtevale svoje lastne kronovine, v katerih bi naj bili Slovenci tiste dežele seveda v manjšini, ko je justični minister Bach začel govoriti vedno le o zgolj «kranjski» kronovini ne glede na «Ilirsko kraljestvo» ustave, ko so obmejni Slovenci še vedno zaupljivo obračali oči v Ljubljano, kamor je bila ravno takrat stekla železnica, je predlagal Einspieler, da se pošlje na Dunaj *peticija vseh Slovencev* naslednje vsebine: «1.) De bi se v treh gubernijah: ljubljanski, graški in teržaški raztreseni slovenski narod v eno kraljestvo pod imenom 'Slovenija' z svojim deželnim zborom sklenil: 2.) De bi se slovenski jezik v šole in kanclije uvedel in 3.) De se Slovenija z nemško zvezo ne zjedini.»³³

³¹ Slovenija z dne 1. maja 1849, str. 158.

³² Slovenska bčela z dne 15. maja 1851, str. 154.

³³ Slovenija z dne 5. julija 1849, str. 209.

Koroški rodoljub je budil spečo nemškutarsko-mlačno Ljubljano, naj se vendar kot nameravana prestolnica postavi za pravice «Ilirskega kraljestva». Ljubljanska birokracija pa je z opreznim drjem. Bleiweisom vred storila samo toliko, ut aliquid fecisse videatur. Deželni predsednik grof Welsersheimb je na ministrski ukaz sklical iz Kranjske 30 zaupnih mož, ki so se pač izrekli za pritegnitev imenovanih sosednjih dežel k «Ilirskemu kraljestvu», kar je predsednik poročal na Dunaj. A to je bilo vse. Niti osebne deputacije niso odposlali. In doktor Bleiweis je v svojem listu celo javno pisal, «de, če to pismo ne bo nič opravilo, bi tudi deputacija nič ne dosegla».³⁴ On je pričakoval, da se bodo zganili stari kranjski *deželni stanovi* in ljubljanska *mestna občina*, «ki so sedaj še naši starašini in postavni namestniki in zagovorniki dežele... de preden bo 'prepozno' tudi naša domovina to doseže, kar dobijo druge dežele».³⁵ Vse te instančno-počasne uradne vloge so prišle res prepozno. Ravno ko so se ljubljanski mestni očetje pripravljali, da sestavijo pismo na cesarja (odposlano potem dne 9. avgusta 1849) s prošnjo, naj se «Ilirija» ne drobi in naj se Ljubljani dasta *nadsodišče* in *višja prokuratura*,³⁶ je prinesla «Wiener Zeitung» z dne 3. in 5. avgusta 1849 novo uredbo sodišč za Kranjsko in Koroško vsako posebej. Po tej uredbi se je Kranjski vzela lastna apelacija (nadsodišče) in tudi višja prokuratura, «ampak sedež za obe te dve vikši sodniški gospóski ima za obe deželi v Celjovcu biti».³⁷ Kažor da bi se norčeval iz Slovencev je Bach takole utemeljil svojo uredbo: «De se ljudstvu nagla in pristopna sodba tudi v vikši stopnji poda, dalej de se preveč tudi moči ne razdrobe in že obstoječe okoljšine in zadeve ne žaliyo, bode vikši sodništvo za obe kronovini v Celovcu.» Radikalnejša slovenska mladina okrog

³⁴ Novice z dne 11. julija 1849, str. 122.

³⁵ Novice z dne 18. julija 1849, str. 128.

³⁶ Novice z dne 15. avgusta 1849, str. 144.

³⁷ Novice z dne 8. avgusta 1849, str. 142.

lista «Slovenije» ni sprejela te ministrske odredbe tako mirno kakor dr. Bleiweis. Cigale je v «Sloveniji» pripomnil, da je Bach to napravil, «de se Celovčanam ne zameri», in je vzdiknil z neprikritim apostrofom na ljubljanske uradne in narodne vodilne kroge: «Krajnci bodo v Celovcu vikši pravico iskali. Kdor terka, temu se odpre . . . Kdo pomisli na slovenske zasluge.»³⁸ In ko so ljubljanski nemškutarski starini trdili, da je tega zastavljanja Ljubljane kriva mlada stranka «Slovenierjev», jim je Cigale zapisal v album: «O Ljubljana! spoznaj enkrat svoje! Kar se je zgodilo, ni sad vnete, dobroželjne mladosti, ampak sad žalostne narodne polovičnosti in zaspčnosti in nekterih ptujstvu prodanih uradnikov.»³⁹ Katere ljubljanske kroge — tudi slovenske — je tukaj Cigale brez navedbe imen obtoževal nemarnosti, se razvidi iz njegovega zasebnega pisma, ki ga je dne 23. julija 1849 pisal drju. Muršcu: «Od tukaj ni mogoče deputacije skupaj spraviti, razun nekterih rodoljubov, kateri veljave nimajo. Večina je oterpnjena, *pohlevna*, to je od birokracije in duhovšine (nota bene krajnske duhovšine, ktera se bistveno od drugih loči) s takim duham navdana, ki jih za *hlev* pripravne stori. Ako bi Ljubljančani ministrovali, bi sedanji naši gg. ministri, ki z narodovo voljo tako uganjajo, na narskrajniši levici sedeli. To je zadosti rečeno, pa vendar res; ali se bodo že kesali, kader bo prepozno. Od Krajncov ni torej v ti reči prav nič pričakovati; edini Dr. Ulepič, ki je zunej pri ministrih, bi lahko kaj pomagal; ali njegov Bog je le trebuh, on še zapopadka nima ne le od domovine in narodnosti, temuč tudi ne od Vaterlanda. Kar pa od g. Miklošiča pišete, je res, de bi lahko kaj pomagal, ali tudi on nema prave ljubezni do domovine, je prečastilakomen in boječ. G. Ambrož je meni povedal, de Miklošič tistih toliko podpisov na slovensko prošnjo še ustavnimu odboru v

³⁸ Slovenija z dne 7. avgusta 1849, str. 251.

³⁹ Slovenija z dne 10. avgusta 1849, str. 255.

Kromerižu naprej položil ni, kar bi bil vendar kot domorodec storiti mogel in moral.»⁴⁰

Zadnji slovenski upi tudi na tako oskubljeno «Ilirijo» so se razpršili v oktobru, ko je dr. Bleiweis javil v «Novicah»: «Krajnska dežela ne bo ne z Istrijo ne z Gorico v eno kronovino zedinjena; gospod minister notranjih naprav je sklenil, da je nar bolj práv, da ste *Istrija* in *Goriška* dežela, kot 2 kresiji, s *Terstam*, ki je ‚reichsunmittelbare Stadt‘, v eno kronovino zedinjene, ktere imati v *Terstu* sedež kronovinnega poglavarja. Cesar so poterdili gosp. ministrov predlog — in s tem je tedaj tudi prošnja Ljubljanskiga mesta, da naj *Ilirija*, kakor je v ustavi izgovorjeno, skupej ostane — razsojena. Zdej ima mestna srenja še *dve* prošnji na Dunaji: za svojo lastno *general-prokuracijo* in pa za *vseučiliše* v Ljubljani, — če tudi ti ne boste uslišane, potem ne moremo reči, da smo Krajnci dosihmal posebno srečni s svojimi prošnjami, čeravno smo bili od imenitnih mož zavoljo skozi in skozi čistiga in neomadeževaniga zaderžanja že tolikrat hvaljeni.»⁴¹

Tudi te dve prošnji sta bili brezuspešni; tako da je bila edina betvica, ki je Slovincem še ostala od tistega cvetja — seveda samo papirnatega — ki je zaljšalo oktroirano ustavo: slovensko prirezani spodnještajerski okrog in pa *okrožno sodišče v Celju*. Ali tudi to betvico je že izpodjedal nemški in nemškutarski črv. Razni ljudje so nabirali med spodnještajerskim ljudstvom podpise, da se mora okrožno sodišče premestiti iz Celja, tega

⁴⁰ ZMS, VII., str. 97. — Prim. tudi Cigaletovo opombo o usodi omenjene slovenske peticije glede ustave v «Sloveniji» z dne 3. julija 1849, str. 209. — Prvo peticijo za «zedinjeno Slovenijo» so dali podpisovati člani dunajske «Slovenije» z natisnjenim pozivom «Kaj bodemo cesarja prosili?» Podpisovanju je nasprotoval Slomšek. Drugi načrt prošnje za «zedinjeno Slovenijo» in ravnopravnost je razpošiljala dne 22. aprila 1848 graška «Slovenija». To prošnjo so poslali z 10.000 podpisi državnemu zboru v Kromerižu. (Apih, o. c., str. 87 do 89.)

⁴¹ Novice z dne 31. oktobra 1849, str. 194.

«gnezda slovenskih in hrvaških stremljenj» — kakor so se izražali — v Maribor, v ta sedež nemško-slovenskega pobratimstva, pod katerim je bilo seveda mišljeno nemškutarstvo.⁴² Ravno je slavilo Celje dne 18. avgusta 1849 s transparenti, napisi in živio-klici cesarjev rojstni dan, ko je prinesla pošta v mesto dunajski uradni list in v njem natisnjeno žalostno vest, da se slovenskemu Celju jemlje okrožno sodišče in se daje nemškutarskemu Mariboru.⁴³ Tudi slovenski narodnjaki so sestavili prošnjo na ministrstvo, nabirali zanjo podpise med ljudstvom po Spodnjem Štajerju in jo dne 16. oktobra 1849 v posebni deputaciji izročili Bachu s prošnjo, naj pusti spodnještajersko kresijo v Celju. Bach pa, ne samo da jim ni ničesar obljubil, marveč jih je celo ostro posvaril, češ «de taka prošnja izvira le iz ločitniga nagnjenja (separatistische Gelüste) in de Slovincam sploh praviga *Austrijskiga občutka* (oesterreichisches Bewusstsein) manjka».⁴⁴

Na to nezaslišano žalitev naših v vsem prekucijskem letu tako pokornih in pohlevnih Slovencev so odgovorili člani deputacije ministru Bachu s posebnim pismom,⁴⁵ v katerem so opisovali dejanjske zasluge Slovencev v dobi revolucije, obenem pa kazali na kalni in krivični vir, iz katerega je minister pravice črpal svoje mnenje o Slovincih, namreč na — nemškutarske uradnike, ki so službovali po Slovenskem, in na njih zloglasne «berichte».

Nemškutarski *uradnik* je bil tisti faktor, ki je najtemeljiteje osmukal zeleno drevesce slovenskih narodnih upov že v letih 1849. do 1851., torej še preden je bila ukinjena ustava in še preden je neomejeno zavladal germanizatorski absolutizem. Kako se je pred letom 1848. uradovalo s slovenskim kmetom, nam je popisal v tem

⁴² Slovenija z dne 17. avgusta 1849, str. 262.

⁴³ Slovenija z dne 4. septembra 1849, str. 282.

⁴⁴ Novice z dne 5. decembra 1849, str. 212.

⁴⁵ Slovenija z dne 4. decembra 1849, str. 585.

času v tedanjem novem slovenskem uradnem listu njegov prvi urednik Blaž Potočnik z naslednjimi besedami: «Dozdaj našim kmetam zavoljo tega, kar postave zadene, ni bilo treba slovensko brati znati; zakaj vsaka postava, vsak ukaz, vsaka naredba, ki je bila v nemškem jeziku sestavljena in pisana, je bila ljudem na kmetih na to vižo na znanje dana, de jo je oklicovalec pred cerkvijo po kranjsko ali po slovensko poslušavcem na ušesa trobil, ali pa, de je mogel kmet, ki je kako pismo od gosposke dobil, kakiga človeka iskati, kateri mu je zapopadek pisma na pol razložil, na pol pa velikokrat ravno narobe potolmačil.»⁴⁶

V teh kratkih letih navideznega in prehodnega vladnega reformizma je ukazal minister Bach, ko je še malce koketiral z demokracijo, v svojem — kakor naše «Novice»⁴⁷ pišejo — «slavnim zlatiga denarja vrednim pismu na vse deželne poglavarje» — «de se imajo *postavne bukve* berž začeti v *slovanske jezike* predstavljati . . . Zraven tega ukaže *uradnikom*, de naj se hitro naučijo slovanskiga jezika tiste dežele, v kateri si kruh služijo, kér bo kmalu treba v *kancelijah* vse v tistim jeziku pisati (ausschliessender Gebrauch der Landessprache), kteriga ljudstvo govori.»⁴⁸ Minister se je sam začel učiti češki, in je sebe stavil za zgled ob priliki n. pr. moravskim uradnikom.⁴⁹ Obenem je dr. Bach vprašal okrajne sodnike po državi za njihovo mnenje, kako in kdaj bi se dali narodni jeziki uvesti v urade. O tem, kaj so mu odgovorili ti možje, poroča Cigale v svoji «Sloveniji» takole: «Množina naših kantonskih sodnikov je nemškutarska. Kaj drugega je bilo tedaj pričakovati, kakor to, kar smo tudi zvedili? Množina izmed njih je rekla, de pred 10 ali clo 20 leti na uradovanje

⁴⁶ Ljubljanski časnik z dne 22. aprila 1850, str. 25.

⁴⁷ Novice z dne 19. septembra 1849, str. 166.

⁴⁸ Novice z dne 7. februarja 1849, str. 26.

⁴⁹ Novice z dne 1. avgusta 1849, str. 137.

po slovensko ne gre ne misliti.»⁵⁰ Medtem ko celo višji predstojniki v slovenskih deželah pogosto nikakor niso bili nenaklonjeni našemu jeziku in njega ravnopravnosti v uradu (n. pr. koroški deželni predsednik Schloissnig⁵¹ — ki je znal slovenski in je bil že pred letom 1848. naročnik «Novic» — ali kranjski Chorinsky, ki se je takoj po nastopu svoje visoke službe v začetku 1850 pričel pri Navratilu učiti slovensko), so se pa ostali, zlasti nižji birokrati še vedno zanašali, da bodo «leta sanjarij od svobode»⁵² skoraj minula in da bo ostalo vse lepo pri starem.

Najprej je zrastel greben uradnikom, ki so službovali med koroškimi Slovenci; ti možje, ki so se bili neposredno po prevratnih dneh pričeli pri Janežiču že učiti slovenščine, so se proti koncu leta 1849. brezskrbno zopet povrnili k nemščini. Dne 17. novembra 1849 je o tem tožil Einspieler: «Slovenski razglasi so od nekaj časa čisto zibnili. Pri visokih in nizkih, pri mestnih in deželskih oblastih . . . povsod so Slovenci, katerih je (na Koroškem) čres 120.000, clo pozabljeni in zanemareni . . . Pri vsih uradih je dosti Slovincov; 5—6krat jih je slovensko društvo po Celovskih novinah vabilo, k društvu pristopiti, slovensko slovnico v roke vzeti, — pa posmehovali so se, nas neumne prenapetneže omilovali so tišči gospodi.»⁵³ Zaslombo so dobivali ti starokopitni zakrknjenci pri nezavednem ljudstvu, ki se je v nekaterih krajih dalo zapeljati agitatorjem, da je odklanjalo slovenske dopise, ki so včasih prihajali iz uradov. Ko je sredi leta 1849. celovski mestni magistrat poslal slovenskim kmečkim občinam po Koroškem slovenske razglase, so jih nekateri občinski odborniki osebno vračali z be-

⁵⁰ Slovenija z dne 6. februarja 1849, str. 42. — V istem listu z dne 19. marca 1850 poroča L. Pintar, da so okrajni sodniki «zunaj enega vsi to reč na prihodnji rod odložili».

⁵¹ Novice z dne 13. junija 1849, str. 103.

⁵² Slovenija z dne 23. januarja 1849, str. 26.

⁵³ Slovenija z dne 23. novembra 1849, str. 373.

sedami: «Takih nam ni treba pošilati, mi jih ne zastopimo, jih brati ne znamo.»⁵⁴ Okrajni glavar v Brežicah Andrej Dominkuš⁵⁵ je bil uvedel slovensko uradno dopisovanje s kmeti, a ti so njegove slovenske dopise odklonili. Urednik «Slov. čbele», Drobnič, je to žalostno dejstvo razložil docela pravilno, ko je pisal: «Da kmeti za slovenske pisme ne marajo, se mora dolgi in terdi nekdanji beričovlati pripisati, katere so se tako privadili, kakor ptica po dolgoletni ječi na svojo kletko. Nemščina se je u njih tako zagrizla, kakor erdja v železo.»⁵⁶ Dr. Bleiweis je ponovno grajal duhovnike, da se dajo izrabljati uradnikom, ko sprejemajo od njih nemška obvestila, da jih potem sami prevedejo, in razglasila s pridižnic, češ da dajejo s tem birokratičnim lenuhom samo potuho.⁵⁷

Leta 1850. so se po deželi na Slovenskem v smislu oktroirane ustave ustanavljala nova sodišča; «Novice» in celo uradni «Ljubljanski časnik» prve redakcije nista nikdar zamujala, javnost obveščati, če je kakšna bela vrana med sodniki s slovenskim nagovorom nastopala pred ljudstvom ob slovesnih otvoritvah novih uradov. A ob istem času je moral Blaž Potočnik, prvi urednik slovenskega uradnega lista, z žalostjo ugotoviti, «de nižji uradniki slovenskiga jezika ne poznajo in slovenskim kmetom zdaj že bolj kot lani in predlanskem povabila ali druge take dopise le v nemškem jeziku pisane pošiljajo . . . Nekteri poštniki še celo pisem z slovenskim napisam ne vzamejo, ampak jih nazaj pošljejo.» Dobe se sicer redko sejani uradniki, ki kmetom res po slovensko dopisujejo, «več pa jih je tudi še, de bi tako ne bilo,

⁵⁴ Slovenija z dne 29. junija 1849, str. 206.

⁵⁵ Njegov nekrolog glej v «Novicah» z dne 12. marca 1851, str. 55.

⁵⁶ Slovenska čbela z dne 7. marca 1850, str. 79. — Glej tudi dopis v Janežičevi «Slovenski bčeli» z dne 1. oktobra 1851, (str. 111) z resignirano ugotovitvijo: «In tako se širi in šopiri vse po navadnem starem kopitu.»

⁵⁷ Na primer v «Novicah» z dne 20. marca 1850, str. 50.

kterim je slovenščina tern v peti». Takšni uradniki celo docela po nepotrebnem kmete strašijo, «de bo vse spet na staro prišlo».⁵⁸ Dr. Bleiweis je one sodnike, ki so kazali količkaj dobre volje, bodril: «Ne terjamo, da bi mogel, postavimo sodnik v *slovenskim* jeziku, slovenski jezik tako čisto govoriti, kakor ga *pišemo*. Tako terjanje bi bilo sedaj, ko so vradniki še le začeli v slovenskim jeziku delati, gotovo nespametno... Naj se tedaj vradniki nikar tega ne bojé, če mešajo v začetku tudi tuje besede, posebno nemčice (germanizme) vmes.»⁵⁹ Medtem ko so dopisniki iz Kamnika, Novega mesta, Šmartna in od drugod na Kranjskem v «Novicah»⁶⁰ z veseljem poročali, da novi sodniki in državni pravniki po deželi s slovenskimi nastopnimi govori odvarjajo nova sodišča, so se pa štajerski kmetje v istem časniku pritoževali, da na Štajerskem o kakšnem slovenskem dopisovanju iz uradov še ni sledu.⁶¹ Duhovnik Cvetko je poročal «Novicam» dne 28. avgusta 1850 iz Šempetra na Štajerskem: «V naših krajih še sploh le po »tajč« ravnajo, in nikjer še ni duha ne sluha, da bi uradniki slovensko govoriti in pisati se vadili. De se gospodje slovenščine ne primejo, je pa tudi nekaj duhovščina sama kriva, ker v svoji voljnosti prejete oznanila in dopisuje poslovenuje in tako hlapčuje.»

V jeseni leta 1850. je poizkusilo celovško nadsodišče z uvedbo skromnega slovenskega uradovanja. Izdalo je z dnem 9. septembra 1850 datiran ukaz, «vprihodnje vse vprašanja i odgovore takih hudodelnikov, prič i. t. d., ki *sodnega* (pri nas *nemškega*) jezika ne umejo, najpred v njih *maternem*, potem pa spodej v *sodnem* jeziku v zapisnik ali protokol zapisavati». Dr. Bleiweis je v «Novicah» že ob tej mali koncesiji triumfiral: «Dolgo so se gospodje slovenskih sodij branili, po *slovensko* pisati, in so (se ve da ne vsi) take želje nespametne imenovali;

⁵⁸ Ljubljanski časnik z dne 9. julija 1850, str. 115.

⁵⁹ Novice z dne 21. julija 1850, str. 130.

⁶⁰ Novice z dne 10. julija 1850, str. 117.

⁶¹ Novice z dne 14. avgusta 1850, str. 139.

zdaj pa vendar ne bo drugači, in tako je prav in *po pravici*.»⁶² In v prihodnji številki svojega lista je ves vesel poročal: «V saboto (21. septembra 1850) se je, kakor smo slišali, prvi zapisnik (protokol) v *slovenskem* jeziku pri naši c. k. deželni sodnii pisal. Preiskovanec je neki debelo gledal, ko je slišal, de se njegove lastne besede v zapisnik pišejo, in je na vsako besedico oestro pazil... vrednik, Vedeža' g. *Navratil*, ki tudi našega kronovinskega poglavarja z veselim vspeham slovensko uči, je od nekterih g. vradnikov naprošen sklenil, privatni poduk v slovenskim jeziku vradnikom deliti, ki se zanj oglasijo.»⁶³ Kakor Janežič v Celovcu, Macun v Trstu⁶⁴, je torej tudi Navratil uvedel v Ljubljani za uradnike slovenske kurze in izdal proti koncu leta 1850. v ta namen kot praktičen učbenik: «*Kurze Sprachlehre der slovenischen Sprache... vorzüglich für Gerichtsbeamte*». Naznanjajoč v svojem listu to knjigo, se pritožuje dr. Bleiweis, da Navratil žal nima toliko poslušalcev, «kolikoršna je potreba».⁶⁵ Spočetka se je zdelo, da bo celovško nadsodišče vztrajalo pri svoji odredbi. Dne 8. oktobra 1850 je namreč poročal sourednik uradnega «Ljubljanskega časnika» Fr. Cegnar, da se je nadsodišče v Celovcu celo pritožilo, da dobiva kot višja instanca s Kranjskega sodne preiskave zgolj v nemškem jeziku, in je nekaj takih aktov vrnilo v Ljubljano. Kakor poroča Cegnar, je ta reč marsikoga zelo spekla, da je vzel slovensko slovnico v roke. Posledica je bila, da je enajst uradnikov, zelo priletnih mož, ob prihodnji uri prišlo poslušat Navratila. Cegnar pristavlja, da bi pričakoval «posebno od mladih gg. vradnikov in najbolj od tistih, ki so včasih za slovensko reč precej glasni bili in vendar še slovenščine za potrebo ne znajo, de rodoljubje, kteriga so si na čelo zapisali, tudi enkrat v djanju pokažejo».⁶⁶

⁶² Novice z dne 18. septembra 1850, str. 160.

⁶³ Novice z dne 25. septembra 1850, str. 165.

⁶⁴ Novice z dne 11. septembra 1850, str. 156.

⁶⁵ Novice z dne 30. oktobra 1850, str. 186.

⁶⁶ Ljubljanski časnik z dne 8. oktobra 1850, str. 218.

Starokopitni in zakrknjeni uradniki teh iz Celovca zaukazanih protokolov niso mirno pogoltnili. Dne 19. novembra 1850 je poročal v slovenskem uradnem listu dunajski visokošolec Janez Trdina, da je v uradni »Wiener Zeitung« justični minister Bach ovrigel ukaz celovškega nadsodišča. Ker je to naznanilo izšlo v ne-uradnem delu dunajskega uradnega lista, je Trdina imel »tisti sklep za zmišljavo pisatelja«. ⁶⁷ A drugi dan so Slovenci iz »Novic« kot bridko resnico izvedeli, da je zahtevo kranjskih okrajnih sodišč, ki so poročala kranjskemu generalnemu prokuratorju, bivšemu kromeriškemu slovenskemu poslancu Ulepiču, da uradniki na Kranjskem sicer vsi razumejo slovenski jezik, a ga njih večji del pisati ne zna. »Ker ta neznanost po naznanilih deželnih vradij se ne najde samo pri uradnikih, temuč tudi sploh v deželi, je ta skušnja prepričanje vtemelila, de slovanski jezik sedaj še ni toliko izobražen, de bi se zamogel pri sodijah kot vradni jezik rabiti. To je deželno nadsodnijstvo in pa general-gubernatorja napotilo, ministerstvu pravosodja nasvetovati, de naj se tudi prihodnjič zapisniki, ki se z osebami napravljajo, ki le slovanski jezik razumejo in če ga tudi sodnik in pisavec razumeta, le v *nemškem* jeziku pišejo.«

V decembru 1850 so se začele prve *porotne obravnave* v Celju, v februarju 1851 v Ljubljani. Predsednik celjske porote vitez Azula in ljubljanske vitez Coppini z ljubljanskim državnim pravdnikom Kaiserjem vred so imeli lepe slovenske nagovore na porotnike. ⁶⁸ A že celjska porota je dokazala, kakor je ugotovil visokošolec Trdina v slovenskem uradnem listu, da bodo priče vedno tajile, kar iz njihovih izpovedi v nemško pisanem protokolu stoji; in to zategadelj, ker one po večini po slovensko docela drugače pripovedujejo. Do sodnega dne — trdi Trdina — ne bo nemški jezik smisla slovenščine »popolnoma enako povedati mogel«. ⁶⁹ Najnazorneje je to

⁶⁷ Ljubljanski časnik z dne 19. novembra 1850, str. 225.

⁶⁸ Novice z dne 19. februarja 1851, str. 36.

⁶⁹ Ljubljanski časnik z dne 3. decembra 1850, str. 282.

dokazala obravnava v Ljubljani zoper neko Gantarjevo Mino iz gorenjskih Vogelj, ki je bila obtožena detomora, češ da je porodila nezakonskega otroka, ga vtaknila v mrvo na svislih «in nato legla». Tako je namreč sama izpovedala pri zaslišanju v Kranju, kjer so pa zapisali v nemško pisani protokol: «Bedeckte das Kind mit Heu und legte mich *darauf*», kar se more v nemščini razumeti, da je legla *na otroka*. Zagovornik dr. Ahačič ni zamudil pri tej ugodni priliki primerno ožigosati nemški zapisnik.⁷⁰ To je pomagalo. Dne 21. maja je mogel dr. Bleiweis po dopisu z Dunaja v «Südslavische Zeitung» javiti svojim čitateljem: «Veseli nas za *gotovo* povedati, da ravno sedaj na nasvèt g. general-prokuratorja na vse deželne sodije Krajskiga in Koroškiga ministerski naukaz gré, po katerim *morajo* preiskavni sodniki prihodnjič vse *zapisnike v slovenskim jeziku* pisati. Po tem novim ukazu je poprejšnji ukaz, ki je nemškutarii vso oblast v roke dal, srečno overžen i. t. d.» K tej veseli novici je po vsej pravici nezaupni urednik «Novic» še pridodal: «Močno nas bo veselilo, ta ustavni ukaz brati — vunder smo zastran že *tolikrat spremenjenih ukazov* zastran zapisnikov že taki neverni Tomaži, da bomo popolnoma šele takrat veseli, kadar bomo ta ukaz brali.»⁷¹ Bleiweis ni pozneje več poročal, ali je kdaj bral ta preklicni ukaz natisnjen; vobče je imel celo v teh letih še obstoječe ustave — seveda zgolj papirnate — le zelo redko priliko poročati o pičlih drobtinicaх slovenskega uradovanja. O nekem takem redkem slučaju je javil na primer za Božič 1850, češ da je kranjski deželni predsednik ugodil pritožbi šestih gorenjskih županov, ki so zahtevali od kamniškega okrajnega glavarstva slovenske uradne dopise.⁷² Tako je bilo na Kranjskem. Iz ostalih, po Slovencih naseljenih dežel so prihajale same tožbe v

⁷⁰ Novice z dne 26. februarja 1851, str. 44.

⁷¹ Novice z dne 21. maja 1851, str. 99. — Uradni listi, izhajajoči na Slovenskem, tega preklica prejšnjega ukaza niso objavili. (Prim. «Slovensko bčelo» z dne 1. maja 1851, str. 144.)

⁷² Novice z dne 18. decembra 1850, str. 215.

tem oziru. Ob Novem letu 1851. je poročal nekdo iz Roča v Istri: «Med gosp. uradniki je silno veliko lahonov ali pa nemškunov; taki pa slavenske *ravnopravnosti* ne porajajo, marveč vsakiga, ki se za vstavno pravico poteguje, 'panslavista' černijo.»⁷³

Kakor v Istri, tako je bilo tudi na Goriškem: «Kar narodske pravice vtiče, moramo vzdihniti — žali Bog! de naše politiške kakor sodne vradije naš lepi jezik za nič vredno smet deržé. Po vsaki ceni nas je v celi Kresči čez 100.000 Slovincov — in vender ne vémo, de bi jim kaka gosposka po slovensko dopisovala, ampak vsako reč le po nemško ali *laško*. Mi se ne prederznemo tirjati, de bi se nemšina in lašina iz slovenske dežele popolnoma pregnala; ali vsakemu naj se spolnejo njegove pravice, in med besedo *vse* in *nič* je še ena besedica, ki se imenuje *enmalo*. Začetek bi vsaj že viditi mogli!»⁷⁴ Ista žalostna pesem se je glasila iz slovenske Štajerske: «Nemške pisma letajo iz vradij od vesi do vesi, od župana do župana, med kterimi le redko kdo zna nemški jezik.»⁷⁵ Posebno bridko so občutili to zapostavljanje Slovenci in njihov jezik v teh dneh, ko je še veljala in zagotavljala oktroirana ustava vsakemu narodu «nerazžaljivo pravico, svojo narodnost in svoj jezik varovati in izobraževati», ob krajih, ki so mejili ob Hrvaško, kjer je bil ban Jelačić uvedel docela hrvaško uradovanje, ki je ostalo v veljavi še nekaj let po odpravi ustave. Neki dopisnik iz dolenjskih Mokric je v tem pogledu tožil v «Novicah»: «Naših Mokričanov *nobeden* nemškiga ne razume; vender do sedaj še nisim slovenskiga spisa ali dopisa od naših gospodov vradnikov vidil; v tej reči smo kakor med terdimi Nemci! Drugač naroda jezik spoštujejo naši sosedje hrvaški vradniki.»⁷⁶

Po odpravi ustave so te in takšne pritožbe po vedno redkejših slovenskih časopisih od dne do dne bolj po-

⁷³ Novice z dne 8. januarja 1851, str. 13.

⁷⁴ Novice z dne 12. marca 1851, str. 54.

⁷⁵ Ibidem, str. 55.

⁷⁶ Novice z dne 25. februarja 1852, str. 63.

tihovale. Slovenski sen o uradovanju v domačem jeziku je bil za več let zopet razpršen. In le silo redko se je v »Novicah» pojavila še kaka osamljena tožba, tako n. pr. s Pohorja na Štajerskem sredi leta 1852.: «... nekteri naših županov naš častitljivi jezik zatajujejo, kot nekda sv. Peter Kristusa, in nemčarijo, da vse prek leti... Več o takim spakovanju govoriti, bi bilo vodo v Dravo nositi.»⁷⁷

Ker se uradovanje v domačem jeziku ni uvedlo, so bili tudi seveda slovenski uradniki v domovini nepotrebni. Že leta 1851. je zategadelj Bach začel premeščati slovenske uradnike v neslovenske kraje, zlasti na Hrvaško,⁷⁸ s tem namenom, da mu kot nemški izobraženci in slovanski rojaki upravljajo in poučujejo nenemško prebivalstvo po nemško. V slovenske kraje, kjer je ljudstvo tu in tam vsaj za silo razumelo nemščino, pa je pošiljal trde Nemce. Vzrok, zakaj so n. pr. nekateri mladi slovenski profesorji hodili kolikor toliko radi službovat na Hrvaško, nam razkriva Valjavec v svoji avtobiografiji z naslednjimi besedami: Nekaj jih je bil zvabil doli dr. Jarz, ki je bil prišel iz Ljubljane za inspektorja srednjih šol v Zagreb. «A zakaj sva jaz in Žepič rada šla na Hrovaško, je to: Kleemann (bivšega ljubljanskega gimnazijskega ravnatelja) je bil minister Thun, ker je poprej učil njegove otroke, vzel k sebi v ministerstvo na Dunaj, a on naju sreča enkrat na Wasserglasiji in nama reče, da sva izbrala dobro branšo, ali da naj ne misliha nikoli na Ljubljano in slovenske kraje; na Nemce pa ni dišalo nikomur.»⁷⁹ Bleiweisove »Novice» so o tem sistematičnem premeščanju Slovencev v neslovenske kraje poročale večkrat,⁸⁰ pa tiho in — brez komentarja. Vse do leta 1859. je in političis vladal v njih molk kakor na groblju...

*

⁷⁷ Novice z dne 4. septembra 1852, str. 283.

⁷⁸ Slovenska bčela z dne 15. septembra 1851.

⁷⁹ Knezova knjižnica, II., str. 184.

⁸⁰ Na primer »Novice» leta 1854., str. 275, 296, 312.

Slovenskega uradovanja se iz dobe vladnih reform teh let ni rešilo v dobo absolutizma prav nič, ker se ga tako kdo ve kaj nikdar ni uvedlo. Obdržal pa se je ves čas po ministru Bachu uvedeni *državni zakonik* v raznih narodnih jezikih, kar ni bilo samo praktičnega, marveč tudi kulturno in literarno velikega načelnega pomena. Ideja za ta zakonik je prav za prav izšla iz Stadionove glave in je bila ena izmed onih redkih idej tega državniškega idealista, ki si jo je od Stadiona prisvojil Bach in je tudi v dobi najhujšega absolutizma ni vrgel med staro šaro. Ministrski naredbi z dne 4. marca in 2. aprila 1849 sta določili, da se morajo vsi veljavni avstrijski zakoni prevajati iz nemškega originala v ostale avstrijske narodne jezike in izdajati na državne stroške. Vsi novi zakoni in vse naredbe naj izidejo v vseh tekstih, preloženih na avstrijske narodne jezike, katerih slednji naj bo avtentičen.⁸¹ V naredbi z dne 4. marca 1849 se je izrecno ustanovil tudi *slovenski* «Državni zakonik», s čimer je *vlada prvič tako rekoč uradno sankcionirala izraz «slovenski jezik»* (slovenische Sprache) in zavrgla druge lokalne nazive (kranjski, koroški itd.), ki so nastali v dobi dolgotrajne upravne razkositosti našega naroda.⁸² Obenem se je s tem patentom določil za vsako kronovino poseben «Deželni zakonik in oglasnik», ki je moral sprva obsegati v deželnem jeziku in nemškem prevodu deželne zakone in ukaze.⁸³

⁸¹ Patent z dne 27. decembra 1852 je uvažal sicer državni zakonik samo v nemškem jeziku, toda obenem je določal, da morajo deželni zakoniki prinašati vse zakone, razen v nemškem, tudi v dotičnem deželnem jeziku. To je veljalo do cesarskega patenta z dne 1. januarja 1860, kateri je določal, da bodo odslej deželnim predsedništvom za publikacije pošiljali z Dunaja tudi prevode v rokopisih, da jih bodo v svojih deželah natisnili in razširila, medtem ko so morala vsa 50a leta predsedništva sama preskrbovati prevode. (Prim. «Novice» z dne 18. januarja 1860, str. 23.)

⁸² Slovenija z dne 2. februarja 1849, str. 37.

⁸³ Slovenija z dne 20. marca 1849, str. 91.

Glede prevajanja slovenskega državnega zakonika je bil Stadion po razpustu kromeriškega parlamenta pridržal na Dunaju slovenskega poslanca Ambroža in mu pridružil jurista Jurija Jenka za pomočnika; ta Jenko, ki je pozneje živel na Dunaju kot slovenski sodni tolmač, pa se po vsej priliki ni izkazal sposobnega za to delo, medtem ko je Ambrož sam kmalu odšel v Ljubljano. Nato je v maju 1849 urednik ljubljanske «Slovenije» Cigale stavil v tem listu «Pohlevno vprašanje na ministerstvo pravice» v naslednji obliki: Za Rusine se na Dunaju prevajajo zakoni v njihov jezik. «Slovenskiga prestavljavca pa ga ni! . . . Bog dej, de bi enakopravnost narodov resnica postala!»⁸⁴ Dne 5. junija 1849 pa je Cigale v svojem listu že prinesel dopis z Dunaja, «de je za prvega prestavljavca državnih postav za Slovence g. Dr. in profesor Miklošič izvoljen in njemu g. Dr. in pravdnik Matija Dolenc kot preglednik pridani . . . de bode slovenska beseda teh postav, ki bodo za vse Slovence veljale, izvirna, pervopisna».⁸⁵

Obilno hvalo si je pridobil Bach pri vseh avstrijskih Slovanih s tem, da je sklical 1. avgusta 1849 na Dunaj zbor slovanskih jezikoslovcev in juristov, ki so pod predsedstvom Šafaříka določali slovansko pravniško terminologijo. Izmed Slovencev se je nameraval udeležiti tega shoda prvi predavatelj provizorične slovenske juridične fakultete ljubljanske, Mažgon, a je prav takrat zbolel.⁸⁶ Druga dva slovenska udeleženca tega kongresa sta bila Miklosich in Matija Dolenc.⁸⁷ Ker se Miklosich sam ni mogel trajno ukvarjati s slovenjenjem zakonov, je po srečni izbiri namesto umrlega Mažgona nasvetoval ministru Bachu (za urednika slovenskega državnega zakonika in sotrudnika pri slovanskem juridično-terminološkem delu urednika ljubljanske «Slovenije» Matevža

⁸⁴ Slovenija z dne 25. maja 1849, str. 165.

⁸⁵ Slovenija z dne 5. junija 1849, str. 178. — Prim. tudi «Novice» z dne 18. junija 1849, str. 103.

⁸⁶ Slovenija z dne 20. julija 1849, str. 230.

⁸⁷ Novice z dne 15. avgusta 1849, str. 146.

Cigaleta,⁸⁸ s čimer je bil zadovoljen tudi dr. Bleiweis, ki je to novico javil z naslednjimi besedami: «De je minister g. Cigaleta za namestnika rajnciga Mažgona v imenovanim delu izvolil, je velike hvale vredno, ker gosp. Cigale je ves mož za tó, in imá obé poglobitni lastnosti: on je učen slovenski jeziko in pravdoslovec.»⁸⁹

V novembru 1849 je že izšla prva številka slovenskega «Zakonika in vladnega lista». Delo prvih prevajalcev ni bilo lahko, a tudi ne enotno. Miklosich, ki je sam prevedel ves prvi zvezek,⁹⁰ je v zakoniku prvič uvažal v našo pisavo zlogotvorni *r* brez «e-ja» (prvi), vrhu tega tudi neke štajerske posebnosti in lokalizme. Zaradi tega je njegovo delo v tem pogledu grajal ne samo dr. Bleiweis,⁹¹ ampak tudi Einspieler, ki se je zakonika v splošnem vendar oveselil in ga navdušeno pozdravil: «Bodi toraj serčno pozdravljen, bodi gorečo celovan (poljubljen) slovenski državni zakonik in vladni list! Ti si nam porok, da bo naš sv. car tudi druge naše prošnje in želje dopolnil; ti si zlata juterna zora, ki oznanuješ tudi nam Slovencem jasne vesele dni.»⁹²

Že leta 1850. so nemški in nemškutarski uradniki iz zapadnih dežel Avstrije delali na to, da bi bil odpravljen raznojezični državni zakonik. A oba ministra, Bach in Schmerling, sta sklenila, «de od te občnokoristne naprave za las ne odstopita».⁹³ Kako so birokrati gledali na slovensko izdajo zakonika, vidimo iz govora, ki ga je imel na občnem zboru ljubljanskega «Slovenskega društva» leta 1850. društveni tajnik Dragotin Dežman: «Le eno je, kar živo želimo, de bi se namreč naši rojaki in gospodje uradniki za te prestavke v slovenščino bolj kakor dozdej pečali . . . de slovenski zakonik ne bo, kar mu naši protivniki očitajo, le vaja posamezniga jeziko-

⁸⁸ Slovenija z dne 11. septembra 1849, str. 290.

⁸⁹ Novice z dne 19. septembra 1849, str. 168.

⁹⁰ Bleiweisov zbornik, str. 85.

⁹¹ Novice z dne 14. novembra 1849, str. 201.

⁹² Slovenija z dne 16. novembra 1849, str. 565.

⁹³ Ljubljanski časnik z dne 19. aprila 1850, list 6.

slovca ... temuč de bojo v njem zapopadene postave v resnici kri vstavnih deržavljanov postale.»⁹⁴

Poleg državnega zakonika v desetih avstrijskih narodnih jezikih je minister Bach spočetka namerjal ustanoviti za posamezne nenemške narode v Avstriji v njih narodnih jezikih tudi posebne *uradne liste*. Za Slovence je tak časnik zahtevala «Slovenija» že v oktobru leta 1848. Njen člankar si je stvar mislil tako, da bi se k «Sloveniji», temu edinemu tedanjemu čisto političnemu listu slovenskemu, dodajal še slovenski službeni oglasitelj,⁹⁵ neuradni del lista pa da bi bil menda od vlade neodvisen. Izdajo uradnega lista za Slovence je brez dvoma pospeševal tudi terminološki shod na Dunaju. Dne 12. oktobra 1849 je poročal Einspieler po «Südslavarici» v «Slovenijo», da namerava izdajati ministrstvo za štajerske Slovence takrat že obstoječi list «Celjske slovenske novine» kot slovenski vladni list pod uredništvom celjskega profesorja Konška. Einspieler je bil zoper to, da bi vlada izdajala več pokrajinskih slovenskih uradnih listov, in je pisal: «Jedne vladne novine za vse Slovence bojo željem in potrebam Slovencev bolj postregle in vladi veliko denarja prihranile.»⁹⁶ Kot tiskar in izdajatelj takega skupnega uradnega lista za vse Slovence se je takoj ponudil podjetni Blasnik v Ljubljani. Zaupnik Bachov, dunajski urednik češkega državnega zakonika, dr. Anton Beck, je v jeseni leta 1849. iskal listu po Ljubljani urednika in ta posel ponujal spočetka drju. Bleiweis, ki ga pa ni hotel prevzeti deloma zaradi drugih opravil, deloma zaradi nizke plače.⁹⁷ Ko je na veliki petek leta 1850. utihnila vrla in pogumna «Slovenija», so dobili Slovenci namesto nje v roke prvi (in pozneje edini) slovenski uradni list «Ljubljanski časnik», ki je izhajal

⁹⁴ Ljubljanski časnik z dne 17. aprila 1850, list 14.

⁹⁵ Slovenija z dne 3. oktobra 1848, str. 105. — Glej tudi «Slovenijo» z dne 18. januarja 1850, str. 22.

⁹⁶ Slovenija z dne 12. oktobra 1849, str. 326.

⁹⁷ Bleiweisov zbornik, str. 138.

najpoprej pod uredništvom šentviškega župnika Blaža Potočnika, potem profesorja Melcerja do ukinitve ustave ob koncu leta 1851.

Živahno gibanje se je začelo po letu 1848. v slovenskem šolstvu. Pobudo so temu pokretu dajale reforme ministra, posebno odkar je v naučnem resortu sedel (od 28. junija 1849) češki fevdalec grof Lev Thun. Vse nade, ki so jih Slovenci stavili v tega moža, se sicer niso niti v oddaljeni meri izpolnile, a nekaj je vendarle ostalo in se celo rešilo skozi leta absolutizma. Vsaj nekaj dati Slovincem v tem pogledu ni bilo težavno zato, ker niso imeli poprej malone prav ničesar.

Osnovno šolstvo je zlasti na Kranjskem v predmarcu strašno hiralo. Leta 1850. je štela ta kronovina komaj 90 osnovnih šol, medtem ko jih je imela ob istem času manjša sosedna Koroška 250. V naslednjem letu 1851. je bilo na Kranjskem 105 osnovnih šol z 12.296 všolanimi otroki; kar 45.333 šoloobveznih otrok pa sploh ni obiskovalo šole.⁹⁸ Koroška je imela v istem letu 274 osnovnih šol, med temi 17 čisto slovenskih in 50 nemško-slovenskih, torej utrakvističnih; otrok brez šolskega pouka je bilo takrat v tej deželi samo 2160.⁹⁹ «Če število prebivavcev na Kranjskem primerimo z drugimi, najdemo, da je krajnska dežela zastran ljudskih šol najubožniša zmed vseh naše carevine», je ugotovil neki Jakoslav Prifarski v «Slov. bčeli», kot glavno povzročiteljico te zaostalosti je obtožil «dosedajno vladijo ž njeno jedino zveličavno nemščino» in takole popisal predmarčno kranjsko šolstvo: «Domač jezik je bil brez veljave, in zavernjen v nizke kočje prostih seljakov, in dasiravno je bil od leta 1826. slovenski jezik v ljudskih šolah zapovedan, je vendar ta zapoved tako malo koristila, da se je od tistega leta število šol od 108 do 90 pomanjšalo, kar je pravo naravno: Gospodaril je namreč samo nemški jezik, torej je vse slovensko knjižestvo, razun nekterih

⁹⁸ Šolski prijatelj 1852, str. 122.

⁹⁹ Ibidem, str. 262.

molitvinih bukvic, zatèrto ostalo. Kmetu se je od uradov le nemško pisarilo. Potreboval je torej bobnača. In če je že hotel svojega sina v šolo dati, ga je dal v bližnjo teržno ali mestno nemško šolo. Če pa tega storiti ni mogel, ga je rajše s živino na pašo gonil, rekoč: „Čemu ga bom v šolo — ljudsko — pošiljal, krajnščino že tako zna.“ Kot drugo oviro pri ustanavljanju osnovnih šol označuje pisec tako zване graščinske patrone, ki niso radi dajali za vzdrževanje osnovnih šol njim pristojne tretjine stroškov. Tretja ovira je bila slaba plača učiteljev in njih nizki socialni stan. Po pričevanju imenovanega pisca so se za učiteljstvo priglašali »le učenci, doveršivši tretji ali četerti klas, ali pa nesrečneži, pribežavši iz prvih latinskih šol. Jedno ali celò pol léta se je pripravljaj, se za silo nekaj orgljati naučil, pa je bil dober.« Kot četrto oviro omenja avtor tudi to, da so se po nekod duhovniki branili šol iz bojazni pred učitelji.

Kar se tiče odnosa predmarčne duhovščine do osnovne šole, je zanimivo to, kar je o njem pisal v Janežičevi »Bčeli« leta 1850. Andrej Einspieler, ki je bil sam duhovnik: »Dro vemo . . . da še clo nekteri učeni gospodi — duhovni in svetni — govorijo: „Boljši je, da kmet brati ne zna, da se ne pokvari in ložej za nos voditi da“, dro vemo, kaj taki mračnjaki mislijo: „U motnej vodi je lahko ribariti, in slepca je lahko berzdati.“¹⁰⁰ Stanje osnovnega šolstva na slovenskem Štajerskem v predmarcu popisuje Ljubomir (Slomšek?) takole: »... nisi najdel v naših šolah slovenskiga katehizma, k nar večimu je kaki medel mali katehizem na pol po nemško, na pol po slovenje otrokam v rokah bil: pa otroci so znali le nemško stran gladko čitati, slovenske strani pa malo ali clo nič, zakaj abeceda je bila za mlade slovance nemška. Molili smo pred šolo in po šoli, pa le nemško, clo sveti roženkranc smo v procesjah po nemško žebrali, in se bahali svoje merzle nemške molitve. Peli smo v cerkvi tudi po nemško, in tako službo božjo Slovencam

¹⁰⁰ Slovenska bčela 1850, str. 51.

nekako zmedli . . . Božja beseda se na leci po slovensko oznanuje, na godru pa po nemško poje.»¹⁰¹

(Le počasi so se začele po revoluciji te šolske razmere nekoliko izboljševati.)

Ministrski ukaz z dne 2. septembra 1848, številka 5692, je določal: «V ljudskih šolah, h katerim spadajo tudi trije razredi glavnih (t. j. mestnih) šol, se naj znanprej deli učencem pouk v materinem jeziku.» Ko bi se bil ta ukaz dejansko izpolnjeval, bi se bile morale že takrat mahoma posloveniti vse osnovne šole po Slovenskem. A to se ni zgodilo, in sicer ne samo zavoljo vztrajanja pri tedanji praksi, marveč tudi zaradi pomanjkanja slovenskih učbenikov. Docela slovenske učne knjige, natisnjene v gajici, so imeli iz leta 1846. samo tržaški Slovenci, katerim jih je bil s svojo vladno iniciativo preskrbel takratni tržaški namestnik in nam znani poznejši minister grof Stadion, priredil pa Štefan Kocijančič. Po prvem porevolucijskem letu so poročale «Novice»: «Če pogledamo nazaj na šolsko léto, moramo reči, de se je, kar učenje v *domačim* jeziku vtiče, *uvod* storil — prihodnje léto pa pričakujemo povsod po *novi* šolski napravi *obširnišiga* napredovanja, kakoršniga narodovnost térja.»¹⁰² A ob pričetku novega šolskega leta je javil dr. Bleiweis kratko: «V normalnih klasih bo létas še vse tako, kakor je lani bilo, kér ni še nič novih bukev.»¹⁰³

Ponekod so si v tem letu in v neposredno sledečih prvih 50ih letih pomagali s tržaškimi osnovnošolskimi učbeniki, dokler niso pričele izhajati Slomškove, Praprotnikove, Močnikove i. dr. učne knjige. Tista «nova šolska naprava», ki jo omenja Bleiweis, je bil ministrski ukaz z dne 4. julija 1849, ki pa je že bolj dišal po bližajoči se reakciji zlasti v naslednjem stavku: «V slovenskih okrajih se mora pač pričeti pouk v deželnem jeziku. To pa ne sme biti ovira, da bi se ne začelo pravočasno pouče-

¹⁰¹ Ljubljanski časnik z dne 21. maja 1850.

¹⁰² Novice z dne 1. avgusta 1849, str. 137.

¹⁰³ Novice z dne 10. oktobra 1849, str. 180.

vati tudi v nemščini, ako želi večina interesirancev.» Že takrat, ko je ta ministrski ukaz zagledal beli dan, je «Slovenija» opozarjala na nevarnosti, ki so tičale v besedicah «pač» in «pravočasno»,¹⁰⁴ skoraj nato je moral vneti Einspieler v istem listu resignirano priznati: «Kar nam nove postave z eno roko dajejo, z drugo spet jemljejo. Kaj v ministerijalnem ukazu od 4. Julija t. l. tista besedica ‚wohl‘ in dodatek: ‚da se pravočasni navk v nemškem jeziku ne sme motiti, ako večina prebivavcov to tirja‘, — pomeni, vsaki lahko zapopade. In kdor je še morebiti dvomil, ta naj vzame v roko začasno osnovo za latinske šole, in bo vidil, da ima v šolah tudi še zanaprej nemški jezik biti privilegirani gospodar.»¹⁰⁵

Važno za razvoj slovenskega osnovnega šolstva je bilo docela individualno delovanje nadzornika kranjskih osnovnih šol drja. Frana Močnika, ki je skušal urediti osnovno šolstvo tako, da bi se na deželi poučevalo edino v slovenščini; kdor bi želel poslati svojega otroka v nadaljnje šole, naj bi sam plačeval učitelja za privatni nemški pouk. Seveda je kljub temu njegovemu prizadevanju tudi na kmetih ostalo marsikod še vse pri starem. Mestne tako zvane glavne osnovne šole je dr. Močnik uredil na ta način, da se je v njih v 1. razredu pričenjalo s poukom v slovenščini, od 2. razreda dalje pa je čimdalje bolj prevladoval nemški učni jezik.¹⁰⁶

Za koroške slovenske osnovne šole si je v tem času pridobil največ zaslug slovenski nadzornik Simon Rudmaš, ki je v smislu Mat. Majarja in Einspielerja tja do odprave ustave pospeševal v osnovni šoli celo cirilico.¹⁰⁷ Tudi štajerski osnovnošolski nadzornik dr. Herrmann, sicer Nemec po rodu, je bil naklonjen slovenščini in se

¹⁰⁴ Slovenija z dne 31. julija 1849, str. 241.

¹⁰⁵ Slovenija z dne 11. septembra 1849, str. 290.

¹⁰⁶ Ljubljanski časnik z dne 25. februarja 1851, str. 62. — Novice z dne 12. in 19. novembra 1851, str. 232 in 238.

¹⁰⁷ Slovenska bčela z dne 15. februarja 1851 (str. 61) in z dne 15. aprila 1851 (str. 158).

je sam učil našega jezika.¹⁰⁸ Nastopal je zlasti zoper samonemška berila. A kdo ve kaj ni dosegel, ker so ga pri tem ovirali nemškutarski okrajni nadzorniki in uradniki, o katerih je pisal Davorin Trstenjak, da »edino zveličavno nemšino priporočajo... Ako kateri uradnik v višji službo želi priti, mlade slovenske duhovnike natolcuje in »berihite« piše, da so »separatisti« in »wühlarji«, ker se podstopijo slovenske otroke slovenski katehizem brati in pisati učiti.»¹⁰⁹

Ako so se po letu 1848. tako malo ozirali na slovenske zahteve v osnovnem šolstvu, je bila slovenska *srednja šola* še večja pastorka. Thunov »Entwurf der Organisation der Gymnasien etc. Wien 1849« je sicer še določal v § 17. 1.): »Jede Landessprache kann Unterrichtssprache am Gymnasium seyn.« A dr. Bleiweis si že takrat, ko je ta »Entwurf« v »Novicah« objavljal v slovenskem prevodu, ni upal nič več zahtevati kakor naslednjo splošnost: »Vsak učenec slovenskiga rodu naj se v sedanjih gimnazijalnih šolah tako izučí, de mu v vseh opravilih, govorilih in pisanjih *slovensko ravno takó lahko gré kakor nemško.*»¹¹⁰ A tudi tukaj moramo pristaviti naslednjo opazko: Ako bi bil Thun tudi pri volji, Slovincem kaj več dati v srednji šoli, bi pa zaradi pomanjkanja učbenikov in slovenskega jezika večjih učnih moči to ne bilo šlo lahko, vsaj tako hitro ne. Zategadelj Thun niti ni hotel uvesti slovenščine kot učnega predmeta v gimnaziji tako dolgo, dokler ne izidejo novi učbeniki. Za to nam je priča Miklosich, ki je dne 14. novembra 1849 pisal Bleiweisu v privatnem pismu: »Ministerstvo ne hoče učnikov slovenščine v slovenskih gimnazijah postaviti, dokler za ta uk potrebnih knjig ne imamo.»¹¹¹ Na realkah se slovenščina v jeseni leta 1849.

¹⁰⁸ Novice z dne 19. februarja 1851 (str. 38) in z dne 20. avgusta 1851 (str. 174).

¹⁰⁹ Novice z dne 18. marca 1851, str. 60.

¹¹⁰ Novice z dne 31. oktobra 1849, str. 191.

¹¹¹ Bleiweisov zbornik, str. 114.

ni uvedla niti kot predmet, zato se je Einspieler v «Sloveniji» pritoževal z besedami: «Po ministerialnej osnovi za realne šole je materinski in drugi deželni jezik za vse učence redni predmet; pri nas (v Celovcu) že imamo realno šolo, pa od slovenščine ni duha ne sluha; talianski jezik so nekteri gospodi hoteli usiliti; za božjo voljo ali se vsim učitelstvom možgani mešajo. Quousque tandem?!»¹¹²

Slovenci so od Thuna v neposredno sledečih 50ih letih pridobili za srednjo šolo kot učni predmet samo slovenščino, ki je bila prvotno v krajih, kjer je bil naš jezik drugi deželni jezik, obvezna za vse, torej tudi za drugorodne učence. Takrat je pisal Janežič v «Sloveniji», kakšno veselje je zavládalo med koroškimi Slovenci, ko so izvedeli, da je po Thunovem «Organisationsentwurfu» «materinščina za vsakega učenca v vsih osmih šolah zapovedan predmet . . . Vendar le kratek čas je naše veselje terpelo», nadaljuje Janežič. «Kmalo potem je naše učiteljstvo, strahovaje se, da bi Slovincem preveč ne dovoljilo, sklenilo, slovenski uk vsakomu učencu, bodi on že Nemec ali Slovenec, na prosto voljo pustiti . . . Skorej polovica slovenskih učencev, katerih je na našem učilišču nekaj čez sto, torej več kot tretjina vsih, se je po nemarnim slovenskomu uku vtegnila. Žalostno, da slovenska mladež svoj materni jezik tako malo obrajša in čisla! in ako število svojih slušateljev uzporedim, je nemških polovica več kot slovenskih.»¹¹³

Da bi se minister nehal izgovarjati na pomanjkanje srednješolskih učbenikov za slovenščino kot učni predmet, sta prevzela dva kroga piscev sestavo teh knjig. In sicer je sestavljal za ta edini predmet, ki ga je bil Thun pripravljen takoj dati poučevati na srednji šoli v slovenščini, dr. Bleiweis s tovariši v Ljubljani šest let (1850 do 1855) «Berila» za nižjo, prof. Miklosich z Navratilom na Dunaju pa sedem let (1850—1856) Učbenike sloven-

¹¹² Slovenija z dne 30. novembra 1849, str. 382.

¹¹³ Slovenija z dne 4. decembra 1849, str. 386.

ščine za višje razrede srednjih šol.¹¹⁴ Ko je prof. Janežič izvedel, da se je na ministrov direktni ukaz na Češkem in Moravskem uvedla češčina v vseh razredih srednje šole kot obvezen učni predmet za učence vseh narodnosti, je otožno vzdihnil v svoji «Bčeli»: «Iz tega (na Slovenskem) ne bode letas še nič, — zakaj gimnazialna vodnija (celovškega) c. k. gimnazija je oznanila, da naj starejši in oskerbniki rojenih Neslovencev na znanje dajo, ali ima slovenski jezik prihodno lëto za njih otroke biti obligatni predmet ali ne?»¹¹⁵ Čehi niso dobili od Thuna samo omenjeno pridobitev nego takoj tudi popolnoma češko nižjo gimnazijo. Oni so jo lahko uvedli, ker so imeli učbenike in učne moči in ker so se lahko sklicevali na cesarski ukaz z dne 8. decembra 1854, ki je izrecno predpisoval, da se mora samo na višjih srednjih šolah po vsej Avstriji poučevati zgolj v nemščini. A pri Slovencih je bila razen slovenščine kot učnega predmeta še dve desetletji vsa srednja šola nemška.

Ko je izšlo leta 1851. «Slovensko berilo za I. gimnazijalni razred», je pisal minister Thun njega uredniku drju. Bleiweisu zanimivo, najbrž po Miklosichu koncipirano pismo z dne 2. februarja 1851, šte. 927, v katerem je izvajal: «Predloženi 1. zvezek slovenskiga berila sim priporočil za vse gimnazije, kjer slovenski jezik ali za *materni* ali za *drugi deželni jezik* velja ... Ako ravno dobro previdim, de dan današnji, ko se slovenski jezik v dobi razcvetja znajde, se morajo vse različnosti narečja za obveljavnost poganjati, de se občni jezikoslovni zaklad obogati, se mora vunder pri knjigah za uk v šolah določenih, teriati, de so jezikoslovne oblike, kolikor je le moč, popolnoma edine, ker brez tega se ne da tista gotovost jezika doseči, ki jo je treba v šolah zadobiti in napredek slovenske literature terja že sam po sebi, de se, berž ko je mogoče, *edini književni jezik* vstanovi. Ker

¹¹⁴ Plešič: O pouku slovenskega jezika. V Ljubljani 1902. Str. 37.

¹¹⁵ Slovenska bčela z dne 1. oktobra 1851, str. 109.

je *„občni državni zakonik in vladni list“* pot nastopil, po kateri se zamorejo vse slovenske podnarečja v *jedni* književni jezik zediniti, in ker se sme pričakovati, da bo jezik *postave* (zakona), pospešujoč izobraženje javniga vradniga jezika, tudi v *slovstvu* pervenstvo zadobil, se ne branim izreči, da ima ta jezik tudi v šole vpeljan biti.»¹¹⁶ To Thunovo pismo je zategadelj zgodovinsko važno, ker je dunajska vlada ž njim prvič uradno priznala za vse slovenske pokrajine eden in enoten jezik in se je pozneje tega odloka tudi držala. Ko je leta 1852. prosilo krško škofijstvo, da bi mu ministrstvo dovolilo in potrdilo slov.-nemški katehizem v bohoričici in v koroško-slovenskem narečju, mu je ministrstvo to prošnjo odbilo.¹¹⁷

Pokret leta 1848. je bil razvnel med Slovenci živo željo in zahtevo tudi po najvišjem in znanstvenem zavodu — po *univerzi*. Ideja je izšla iz vrst dijaštva,¹¹⁸ šele pozneje se je je oklenil tudi dr. Janez Bleiweis. Potrebno vsenarodno resonanco je ta ideja dobila v ljubljanskem *«Slovenskem društvu»*, a podporo glede ministrstva pri slovenskih državnih poslancih. Zastopnik takratnega nemškoliberalnega ministrstva državni tajnik Feuchtersleben je odgovoril dne 4. septembra 1848 poslancu drju. Kavčiču, da je želja Slovencev povsem upravičena in *«naravna posledica narodne ravnopravnosti»*.¹¹⁹ Na posebno prošnjo *«Slov. društva»* je ministrstvo z odlokom z dne 5. oktobra 1848 dovolilo za poskušnjo Ljubljani dve brezplačni juridični stolici, eno za privatno, drugo za kazensko pravo, in je potrdilo na prvo mesto za predavatelja drja. Mažgona, na drugo drja. pl. Lehmana. Cigaletova *«Slovenija»* se je začudila: *«Čudna je le ta, da se bo Slovenšina popred v narvikši šole vpeljala, kakor pa v*

¹¹⁶ Novice z dne 26. februarja 1851, str. 45.

¹¹⁷ Novice leta 1852., str. 367.

¹¹⁸ Novice z dne 12. aprila 1848, str. 58: *«Ljub. šolska mladost je na znanje dala vošilo, da bi se v Ljubljani vseučiliše (Universität) napravilo.»*

¹¹⁹ Slovenija z dne 8. septembra 1848, str. 78.

perve šole, pri katerih, kakor zvemo, je druge spremembe ni, kakor da so se mimogredoč učencam pismenke: č, š, ž pokazale.»¹²⁰ Dr. Mažgon je začel slovensko predavati svoj predmet dne 20. marca 1849 v čitalnici «Slovenskega društva». V nastopnem predavanju je omenil, da uradniki po Slovenskem še vedno odrivajo slovenščino iz uradov, češ da ni dovolj razvita: «Mi jim moramo tedaj skazati, de ti njihovi vgovori nimajo podstave, de naš jezik, ako se ravno do sedaj v sodnici ni rabil, je že zadosti omikan, in na vsak način tako razviten, de se za sleherni pravni zapopadek lahko umljiva beseda iz domače korenine izpelje.»¹²¹ Žal, da so ta Mažgonova predavanja kmalu prenehala, ker je predavatelj zbolel in dne 24. avgusta 1849 umrl. Bil je prvi slovenski univerzitetni predavatelj. Dne 1. junija 1849 je pričel s predavanji kazenskega prava dr. pl. Lehmann v starem licejskem poslopju. Mladi navdušeni pesnik Jeriša je tega predavatelja pozdravil v «Sloveniji» z naslednjimi besedami: «Kdor ve, kako je popotniku, ki ga je dolgo dolgo žareče solnce ptujiga neba palilo, in ki po dolgem hrepenenju v blagi senčici domače lipe na enkrat bistri vir žlahtne vodice vgleda, kter se napiti sme; kdor ve, kako je sinu, ki ga je nemila osoda od drage mamice ločila, in po dolgem ločenju jo v prerojeni podobi zopet dobi in ljubljeno podobo objeti sme: bo čutil . . . kako je bilo nam *danes* pri sercu, ko smo iskreniga gosp. dr. Lehmanna pervikrat zaslišali . . . O kako je vunder lepo, kako neizrekljivo sladko je resni uk življenja v milim materinskim jeziku poslušati!»¹²²

Poizkusna predavanja teh dveh predavateljev je bil dovolil še minister Stadion, ki je bil odgovoril na interpelacijo slovenskega državnega poslanca Ulepiča v kromeriškem državnem zboru dne 3. marca 1849, da vlada slovenski univerzi «z ozirom na ravnopravnost posveča

¹²⁰ Slovenija z dne 31. oktobra 1848, str. 138.

¹²¹ Slovenija z dne 27. aprila 1849, str. 136.

¹²² Slovenija z dne 5. junija 1849, str. 178.

vso pozornost in je prepričana o koristi in potrebi ustanovitve visoke šole za jugoslovanske dežele, v kateri namen smatra Ljubljano za odlično sposobno mesto.»¹²³

S Stadionovo smrtjo so propadli začetki slovenske univerze v Ljubljani. Dne 22. septembra 1849 je javila službena «Laibacher Zeitung», da sta slovenska predavalca civilnega in kazenskega prava v Ljubljani odpravljena in da se pridružujeta graškemu vseučilišču. Doktor Bleiweis je v «Novicah» to vest z žalostjo vzel na znanje: «Te dve lani ustanovljeni šoli ste sploh veljale za veselo znamenje, de bo sčasoma celo *pravdoslovje* v Ljubljano prišlo, pa poslednji razglas je močno skalil ta up.» Urednik «Novic» je pristavil, da bi bili Slovenci zadovoljni, ako bi se drugi predmeti predavali po nemško in samo ta dva po slovensko, «kér bi bilo potem *vradnikom* v slovenskih deželah, kjer bojo imeli z ljudstvom opraviti, domači jezik gladko in brez težave rabiti.»¹²⁴

A slovenska Ljubljana je v tistih otožnih jesenskih dneh doživljala razočaranje za razočaranjem v upravnem in kulturnem pogledu. Vzela se ji je ranocelniška šola, ki se je bila pod vodstvom doktorja Šporerja kot prvi državni zavod izrekla za slovensko univerzo; tudi to so sedaj priklopili graški kirurgični šoli. Zaman je tarnal Bleiweis v «Novicah»: «Kmalu se bomo tedaj Krajnci z vsim v druge dežele preselili; generalno prokuracijo in vikši sodništvo imamo na *Koroškim*, slovenske pravoslovne šole imamo v nemškem *Gradcu*, zdej pa tudi kirurgijo ravno tam. Ljubljana in Krajnska dežela — zavoljo lanjskiga zaderžanja toliko hvaljena — nej se zdej pokloni Celjovcu in Gradcu! Sicer beremo zdej, de se na Dunaji posvetuje ali pride *vseučiliše* v *Ljubljano* ali v *Zagreb*? Izid tega posvetovanja se vé de ne bo drugačin, kakor de pridemo s tretjim koncam v *Zagreb*. Noben Slovenec se ne bo pritožil, ako se *vseučiliše* v *Zagrebu*

¹²³ Prim. «Vseučiliški zbornik». Sestavila Janko Polec in Bogumil Senekovič. V Ljubljani. Str. 39.

¹²⁴ Novice z dne 26. septembra 1849, str. 171.

napravi za potrebe velike *horvaške* in *dalmatinske* dežele — tode če imajo vsi drugi narodi svoje vseučiliša, bi imeli tudi Slovenci eno imeti po *svoji* potrebi.»¹²⁵

Ne ve se, kdo je dopustil, da je ideja slovenske univerze v Ljubljani propadla: ali ji je škodila Thunova od dne do dne tesnejša zveza z Bachom, ki za svoj nemško-centralistični birokratizem ni potreboval slovensko izvežbanih uradnikov, ali duševna zveza fevdalnega Čeha s Kollárjem, Šafaříkom in Jiréčkom, ki so za Slovence propagirali ilirščino,¹²⁶ torej jezik, kateremu so se bili iz praktičnih razlogov lažjega širjenja pouka in kulture v imenu Slovencev uprli Bleiweis, Slomšek in Miklosich. Posledica je bila, da je obveljala Bachova, ne Thunova. Minister Thun ni ustanovil niti zagrebške univerze,¹²⁷ mlado drevesce slovenske almae matris pa se je presadilo na neplodna graška tla, da je tam izhiralo in usahnilo. Dne 30. decembra 1849 je bil imenovan znameniti jurist dr. Josip Kranjc za docenta civilnega prava v slovenskem jeziku na graški univerzi. Dne 13. marca 1850 mu je bil prideljen dotedanji profesor cerkvenega prava na univerzi v Innsbrucku dr. Janez Kopač in dne 25. septembra 1850 še dr. Josip Mihael Škedl, da predava v slovenskem jeziku kazensko pravo. Poleg teh treh sta v Gradcu istočasno slovensko predavala še dr. Robič in dr. Tosi na tamkajšnji teološki fakulteti.

Z letom 1856. pa so vsa ta slovenska predavanja prenehala «wegen Mangel an Zuhörern». Vlada jih je sama ubila s tem, da ni hotela za kranjske Slovence tako vablјivih in izdatnih Knafljevih ustanov raztegniti z Dunaja na Gradec, da ni dovoljevala izpitov v slovenščini, zlasti pa s tem, da na Slovenskem res ni uvedla sloven-

¹²⁵ Novice z dne 7. novembra 1849, str. 197.

¹²⁶ Prim.: Ilešič, O pouku slovenskega jezika (str. 59) in Vošnjak, Dodatki k «Spominom». (Veda, I, str. 639.)

¹²⁷ Dne 6. novembra 1849 je še pisal Einspieler v «Sloveniji», da je Thun bolj nagnjen, ustanoviti univerzo v Zagrebu kakor v Ljubljani, «kterā ima več serca do ministerstva kot do slovenščine».

skega uradovanja. Zadnji udarec pa je dalo vsaki teh stolic graško nemštvo, oziroma — kakor pravi dr. Kranjc v svoji avtobiografiji — «rastoče sovraštvo, katero so nasprotniki Slovenstva namerili proti nji kot nepotrebni napravi.»¹²⁸

Ako pregledamo kulturnopolitično bilanco, s katero so stopali Slovenci iz dobe revolucije in papirnate ustave v dobo Bachovega absolutizma, moramo reči: v državno-pravnem in upravnem oziru je v teh letih pri Slovencih vzniknil in se vsaj v boljših glavah dunajskih in graških «slovenijanov» ustalil program «zedinjene Slovenije», naslonjene na južnoslovansko državno tvorbo, ki je po nji stremil ban Jelačić. Glede tega programa niso Slovenci takrat, pa tudi nikdar pozneje v Avstriji ničesar dosegli. «Zedinjena Slovenija» je bila do danes neizpolnjen slovenski ideal... Oktroirana ustava z dne 4. marca 1849 je sicer določila «ilirsko kraljestvo», v katero je vključila vse slovenske pokrajine, razen spodnje Štajerske, a pozneje so po upravni poti protiustavno obveljale zopet stare kronovine, in sicer za Slovence tako neugodno, da je prišla celo Kranjska z nekaterimi višjimi uradi in šolami v odvisnost od Celovca in Gradca, torej pod nemško pokroviteljstvo, medtem ko so bile slovenske primorske dežele izročene italijanski supremaciji. Od vsega tega programa se ni torej oživotvorilo nič, oživela je v teh letih in ostala preko nadaljnjih desetletij samo zavest tega programa v glavah naroda, tam nadaljevala svoje idealno življenje in čakala ugodnega trenutka, da se udejevtvi.

Glede druge slovenske zahteve, ravnopravnosti v uradu, so se začeli kazati začetki realizacije v letu 1851. v tem, da so uvajali nova sodišča s poroto. Takrat se je za hip vsaj poizkusilo z drobcu slovenskega vnanjega uradnega jezika. Po notranjem uradnem jeziku, kakor n. pr. Čehi, Slovenci takrat niti v teoriji niso stegnili rok. Po odpravi ustave so izginili tudi ti početki. Birokracija na Slovenskem se je nemško opredelila in birokratični stroj so

¹²⁸ Vseučiliški zbornik, str. 59.

zlasti v višjih plasteh sistematično in načelno opremili z Nemci, slovenske moči pa so romale posebno na Hrvatsko, da tam kot absolviranci nemške šole uvedejo nemško uradovanje in se «pohuzarijo». S slovenskim uradovanjem v zvezi je bil slovenski uradni list, ki pa ga je absolutizem takoj po svoji vladi odpravil — za vselej. Tako je mogel slovenski klic po ravnopravnosti zaznamenovati le en uspeh, namreč slovensko izdajo «državnega zakonika», s čigar izdajanjem je dunajska vlada uradno priznala za vse slovenske pokrajine enoten jezik ter pospeševala s spretno izbranim uredništvom Cigaletovim konsolidacijo slovenskega literarnega jezika zlasti pri njegovi abstraktni nadstavbi.

Tretja slovenska zahteva se je tikala ravnopravnosti v šoli. V tem pogledu se je v teh letih doseglo, da se je vsaj v načelu poslovenila osnovna šola na kmetih in da se je v gimnazijo uvedel slovenski jezik kot učni predmet, medtem ko je za druge predmete v nižji in višji gimnaziji ostala kot učni jezik še vedno nemščina ter se v poznejših desetletjih proglasila za nekako nemško posestno stanje. S tem, da je vlada pospeševala in potrjevala Bleiweisova in Miklosichova slovenska «berila» za gimnazije ter njihov jezik izenačevala z jezikom državnega zakonika, je podelila enotnemu slovenskemu literarnemu jeziku nekako uradno sankcijo in ga tako rekoč predpisala za vse slovenske pokrajine, da se je odslej vsaj v javnem pisanju nehal cepiti v dialekte. S pospeševanjem dialektov so zlasti nemškutarji radi razdirali narodno enotnost Slovencev, ker so se dobrikali regionalnim instinktom. Ta jezikovna in kulturna enota je bila edina «zedinjena Slovenija», ki jo je ipso facto tiho priznal tudi absolutizem. Zamoril pa je v kali slovensko univerzo, ki ga je ovirala pri njega stremljenju in težnji po tem, da si vzgoji uradništvo, ki bi bilo po vsej svoji izobrazbi in vsem svojem dejanju in nehanju tesno zvezano z osrednjo vlado, ki si je prizadevala, da bi vse narode monarhije po revolucijski razmahnenosti dobila in vpregla v zanesljive vajeti germanizatoričnega centralizma.

*Slovensko gospodarsko, družabno in
kulturno življenje v ustanovah, društvih
in zavodih v obdobju
med 1848 in 1858*

Sistem, ki je zavladal v Avstriji po udušeni revoluciji, je bil odločno konservativen v umstvenem življenju. Ne tako v gospodarskem. Tu je zmagal in prodril popoln liberalizem s svojimi dobrimi in slabimi lastnostmi.

Prve njegove dobre strani je najprej občutil *kmet*. Neštevilno svoboščin je sprožila revolucija, a skoraj vse so utonile v absolutizmu. Ena sama je ostala neomajana kakor trda kleč v razburkanem morju. To je bila osvoboditev kmetov izpod graščinskega robstva v obliki tako imenovane *kmetiške odveze*. Poprej kmet prav za prav ni bil lastnik zemlje, ki jo je obdeloval. Zemlja je bila graščakova in z njim je moral kmet deliti pridelke. Vendar se mora reči, da so se zlasti v naših krajih že izza srednjega veka ustalile takšne razmere, da je postala vsa zakupna zemlja dedna, to se pravi, da je kmečki sin lahko obdeloval isto zemljišče kakor njegov oče, samo da je plačeval graščaku v naturalijah predpisano mu davščino in opravljal graščinsko tlako.¹ Še bolj pa je zrahljal avstrijskemu kmetu spona cesar Jožef II., ki je določil, da mora ostati kmetu od pridelkov na zakupni zemlji vsaj 70 % za njegovo lastno porabo in da sme tako zvana «desetina» znašati kvečjemu 30 %. Kmetiška odveza pa je kmeta v Avstriji obdelila z zemljo kot lastjo. Odvezala ga je desetine in tlake tako, da je eno tretjino odkupnine za odvezana in kmetu v last prepuščena posestva naložila v pokritje državi, drugo tretjino deželam, zadnjo tretjino pa je moral plačati kmet sam v štiridesetih letih v obliki doklade k zemljiškemu davku. A teh dobrot je

¹ Prim. drja. Janeza Ev. Kreka «Crne bukve kmečkega stanu». V Lj. 1895, str. 240.

bil deležen samo zemljak (der hofbesitzende Bauer). Za bajtarja in delavca ni imela socialna reforma te dobe nobenega grižljaja. O tem, da bi tudi ta dva stanova zaščitili pred izrabljanjem, si še niso belili glav tedanji državniki. In morala so preteči še nekatera desetletja, da so se delavci in proletarci sploh začeli sami organizirati in zahtevati, da se za njihovo zaščito zavzame državna zakonodaja. Grenčic, ki jih je primešal gospodarski liberalizem sladkemu napoju kmetove osvoboditve, je bilo več. Ena glavnih je bil svobodni zemljiški obrat, ki je imel za posledico razkosavanje in razprodajanje zemljišč in njihovo prehajanje v roke kapitalistov. Hudo je občutil kmet tudi nagli prehod od narurnega k denarnemu davku itd.

Pa tudi *rokodelc* se ni dolgo veselil dejstva, da ga je gospodarski liberalizem, ki je v tej dobi zavladal, oprostil spon cehov, dokončno odpravljenih z obrtnim zakonom iz leta 1859. Obrtna svoboda je dovoljevala namreč vsakomur izvrševati obrt. Zaradi tega je mogel kapitalist brez strokovnega znanja postati šef, obratovati z izurjenimi rokodelci in jih izrabljati.

Imovito *meščanstvo* je politično zelo oškodovala zlasti odprava ustave. Po oktroirani ustavi je v ljudskih zastopih ravno meščanstvu pripadlo največ mest. Zategadelj je meščanstvo najteže požrlo ukinitve ustave. Zato pa je na drugi strani v gospodarskem pogledu prav meščanstvo, namreč ono, ki se je poprijelo trgovine in industrije, poleg kmeta-zemljaka največ v tej dobi pridobilo. Ker je postala vsa monarhija enotna carinska pokrajina, je to prišlo v prid trgovcem in industrijcem, ki jim je obenem obrtna svoboda dajala docela proste roke. Svoboda pri nakupovanju in prodajanju zemljišč jim je nudila priliko, da so si s preostalim denarjem kupovali obširna zemljišča.² Ker je bilo plemstvo z zemljiško odvezo precej oškodovano, se mora sploh reči, da je v 50ih letih najbolj cvelo in se veselilo največjega blagostanja in pomena

² Prim. Friedjung, o. c., II, str. 284.

prav — meščanstvo. To dejstvo si moramo ohraniti pred očmi, ker značilno pada na tehtnico tudi pri opisu našega slovenskega političnega in kulturnega preporoda.

Večino slovenskega naroda je tvoril takrat še bolj ko danes — *kmet*. V kakšnem duševnem in gmotnem stanju ga je zatekla revolucija? Dr. Janez Bleiweis, ki se je že pet let — v predmarcu v «Novicah» trudil za njegovo omiko, ga je označil na prvem izrednem občnem zboru ljubljanskega «Slovenskega društva» dne 22. novembra 1848 takole: «*Svobodnost* mu je bila oznanjena — pa kako je večji del izmed ljudstva *svobodnost* razumel? Zdej je vse dolj, zdej je vse frej³, se je slišalo krog in krog, in šuntarji in podpihvacji so imeli vérnih poslušavcov dovelj! Hvala Bogú, de so naši kmetje prebrisane glave in de svojih ušes niso popolnoma zaperli podukam svojih duhovnih pastirjev in svoje dobromisleče gosposke, in de so poslušali opomine časopisov, ki so jim odkritoserčno resnico razlagali.»³ Dr. Bleiweis je svaril naše kmete zlasti ob priliki, ko se je bila «na Igu blizu Ljubljane velika truma kmetov zbrala, grajšinski grad napadla, po tolovajsko v njem razsajala, hišno napravo pokončala, gosposkine pisma in gruntne bukve sožgala».⁴ Svariti jih je moral še nastopno 1849. leto Franc Malavašič, češ: «Pa so med Vami tudi mnogi tako oslepljeni ali pa od sleparjev zapeljani, ki mislijo, de je po svobodi, ki nam jo je ustava prinesla, vsakimu pravica dana, delati, kar se mu ljubi. Prijatli! ta svoboda ni taka . . . Vsak mora svoje pravice imeti, pa nihče ne več, kakor naš bližnji . . . Slišijo se žalostne povesti, de so začeli simtertje gojzde posekovati, v katerih nimajo nikakoršne pravice! Nemorem jim družega reči kakor *gorje njim in soseskam*, v katerih se to godi!»⁵

³ Letopis slovenskiga društva. V Ljubljani 1849. Str. VI.

⁴ Novice z dne 29. marca 1848, str. 51.

⁵ Pravi Slovenec z dne 12. februarja 1849, str. 52. — Dne 22. aprila 1848 je pisal Mirko Bratuša Stanku Vrazu, da so kmetje v Ormožu, Zalogu, Lukavcih in pri Veliki Nedelji «pisare

A takšni in podobni izbruhi razbrzdanih instinktov so se pojavljali med nižjimi, toliko stoletij zatiranimi in brezpravnimi sloji vse tedanje revolucionarne Evrope. Sploh pa se mora reči, da se je slovenski kmet, od nekdanj že vaje pokorščine in poslušnosti, razmeroma naglo umiril in povrnil k redu. Ni pa se mogel tako hitro prilagoditi izpremenjenim zahtevam časa niti v gospodarskem niti v duševnem pogledu.

V treh letih pomarčne reakcije, ko so še na raznih koncih in krajih Evrope divjale vojne, ko je morala mesta hraniti samo najbližja, neposredno jih obdajajoča dežela in ko nove davščine še niso bile urejene, takrat je bil kmet gospod, ker je vse svoje pridelke nemudoma spravil v denar. Nastalo je zanj vprašanje: kam z denarjem? Nekaj ga je šlo v nogavice. Hranilnic še ni bilo, razen «Kranjske» v Ljubljani, ki pa je morala v revolucijskih dneh prestati občuten «run» — nič manj ko 1129 vlagatelj je vzelo v marcu, aprilu in maju 1848 iz nje svoje naložene zneske. «Francozje znajo priti in čez hranilnico pasti, in ob vse bomo, kar imamo notri shranjeniga, prišli», je bila splošna govorica.⁶ Kmet je imel torej denar doma in je začel prvič v velikem obsegu — popivati. Urednik slovenskega uradnega lista Dragotin Melcer ga je svaril z zanimivim člankom, v katerem je izvajal: «Tri leta skorej že kmet gosposkam desetine, davkov itd. ne plačuje, kar pa na polji pridobi, žito, živino itd. meščanom za dragi dnar prodaja. — Marsikteri kmet je zdaj bolj gospod, kakor gospodi, ki v mestu živé. Pravijo, de je srebro večidel na kmetih (ne vem, če je res), pa to je gotovo, de grunt in vse, kar on pridela, veliko veči ceno ima kakor pred tremi letmi. To pa ne bo večno tako ostalo. Bo treba odškodovanje odrajtati... bo treba morebiti

i ravnitele is grašin protirali, vu nekojeh grašinah pisare za pete po štubah vlekli i živa istukli». (Pismo v Vrazovi zapuščini v zagrebski vseučiliški biblioteki.) Dne 21. aprila 1848 piše tudi Oroslav Caf Muršcu, da «kmet góspodo pregánja». (ZMS, VII., str. 22.)

⁶ Novice z dne 4. aprila 1849, str. 57.

globoko v mošnjo seči.» Koristneje bi bilo — svetuje Melcer — preostanke obrniti v izboljšavo kmetij, «kakor vse le skoz gerlo gnati. — Ako le malo premislite, bote rekli: pravo terdi škric iz Ljubljane.»⁷

Kakor vsak kmet je bil zlasti naš tedanjega časa strašno konservativen; za vse moderne ideje glede racionalnejšega obdelovanja zemlje je bil kaj malo dostopen. Ovirala ga je pri tem njegova največja dedna napaka *starokopitnost*. Proti tej napaki našega kmeta se je neprestano boril v poljudni domači besedi v «Novicah» dr. Bleiweis in kmetom takole govoril: «Vém, de se *večidel* terdovratno stariga deržite, de so vam nove znajdbe *večidel* zoperne. Skorej bi stavil, de, ko bi kdo novo drevó (plug) *znajdel, ki samo od sebe órje*, bi ga marsikteri še vredniga ne dežal, de bi ga poskusil. ‚E kaj! sej tudi moj oče niso nič taciga imeli, pa so si vunder dovelj žita pridelali‘, bi marsikteri rekel. Verjemite mi, to je terdovratnost, ki vam nar bolj škodje. Ni vse dobro, kar je staro, pa tudi ni vse slabo, kar je novo. Vse se s časam spreoberne, zatorej se mora tudi človek enmalo spreobrniti, de ga ljudje ne grajajo ‚stariga kopitneža‘.»⁸

Trenutnega blagostanja slovenskega kmeta one dobe pa nista uničevali samo navedeni dve napaki: pijančevanje in starokopitnost pri kmetovanju, skoraj se jima je pridružila še tretja moderna hiba: potrata v obleki. Svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih pokrajinskih carinskih pregraj, so začele metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko, čeprav manj trpežno za nošnjo, kakor je bilo prejšnje, izdelano po večini doma. Glede teh izdelkov pa naš kmet ni bil starokopiten, ampak se jih je oprijel na podlagi one splošnoslovanske lastnosti in slabosti, ki tako rada precenjuje vse, kar je tuje, in podcenjuje to, kar je domače. Slovenske liste so prvič napolnile mnogoštevilne tožbe skrbnih rodoljubov zoper tuji

⁷ Ljubljanski časnik z dne 24. januarja 1851, str. 26.

⁸ Novice z dne 24. januarja 1849, str. 16.

lišp in spakovanje našega kmeta v obleki in hrani tujega izvora. V «Sloveniji» je tarnal celjski profesor Konšek: «Razun sroviga pridelka, kteriga mu zemlja mila podeli, nima (naš kmet) nič, kar bi prodal. To bi ne škodilo toliko, ako bi vse drugo, kar potrebuje za obleko, tud doma pridelal, alj ravno to ga nazaj deva drugim narodam, da ima od dne do dne večje potrebe, pridelk pa zmiram tisti ostane, ker še zmiram večidel zemljo tako obdeluje kakor se je od očeta in deda naučil. Slovenc se pri obdelovanju zemlje še zmiram stare šege derži, pri obleki se pa po novih modah suče. Naši dedi so nosili sukne domačiga pridelka; ovca in oven dala sta mu vovno, ktero so žene — hčeri in dekcle po zimi predle; predilo je sam pridelal, imel je hlače pertene. Če si je ravno klobuk kupiti moral, pa ta klobuk je dva roda preterpel; v delavnikih hodil je v brezovih coklah, ko je pa o božiču živino zaklal, dal je kožo v stroj, da je imel za nedelo usnjate čevle. Bila je pri ženitvah nar imenitnejša jed pšenata kaša in štrukel; ni on poznal ne kofeta ne punša, ruma ne kakega drugega gruma . . . Tako je bilo nekedaj . . . Ozrimo se na sadašnji čas. Nima sadaj Slovenc razun srajce in včasi hlač ne ene niti domačega pridelka na životu. Vprašajmo da zakaj ne? — Odgovoril bo, da mu obleka drajšje hodi, če si jo doma pripravi, kakor če jo kupi. — Zna to resnica biti, alj kako dolgo pa terpijo te pisane cunje? V gojzd se ne sme ž njimi prikazati.»⁹

Ako je bila nova doba tako zgolj na zunaj po tuje polosala že kmečkega možakarja in fanta, pa je podobno lišpanje in krišpanje na kmečki ženi in deklici kar naravnost kričalo. Modno strast kmečkega ženstva je prav drastično opisal v «Novicah» 1852 neki J. D. v svojem «Dopisu starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim unukinam», kjer si bral naslednje stavke: «Kmečka hči . . . nosi po troje in še več kikelj, pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodej široka!

⁹ Slovenija z dne 24. aprila 1849, str. 129.

S tibetam in peruvjenam čevljarska spačena hči kopita in šila pridniga očeta zakriva! Lejte jo, kak se kaže in ponuja po mestu kerčmarjeva hči, vsa v svili in zlatu — clò rokovice žlahne gospôde na rokah! Merino in drage svilne rute obeša po sebi že kravarica, in tako zaslužek celiga leta za eno obleko potrosi! Roka, za vile in grablje vstvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato avbo, ali čez tenjko s širocimi krajci obšito pečo razpenja! Ako bo vse tako naprej šlo, kmalo bo tako delječ prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla in pastarica v svilnatih nogavicah za kravami letala.»¹⁰

Gmotno blagostanje slovenskega kmeta iz davčno še neurejenih prvih reakcijskih let se je pri razpaslem pijančevanju in potratnosti v hrani in obleki kmalu razpršilo. Neprestane vojne, ki so jemale najboljše delovne moči v vojake, so puščale za sabo slabše obdelano polje in nalezljive bolezni, zlasti kolero. Nad polji, že tako nezadostno obdelanimi, so se povrhu začele znašati še uime: toča in povodnji; prišla je vrsta skrajno slabih letin, ruska žitnica pa se je leta 1854. zaradi ruskih vojn ob Dolenji Donavi in na Krimu zaprla: pritislila je *lakota* in njena verna družica *kolera*. Suša in toča sta n. pr. leta 1849. povzročili, da je v prihodnjem letu gladovala vsa Istra. Tri mesece ni padla ni kaplja dežja. Po pet in šest ur daleč so morali ljudje hoditi po vodo. «Za Istrane ni ne veseliga dneva, ne vesele ure več; ni se slišalo petja na polju ne v vinogradu; slišale so se povsod le mile besede: 'to zimo bodemo morali glada umreti'». Po trikrat na dan so istrski kmetje v oni zimi kuhali repo ali jo otrokom kar surovo dajali, kakor je poročal Mihael Debelak v «Ljubljanskem časniku» z dne 5. julija 1850, str. 111.¹¹ Slabo je obrodilo tudi leto 1850. Abiturient Janez Trdina je poročal v septembru tega leta (preden je odšel študirat na Dunaj) «Ljubljanskemu časniku» iz svojega rodnega Mengeša, da je obrodila po Gorenjskem

¹⁰ Novice z dne 6. novembra 1852, str. 355.

¹¹ Prim. tudi Dobrilov poziv za milodare v «Jadranskem Slavjanu» 1850, str. 92.

letina pod ničlo. Zaradi tega so jele razsajati razne bolezni, kakor griža (kolera), vročinska bolezen itd.¹² Dne 10. in 27. julija in 15. septembra 1851 je po Metliškem in Črnomeljsem tako toča divjala, »de je žita skorej popolnoma pokončala, sočivje v rasti ustavila in na tertah ne samo grojzdje popolnoma pobila, ampak tudi terte tako poškodovale, da več let roditi ne bojo mogle«, kakor je naznanjal deželni predsednik Chorinsky v svojem proglasu, ki je izšel tudi v »Novicah«.¹³

Vrhu tega je že od leta 1849. dalje pustošila po vsem Slovenskem neka nova bolezen (kuga) glavni kmečki sadež krompir, ki je rodil drobne gomoljčke, podvržene nagli gnilobi. S Planine nad Črnomljem je tožil župnik Jurij Kobe: »Lakota nam grob kopa, in mi se bomo gotovo vanj zgrudili, ako nam vlada ne pomaga! Kako da ne? Od kar nam je krumpir slovo dal, smo se tako zadolžili, kruha si kupivši, da se mnogim nič več ne zaupa; naše sosedo okoli je ta uima, ako lih ne v tej meri ko nas, vendar hudo zadela; drugi kraji pa imajo tudi svoje reve in sirote.«¹⁴ V februarju 1852 je tožil neki noviški dopisnik s kočevskih hribov: »Večina ljudi je že v hudi stiski, in kaj še ne bo, preden novina dojde! Če pa letošnja letina falí, bodo ljudje glada mërli. Grozno me je ganilo, ko sem uni dan zvedil, de, ko je neka gospodinja svinjem v korito jedi natresla, se je neka grozno lačna ženska oseba tiho prikradla, vratica odperla in naglo po svinjskim jedilu hlatala in v sé metala. Presušeno repno perje kuhano je s svinjami vred jedla! V nekterih hišah nič več družiga ne premorejo, kakor še kaj maliga kisle repe ali pak kak korén. Ko to pojedó, bodo gabali. Nekteri so že od strada v glavi zabútlí. Korúna je bilo čisto malo, pa še to drobiž in je tudi pognjil. Ko spomlad pride, ne bodo ljudje sémena več prihranili, ne od korúna ne žita. Dnarjev ni; zadolženi so ljudje, de je gróza; upati noče

¹² Ljubljanski časnik z dne 17. septembra 1850, str. 194.

¹³ Novice z dne 26. novembra 1851, str. 241.

¹⁴ Novice z dne 3. decembra 1851, str. 250.

nihče nič več. Dragoletniki, ki še kaj imajo, sebe gledajo; kaj nek bo, kadar spomlad pride?!»¹⁵ V prihodnjem letu 1853. je uničila letino suša, v zimi na naslednje leto je pod snegom hudo trpela ozimina. Leta 1854. je bil glad zlasti na Dolenjskem popoln. Že navedeni dopisnik s kočevskih hribov je poročal «Novicam»: «Lakota je tu že tako velika, da siromašnejši po ternju glogove hruščice berejo; kruh in žganci so iz take moke rudeči. Čez mnoge druge nadloge pa nas stiska še velika dragina, da se letas daje za mernik žita, kar se je lani za vagán. Teh uzrokov nasledki so: da se na jate meršave in bolehne podobe ko strašila vlačijo od hiše do hiše, od vasi do vasi v bogaimi proseče; toda kdo hoče dati, kadar nas vse enaka tlači usoda!»¹⁶ Dopisnik «Novic» iz kočevskega Koprivnika je poročal: «V treh vaséh tukajšne fare dobro vém, da iz med vseh hiš je grozno malo, ki imajo še potrebni živež, drugi pa nič družega, ko malo kisline, ktero brez soli in začimbe vsaki dan kuhajo in ko revni prešički jedó, da si lakot tolažijo. Neka mati mi je pred malo dnevi jokaje pripovedovala, da nje otroci s péčne klopí za glada na tla padajo.»¹⁷

Ne mnogo bolje kakor na Dolenjskem je bilo tudi na Gorenjskem, zlasti v moravški fari, od koder je neki dopisnik poročal «Novicam», da «se jih veliko s praznimi žaklji podá po svetu, si kako pest žita za seme ali kosček kruha za svoje gladne otročiče sprositi».¹⁸ Pa tudi slovenska Štajerska je leta 1854. stradala, kakor je nekdo poročal «Novicam» n. pr. iz Slovenske Bistrice: «Slaba se nam godi. Če nam milostljivi Bog tega leta posebno ne blagoslovi, bomo mogli lakote pomreti; dragína je že zdaj tako silna pri nas, da ubogi ljudjé že zdaj nimajo kaj živeti. Pa tudi letos se nam slaba kaže, ako presilna suša kmalo ne jenja.»¹⁹

¹⁵ Novice z dne 14. februarja 1852, str. 51.

¹⁶ Novice z dne 18. februarja 1854, str. 56.

¹⁷ Novice z dne 4. marca 1854, str. 72.

¹⁸ Novice z dne 8. aprila 1854, str. 111.

¹⁹ Ibidem.

Zaupanje v Boga je bila zmeraj najmočnejša in zadnja opora slovenskega kmeta v letih bede in stiske. Dobra je bila ta opora kot tolažba, ki ga je varovala obupa. A k napredovanju in samopomoči ni navajala. V tem pogledu je naš kmet pogosto čisto pozabljal na svoj pogovor: «Pomagaj si sam in Bog ti pomore!» In ni bil kak brezbožen laik, marveč duhovnik Jurij Kobe, ki je tožil v «Novicah»: «Da mi Slovani radi molimo, se vidi iz groznega števila molitnih bukvic, katerih imamo gotovo več ko Francozi; pa nam se je treba tudi *kmetijskih* lotiti, in jih pridno prebirati, da se ozir vsakdanjega kruha kaj zbrihtamo: zakaj kakor želimo po smerti srečni postati, tako si moramo tudi na tem svetu, kar se da, telesno življenje ugodno storiti.»²⁰

Iz lakote so se razvile razne bolezni, na primer na Kočevskem, kjer je glad trajal najdalje, legar. Kmečke hiše so se napolnile z bolniki. «Polje in nogradi so tem revam neobdelani zaostali . . . Misli si, dragi bravec! 4 ali 5 bolnikov pod eno streho, zraven pa nobenega zernica žita v predalu, nobenega praha moke v ladici, nobenega zerna soli v bukari, nobene žlice zabele v čubru — pa ti ni treba daleč malati siroččine», je poročal Jurij Kobe «Novicam».²¹ Že leta 1849. je iz Italije, Trsta in z Dunaja grozila kolera tudi Ljubljani. Prinašali so jo vojaki. Ker se je bila pokazala najprej slučajno v delu mesta, ki je ležal na južni strani Gradu, so bistri Ljubljančani potuhtali, «de je zrak v svetiga Jakoba fari te bolezni kriv».²² Skoraj nato pa je preskočila tudi na Poljane. Leta 1855. je okužila kolera vso Avstrijo in zlasti vse sestradane slovenske pokrajine. Do dne 15. novembra je v tem letu pobrala samo na Primorskem 13.123, na Kranjskem pa 5748 ljudi.²³ Spričo te bolezni je umrl tudi na Dunaju mladi nadebudni slovenski pesnik Jeriša.

²⁰ Novice z dne 5. marca 1852, str. 70.

²¹ Novice z dne 24. maja 1854, str. 163.

²² Pravi Slovenec z dne 22. oktobra 1849, str. 263.

²³ Novice z dne 5. decembra 1855, str. 588.

Ob priliki kolere se je pokazalo še nekaj, in sicer duševna slabost in zaostalost takratnega slovenskega kmeta: *babjevernost* in *vražavost*. Repatica, ki se je prikazala v letih 1853. in 1854., ga je strašila in plašila: «Repata zvezda se nam spet prikazuje; vidimo jo pri nas še bolj kakor lani. Kaj pa pomeni? Govorijo ljudje veliko od nje in vsake baže kvantajo», je poročal «Novicam» korespondent s Štajerskega in se podpisal s šiframa M. R.²⁴ Nekdo iz loške doline pa jim je pisal: «Da kolera v vas ne pride, so v nekterih vaseh naše doline o zadnji koleri ženske okoli vasi orale, — ene so vlekale, druge drevó zadej deržale, in tako trikrat okoli vasi šle in — zatirale bolezen. Tudi so kurili s takim ognjem, ki so ga vnetili, da so eno poleno ob drugo dergnili. Čez tak mali ogenj, ki so ga bili napravili zunej vasi, je vsaki, kateri je želel kolere obvarovan biti, trikrat skočil. Al kolera se ni dala zaorati in je prijemala tudi take, ki so čez ogenj skakali.»²⁵ Dne 4. avgusta 1855 so «Novice» prinesle dopis nekega Mošusa iz Postojne, ki je razkladal, kako težavno stališče je imel med to boleznijo na deželi zdravnik: «Kamor pride, sto vraž, sto misel, sto zdravil! Vsaka baba se vtikuje v ozdravljanje, vsak hvali drugo robo, eden to tinkturo, drugi to, in vsaka je bolja!... Koliko ima zdravnik... opraviti, preden dopové pamet in premaga modrijane in mojstre-skaze, vraže in dobičkarijo, ki sto-terno glavo moli iz tistih tinktur in špecifikacij.»

Sploh je takratni slovenski kmet tičal še do vratu v vražah, tudi njegova vernost je bila do dobre polovice zgolj vraža. Na binkoštno soboto 7. junija 1851 je neko devetletno dete, Brložnikova Jerčka, s pohorske Pake, ko je paslo ob gozdu ovce, menilo, da je videlo v razsohi dvovršičaste smreke Mater božjo. Takoj se je pričelo romanje k tej smreki. «Od te dobe potujejo cele množine po stermini gori k čudni prikazni, kleče molijo, svete pesmi pevajo, in se v smreko zamaknejo, pričakovaje, dokler se

²⁴ Novice z dne 8. aprila 1854, str. 111.

²⁵ Novice z dne 9. decembra 1854, str. 592.

jim bo podoba prisvetila.»²⁶ Neki «noviški» dopisnik je stvar na kraju prav tam preiskal in dognal sleparijo kmeta Brložnika, ki je z vbodljaji v smolnato smreko čaral na lubje nekaj, kar je bilo podobno Marijini podobi in obdano od smolnatih kapljic, lesketajočih se v soncu. Neki orožnik je smreko posekal in sam škof Slomšek je moral ljudem iz glav izbijati to romanje. A ljudstvo je zagnalo glas, da se je orožniku desna roka posušila, da je neki vitanjski duhovnik, ki v prikazen ni verjel, oslepel, škof pa zbolel in šele ozdravel, ko je preoblečen v kmeta romal k tej smreki.²⁷ Naposled je Slomšek napravil babjeverstvu konec s tem, da je zapretel s cerkvenim izobčenjem vsem tistim, ki bi kljub njegovi prepovedi vabili ali sami hodili na to sleparsko božjo pot.²⁸

A ne samo k takim dozdevnim svetinjam, tudi k versko bolnim osebam je takratni slovenski kmet romal s posebno vnemo svoje globoke vraževerne duše. Posebnost te vrste so bile v teh zbeganih časih tako zvane krvo-točnice, to se pravi ženske, ki so se zamikale in kri potile. A medtem ko je n. pr. neka nemška zamaknjenka v Salzburgu v takem stanju bledla o politiki in vzklikala: «Das Vaterland muss grösser sein»,²⁹ se je imela najglasovitejša tedanja slovenska zamaknjenka, 16letna Alenčka z Gore nad Sodražico, za prvo oznanovalko božje besede, za občevalko z Bogom in angeli, ki so ji po njeni besedi nosili vsak dan sv. obhajilo. Od blizu in daleč, s Kranjskega, pa tudi iz sosednih dežel je ljudstvo vrelo na samotno Goro, zemljo namakat s solzami, in to kljub temu, da so se «Novice» odločno postavile po robu tej «malikovalski komediji».³⁰

²⁶ Novice z dne 9. junija 1851, str. 140.

²⁷ Novice z dne 6. marca 1852, str. 75.

²⁸ Novice z dne 10. julija 1852, str. 219.

²⁹ Prim. «Novice» z dne 1. oktobra 1851, str. 204.

³⁰ Novice z dne 24. septembra in 1. oktobra 1851, str. 196 in 205. Prim. istotam str. 213 in 255.

Tarjan!!
pravno pisa!

Dne 28. julija 1851 je bil sončni mrk, ki so ga v naših deželah precej popolno in razločno videli. «Človek bi ne verjel, kaj so vražni ljudje vse blédli od solnčnega mraka, ko bi ne bil sam na svoja ušesa tacih kvant slišal», pripoveduje dr. Bleiweis v «Novicah». «Ko je v saboto proti večeru v Ljubljani hud vihar postal, ki je proti Savi in na Gorenski strani kozolce podiral, strehe odkrival, močne hraste razrušil in veliko, veliko škodo napravil, so rekli, da je lintvèrn v tem hudim viharju letel čez te kraje, ki se bojo v pondelj v potresu pogreznili, in zares — nevedni ljudje so bili v groznem strahu! Vse pa je mirno prešlo; solnčni mrak je bil ravno v tistem času in tolikšen, kolikoršen je bil napovedan in tudi v Novicah popisan. Ker pa so nekteri ponočne tàmè pričakovali in vsih tistih prekucij ni bilo, ki so jih stare babe in vražni ljudje prerokovali, se je slišalo od več strani zabavljati zoper premajhni mrak; kar je očiten dokáz, da nekterim ljudem nikdar dovelj tàmè na svetu ni.»³¹

Vobče se mora reči, da je bil slovenski kmet od nekda j nagnjen k temu, da je primešaval k svoji priznani pobožnosti in k svojemu izrazitemu verskemu čustvu obilo vraž. Slovenska reformacija, ki je odločno nastopila zoper to slabost našega naroda, je bila prekratkotrajna, da bi jo bila mogla gmotno izkoreniniti. Razne pietistične struje katoliške reakcije, ki so se pojavile po reformaciji, so to slabo stran v našem kmetu še pospeševale. Zoper njo sta nastopila ob prelomu XVIII. in v začetku XIX. stoletja jožefinizem in janzenizem, ki pa nista znala ogreti ljudske duše; prvi zaradi svojega uradnega formalizma in suhega racionalizma, drugi zaradi svoje mrke notranje zaprtosti in moralistične rigoroznosti. Ljudstvo je vrelo prej ko slej k frančiškanom, zastopnikom družabne in ceremonialne pobožnosti, ki se je udejstvovala zlasti v raznih bratovščinah. To versko smer je po Slovenskem najbolj razširil učenec dunajskega ljudskega apostola Hofbauerja, Friderik Baraga, ne toliko s svojim kratkotrajnim kapla-

³¹ Novice z dne 30. julija 1851, str. 158.

novanjem po Kranjskem, od koder je moral kmalu pobegniti pred svojimi janzenističnimi preganjalci v Ameriko, kolikor bolj s svojimi molitveniki, na primer z »Dušno pašo«. Njegovo tozadevno delovanje je poklicalo v življenje vse polno verskih bratovščin, in sicer ne le takšnih, kakršni sta bili njegovi versko menda brezhibni bratovščini »srca Jezusovega« in »kronaric Matere božje»,³² ampak posredno še takih, kakor je bila n. pr. »tercijalska bratovščina černih molitvenih bukev«, o kateri pišejo »Novice« (leta 1851. stran 193), da se zlasti po »slovenskem Štajerskim mende v škodo pravi pobožnosti, kakor ljulika med pšenico, preveč razširja«. Družabnica te bratovščine je bila n. pr. Marija Veber iz Rogosnice pri Ptuj, ki je umorila svojega nezakonskega novorojenčka. »Bivši v drugim stanu«, pišejo »Novice«, »je večkrat pri spovedi bila, ali hudič, kakor je rekla, ji je vedno branil, se greha nečistosti spovedati, in je terjal otroka samiga od nje; vedno se ji je zdelo, da jo derhal peklenskih duhov, kač in strahov obdaja in jo sili, naj otroka umori!«

Zoper to ljudsko slabost bi se bila mogla najuspešneje boriti šola in poljudna, bolj realijam posvečena literatura. A poslednja je bila v predmarčnem času takšna, kakor jo je točno označil leta 1849. Franc Malavašič v svojem »Pravem Slovincu« z besedami: »Bukve — malo jih izjemem in te v čast in hvalo krajnske kmetijske družbe — so . . . molitne bukvice in družiga nič, in če niso ravno molitne bukvice, katerih je vsakimu pravimu kristjanu treba — so pa podpornice vraž, černe bukve v nar obširnišem pomenu besede; dela poželjivosti obogateti v neprid in škodo narodne omike.«³³

Kar se tiče razmerja naših tedanjih kmetov do šole, je sicer Bleiweis včasih poročal v »Novicah«, da kmetje radi pošiljajo svoje otroke v mestne šole,³⁴ (šlo je tu

³² Prim. ZMS, IX, str. 12.

³³ Pravi Slovenec z dne 19. februarja 1849, str. 39.

³⁴ Novice z dne 31. oktobra 1849, str. 194.

seveda za imovitejše in inteligentnejše kmete), a še večkrat so morale «Novice» z žalostjo pisati v «črne bukve» cele fare na deželi, ki so se v prvih 50ih letih upirale uvedbi podeželskih osnovnih šol. Tako se je na primer pisalo «Novicam» iz Škocijana na Dolenjskem, da so se tam kmetje «zoper šolsko napravo in potrebo šole uprli. Rekli so: da kdor hoče svojega otroka v šolo dati, naj ga da v mesto; tisti so malokdež prida, ki so v šole hodili; na kmetih ni treba šol»³⁵ itd.

Velika ovira izobrazbe slovenskega kmeta je tičala zlasti v njegovem naravnost sovražnem odnosu do gospodsko oblečenega in potem tudi omikanega človeka, ki je izvirala iz dolgotrajne dobe, ko je po pravici videl kmet v vsakem bolje oblečenem človeku valpta ali odrejenega mu birača. S «škricem» ni hotel naš kmet stopiti v nobeno razmerje, razen v takšno, v katerem mu je dal lahko čutiti surovo pest. Dr. Bleiweis se je «s ponovnimi rodoljubnimi klici» boril zoper to globoko ukoreninjeno slabost naših kmetov, tako n. pr. leta 1849., ko so kmečki fantje «na Šmarni Gôri dva Ljubljancana s kamnjem metali in jih z navadno zabavljivo besedo „škric“ zmerjati začeli, akoravno sta mirno svojo pot šla in jim ne ene žale besede dala. To nam tedaj očitno kaže,» piše dr. Bleiweis, «de s keršanskim naukom . . . in molitvinimi bukvami . . . vender še ni vse opravljeno, dobriga in priljudniga človeka storiti in ga omikati. Še nekaj družiga nam je neizrečeno potreba, brez kteriga nikdar naš narod ne bo potrebne stopnje v omiki dosegel — in to so šole, šole, dobre šole.»³⁶

Pri tem in takem kulturnem stanju takratnega slovenskega kmeta je umevno, da je bil naš seljak v javnih in državnih rečeh docela neizveden. Posledica tega je bila, da je bil naš narodič v svoji masi do velepomembnih prevratov te dobe apatičen. Dne 15. avgusta 1848 je govoril dr. Kočevar na enem prvih javnih zborov slo-

³⁵ Novice z dne 20. avgusta 1851, str. 175.

³⁶ Novice z dne 26. septembra 1849, str. 170.

venskih kmetov v Poljčanah. Kakor piše Oroslav Caf, ki se je tega zbora udeležil, prijatelju Jožefu Muršcu, je dr. Kočevar «dobro govoril ino posebno iskal domorodni duh v ljudeh buditi, kar mu pak ni steklo, ker je ljudstvo ropotalo le zavoljo davkov, desetine ino desetega pē-neza».³⁷ Kako so kmetje volili ob prvih volitvah v državni zbor, poroča dr. Bleiweis: «Njih volitve . . . so očitno pokazale, da jim je potrebne višji razsodbe manj-kalo, zakaj volili so . . . veči del take poslance, ki clo no-beniga zapopadka od tega nimajo, od kogar se v vstavnim zboru govori.»³⁸

Ko se je leta 1850. uvajala Stadionova občinska avto-nomija in je bilo treba voliti župane in občinske sveto-valce, je poročal abiturient Janez Trdina «Ljubljanskemu časniku» iz Mengeša: «Nekteri ljudje menijo, da bodo županje kmetam v neizrečeno težavo . . . Kmet ne bo hotel sokmetu pokoren in podložen biti.»³⁹ Ves pouk razboritejših domačih mož pogosto ni nič izdal. V sep-tembru 1850 so romali slovenski kmetje s spodnjega Dolenjskega in Štajerskega v Zagreb k banu Jelačiću, vprašat ga za svet, ali naj volijo župane ali ne. Rekli so mu, da njemu zaupajo, ker je izvoljen od Hrvatov in ker je cesarjev prijatelj. Ban jim je svetoval, da naj le vo-lijo.⁴⁰ Naj so se slovenski listi z «Novicami» na čelu še tako trudili, da bi razložili kmetom zemljiško odvezo, kmetje jim niso verjeli, rajši so pošiljali na Dunaj razne sleparje «cesarja vprašat» ali pa so hodili kar sami na Dunaj — «trape lovit», kakor je poročal z Dunaja «Novicam» Ivan Navratil.⁴¹

Če je bil kmet tako težko dostopen in tako malo dovzeten celo za stvari, ki so se tikale njegovega gmot-nega stanja ter so se mu podajale in razlagale s pomočjo

³⁷ ZMS, VII, str. 29.

³⁸ Novice z dne 6. decembra 1848, str. 49.

³⁹ Ljubljanski časnik z dne 6. avgusta 1850, str. 157.

⁴⁰ Ljubljanski časnik z dne 17. septembra 1850, str. 194.

⁴¹ Novice z dne 2. aprila 1851, str. 65.

tiska, je umevno, da je mogel tem manj škodovati vsaj kot pasiven konsument pri razvoju slovenske leposlovne literature. Samo o umetni pesmi, ki jo je prepeval narodno vzbujeni, navdušeni mladi inteligenčni naraščaj in jo prinašal tudi na deželo, se o priliki pripominja, da se je je oprijemal tudi kmet. «Ljubljanski časnik» z dne 23. julija 1850 poroča o dveh rečeh, ki so takrat prišle nenadoma, «tako de ni nihče vedil, kako in odkod, namreč kolera in narodni duh», in pristavlja, da kmečki fantje po deželi ne pojejo več kvant, ampak Prešernove in Tomanove pesmi, izmed Prešernovih zlasti pogosto «Mornarja» in «Pesem od železne ceste».

Delaustvo je v slovenskih deželah v sredini minulega stoletja po številu že precej narastlo glede na položaj Slovenije, ki se je kot neagrarna pokrajina že v tej dobi začela ukvarjati z obrtjo in industrijo. Sredi 50ih let je bilo samo na Kranjskem v obratu kakih sto industrijskih podjetij, ki so jih po tedanjih pojmihi imeli za tovarne. Med največje tedanje fabrike na našem ozemlju so spadale železarne, ki jih je bilo takrat približno sedemnajst. Izmed njih je železarna na gorenjskem Javorniku zaposlovala okoli 500 delavcev, v Bistrici in na Fužinah okrog 420, Auerspergov obrati v Dvoru in Zagradcu pri Žužemberku okrog 800, žebeljarne v Kropi okoli 600. Živahno so že v teh časih obratovali razni rudniki, n. pr. idrijski za živo srebro, v katerem je delalo stalno kakih 700 rudarjev, svinčeni rudnik v Knapovžah pri Sori s kakimi 200 delavci; eksploatirati so začeli v tem času premogovnike v Zagorju, Trbovljah in Hrastniku. Ljubljana sama, ki je štela v teh letih nekaj nad 20.000 prebivalcev, je imela že kakih trinajst večjih in manjših tovarn, izmed katerih so bile največje predilnica (s 335 delavci), cukrarna na Poljanah, ki je bila ustanovljena 1828, a je 1858 pogorela (z 215 delavci), kemična tovarna (z 20 delavci) itd. V začetku 50ih let je bila ustanovljena velika papirnica v Vevčah, ki je takrat zaposlovala okrog 200 delavcev. Vrhu tega je bilo po deželi še več manjših obratov industrijskega značaja, usnjarn, tkalnic, opekarn,

oljarn, velikih žag in pivovarn. Tudi razne panoge domače obrti so preživljale na tisoče ljudi: cvelo je sitarstvo v Stražišču in okolici, suknjarstvo, platnarsvo in glavničarstvo v Škofji Loki, lončarstvo v kamniškem in suha roba v ribniškem okraju itd.⁴²

Naše tedanje delavstvo, zaposleno v teh in takih obratih, je delalo na dan po 12 do 16 ur in dobivalo za svoje delo sorazmerno nizke mezde (idrijski rudarji od 16 do 53 krajcarjev na dan). Vrhu tega so bila živila draga, ker se je največji del poljedelskih produktov moral uvažati v neagrarno deželo. Tako je stala n. pr. tovarnina za mernik pšenice iz Šiške v Ljubljano 24 do 54 kr. Razen tega o socialnem varstvu delavcev, zaposlenih v obratih, nevarnih za življenje, v katerih so morali trdo delati, ni bilo še niti govora.

Kljub tem in takim razmeram takratno naše delavstvo še ni skupno nastopalo z nikakimi zahtevami socialnega značaja, deloma zategadelj, ker je živelo zlasti v rokodelskih obratih še docela v patriarhalnem razmerju do mojstrov, ukoreninjenem v tradicijah nekdanjih cehov, a deloma zategadelj, ker se v delavstvu še ni bil vzbudil duh organizacije. Duh časa je bil takšen, da je vzbudil šele meščanstvo, ki je takrat zahtevalo svoje mesto na soncu poleg plemstva in visoke duhovščine, medtem ko je delavec še čakal, da udari njegova ura, ki je res udarila proti koncu 60ih let, ko je bilo meščanstvo v obnovljeni ustavi že zavojevalo svoja prava in zavzelo dominantno postojanko v državi.

Kakor pripoveduje zgodovinar te dobe, je bil Ljubljčanom prinesel prvo vest o dunajski marčni revoluciji neki dunajski potnik, ki je prišel 16. marca v Ljubljano. Prebivalci so zvečer mesto razsvetlili. «Ljubljanski proletarijat je pa po svoje praznoval veseli dan: po mraku so napali prodajalnico 'Mally & Hahn', sneli podobo kneza Metternicha, razbili jo in vrgli v Ljubljanico. Župan

⁴² Prim. Fr. Erjavec, Pregled zgodovine socialističnega gibanja med Slovenci, Socialna misel, 1926. Str. 231 do 233.

Fischer je bil neprimljubljen; zvečer napade druhal njegovo stanovanje, razbije mu okna, njega samega pa ne najde doma, ker je bil šel v gledališče; drli so proti gledališču, a Fischer jo je srečno upihal na Vrhniko še tistega večera. Zdaj, že pozno po noči, napade ta druhal mitnice in jih razdene; mitničarji so morali pobegniti. To razbijanje in rovanje po mestu je trajalo do treh zjutraj; udeležili so se ga „smrkovci in odrasli divjaki“, katere je končno razpodilo vojaštvo!» (Apih, o. c., str. 49.) Ta nastop ljubljanskih nižjih slojev jasno priča, da naš proletariat v tej pomembni dobi še ni bil zrel za nikakršne socialne zahteve, kakor je bil n. pr. dunajski, ki je meščanstvu sicer krepko, a dostojno pomagal pri revoluciji; naš proletariat se je dal voditi samo nizkim instinktom.

V tem času, ko je delavec še molčal, se je začel razmahovati *obrtniški* in *industrijski stan* tudi v naših deželah, toda spočetka še na takšen način, da od tega razmaha še ni mogla pričakovati koristi slovenska kultura, ker so v tem stanu imeli prvo besedo tujci. Najugodnejša tla za razvoj industrije in obrti tvorijo mesta. A Slovan že po svoji naravi od davnine ni bil mestni človek. Kakor Poljaki so bili tudi ostali Slovani najrajši poljanci; mesta pa so jim najčešče ustanavljali, gradili in obljudovali tujci, Nemci in Židje, ki so se tu ukvarjali z obrtjo in trgovino. Kasneje je sicer tudi Slovan začel pritiskati v mesta svojega ozemlja in jim v močnih pritokih dajati slovansko lice. Ako ta pritok ni bil dovolj silen in narodna kultura še ni bila zadostno razvita (kakor n. pr. na Slovenskem), je samo nižje mestno prebivalstvo ohranilo značaj podeželskega ljudstva, vrhnji sloj pa je pri nas bil nemški. Ako se je slovenski obrtnik ali trgovec po svoji sposobnosti in pridobitnosti socialno dvignil v višji meščanski sloj, je obenem tonil v tujstvu, tako da ni bil po svojem mišljenju nič drugačen od meščana tujca, ki se je neprestano priseljeval v naša mesta, zaposloval Slovence kot rokodelca, posla in sploh delavca in izrabljal njegovo prirojeno sposobnost. Sodobnik teh časov, slovenski pisatelj Fr. Malavašič, nam je zabeležil zgo-

voren opis tega stanja našega človeka te dobe. V tem opisu izhaja od trditve, »de ima menda malokteri narod toliko samoukov pokazati, kakor slovenski; samoukov, ki ne znajo ne brati in ne pisati, in se vunder dostikrat mož ne vstrašijo, kterim akademije in učeliša niso mogle bistrournosti tajiti. Oporekel mi bo» — piše Malavašič — »marsikdo, de se za svoj narod preveč vlečem. Zna biti; vprašam pa koliko jih imamo v mestih, ki so od nekadaj sedeži umetnosti in obertnosti imenovane, — koliko jih imamo v mestih umetnikov in obertnikov, ki spoznajo, čigav kruh jejo in so hvaležni za ta kruh? Raro nantes in gurgite vasto pravi Latinec; Slovenec pa reče: na perste bi jih lahko štel. Ptujci so imeli od nekadaj posebno pravico se v mestih naseliti; rokodelstva in sploh mojstrištva so v rokah ptujcov bile in so še dan današnji; učencov so iskali iz svojih krajev, izučili so se in po odmertji tega in uniga so učenci mojstrištvo nastopili in tako ravnali kakor njih sprednjiki, Slovenci pa so bili njih — hlapci. Prišel je kupec, prišel je krajač, čevljar, zidar — kar je bil on, je ostal tudi njegov učenec — ptuj našimu narodu. In če je kdo s svojo pridnostjo, s svojo glavo mojstrištvo dosegel, je bil med družimi, kakor kaplica v vedru — nepoznan, nespoznan, zaničevan, preganjan. Zakaj? Slovenec je bil neumen, len in Bog ve, kaj še. De so bili Slovenci večdel tudi sami tega krivi, ni treba dokazovati. Pa posameznim so se že tudi oči odperle. Govoril sim te dni z nekim poštenim možem, ki je zidar, in kaj mi je ta rekel? »Upam si⁴, je djal, »tako poslopje s svojimi Slovenci speljati, kakoršno pride Laham izpod rok.« Kakor nevern Tomaš mu rečem, de to ni mogoče. Pa odgovori mi: »Pokazali smo, de zmoremo, ako nam je priložnost dana (naštel je tukaj dela, ki so tako lično, in verh tega tudi terdnejši, kakor od ptujcov izdelane); pa kaj hočemo začeti? Kam pokličejo Slovence? Kadar se komu v mestu kaj podre, pokliče ptujca, de olišpa, kar je Slovenec zdelal; olišpanje pa razpade po prvi nezgodi — in če ni družiga, je Slovenec dober, de zakerpa, kar je ptujc na pol izdelaniga pustil.

Ptuj mojster vzame slovenske učence, de bi se izurili, in v čem se izurijo? Dve, tri leta se uči, kamnje, pesek, molter nositi je njegovo opravilo, kar pa pravo umetnost utiče, jo pripusti ljudém, katerim pustí, se pritepsti, od kodar mu je ljubo. In tako ostane učenec do groba, ptuja umetnost pa slavi po deželi!»⁴³

Pritok tujih rokodelcev v deželo je pospeševala tudi okoliščina, da se je naš domači moški človeški material uporabljal v tedanjih vojnih časih na raznih bojiščih kot «kanonenfuter». Naše pokrajine so preplavili tuji «vandrovcí», o katerih pravi poročilo kranjske trgovske in obrtniške zbornice iz leta 1852., da se pogosto «brez namena in imetja po svetu klatijo, in jim ni mar za delo». To poročilo odkriva vobče zanimiv pogled v stanje takratne materialne kulture na Kranjskem kot osrednji slovenski pokrajini. Glede teh potujočih tujih rokodelcev pristavljajo gospodje jako značilno, naj se ne bi preostro ravnalo s takšnimi izmed njih, ki morejo z izpričevali dokazati, «da so za rabo pri delu in da le po krajih popotvajo, kjer jim je potreba, ker zvedeni obertniki iz zunajnih dežel, ki so imeli mnogo priložnost se v rokodelstvu mnogo izuriti, so k povzdigi domače obertnije zlo zlo koristni, zlasti takrat, kadar je treba tako reč lepo, lično in po novim okusu izdelati, — ktera ročnost se pri mnogoterih domačih delavcih še zlo zlo pogreša». — Človek bi mislil, da bi bila takrat trgovska in obrtniška zbornica bolje storila, če bi bila priporočala trgovinskemu ministrstvu namesto takih «vandrovcí» kot učiteljev rajši ustanovitev kake obrtne šole za naše kraje. Pa ne! Povzpela se je samo tako visoko, da je prosila vlado za ustanovitev nižje realke v Ljubljani. Malce večji rokodelski centri so bili takrat na Kranjskem sploh samo trije: Ljubljana, Tržič in Kranj, «vse druge male mestice dežele se morajo v tem obziru v versto vasi prištevati», pravi to poročilo.⁴⁴

⁴³ Pravi Slovenec z dne 26. marca 1849, str. 62.

⁴⁴ Priloga «Novic» z dne 8. septembra 1852.

Za tovarniško industrijo so bile slovenske pokrajine, ki jih je prav takrat zvezala nova železnica med Dunajem in Trstom, kakor ustvarjene. Vzrok, zaradi katerega se to kaj važno gibalno materialne kulture ni takoj z dograjeno železnico razvilo v višji meri, odkriva tudi omenjeno poročilo kranjske trgovske in obrtniške zbornice: «Da zdaj nobena nova fabrika tukaj ne vstane, je vzrok pomanjkanje denarne zaloge in visoki kupčijski obresti; gotovo pa je Ljubljana namenjena za več fabrik prihodnji čas.» Izmed tvornic na tedanjem Kranjskem navaja isto poročilo cukrarno v Ljubljani. Toda le-ta je izdelovala sladkor samo iz polfabrikata, iz surovega sladkorja, ki ga je morala uvažati le z visoko carino iz inozemstva; sladkorna pesa se na Slovenskem ni pridelovala. Nadalje sta v poročilu omenjeni v deželi še dve strojni in dve ročni papirnici. Dne 18. decembra 1851 je pričela obratovati pod imenom «Janezia» papirnica v Vevčah,⁴⁵ ki je bila last štirih ljubljanskih meščanov: Terpinca, Zeschka, Galleta in Bischofa, izmed katerih pa se je samo prvi zavedal svoje slovenske narodnosti. Dne 4. avgusta 1851 je obžaloval v Kordeschevem graškem listu «Der Magnet» neki ljubljanski dopisnik, da je vsa kranjska industrijska podjetnost v rokah tujcev — Nemcev. Kakor smo že omenili pri opisu delavskega stanu, je imela Kranjska v tem času v industrijski stroki še predilnico v Ljubljani, oljarno za ogrščično olje, tvornici za vato, za vžigalice in za surogatno kavo, nekaj glažut po deželi, veliko Dietrichovo parno žago v Tržiču in plavž (topilnico) in tvornico za stroje kneza Auersperga v Dvoru pri Žužemberku. Vse te fabrike pa so delale v zelo omejenem obsegu, ker niso imele «dovoljne denarne zaloge in dovolj zvedenih mož». Loško platnarstvo je začelo v tem času hirati, ker so prišli Ločani na nesrečno idejo, izdelovati platno iz beljene preje in še to mešati z bombaževino, ker so hoteli doseči finejšo kvaliteto. Te niso dosegli, pač pa so svoje nekdanj med našim ljudstvom

⁴⁵ Novice z dne 24. decembra 1851, str. 266.

in tudi v daljnih deželah tako zelo sloveče in trpežno hodnično platno spravili korenito ob dober glas, zlasti še iz tega vzroka, ker niso mogli konkurirati z izdelki ljubljanske predilnice in predilnice v Ajdovščini z njeno slovečo rdečo barvarno. V zvezi s slabo razvito industrijo je bilo tudi pomanjkljivo izrabljanje premogovnikov v Zagorju, Hrastniku in Trbovljah. Največ zagorskega premoga je porabila ondotna domača cinkarna in svinčarna, namreč 40.000 stotov na leto. Nekoliko manj se ga je pokurilo v Ljubljani ter porabilo za parnike na Savi, ki so vozili proti Sisku. 25.000 stotov ga je konsumirala ljubljanska sladkorna rafinerija, malenkost ljubljanska predilnica. To je bilo vse. Šentjanški premog so rabili samo tamkajšnji okoličani v kurilni, ne industrijski namen, kočevski edina tamkajšnja steklarna. Kot kurivo za kuhanje in ogrevanje je tedanja Ljubljana uporabljala še v obilni meri šoto z ljubljanskega Barja.

Naše domače železo je začelo v tem času vedno bolj izgubljati ceno na zunanjih trgih, ker ga je spodrivalo koroško in štajersko, kvalitetno boljše in ceneje izdelano v tako zvanih «puddlinških pečeh», medtem ko so naše topilnice delale še s primitivnimi ovni. Švedsko jeklo je spodrivalo v Trstu slovenske jeklene izdelke, ki so bili izdelani s preveč primitivnimi sredstvi. Iz istega vzroka je pojemale tudi kropensko žebjarstvo.

Nekoliko bolje kakor obrt in industrija se je sredi prejšnjega stoletja razvila na Slovenskem *trgovina*, za katero so bile naše pokrajine med Alpami in Jadranom kakor ustvarjene. (Za strokovno izobrazbo trgovskega naraščaja je skrbela leta 1834. v Ljubljani ustanovljena Mahrova trgovinska šola, ki je bila sicer nemška, a je kljub temu privabljala zlasti sinove balkanskih trgovcev v Ljubljano. Trgovino je pospeševalo tudi čez vso monarhijo po centralizmu razširjeno enotno carinstvo, in njenemu razvoju je bila v prid nova železnica, čeprav so bile, posebno v začetku, njene tarife tako drage in visoke, da so se trgovci le počasi navajali na železniški prevoz in še dolgo rajši uporabljali voznike. Samo po cesti iz

Trsta preko Ljubljane na Dunaj je šlo na leto nad dva milijona stotov blaga, iz Ljubljane v Celovec preko Ljubelja nad 30.000 stotov in po progi Sisek-Zidani most nad 100.000 stotov; razen tega so prevozili še po Savi iz Siska na Zidani most do 600.000 mernikov žita na leto.⁴⁶ Zategadelj je cvela v Ljubljani dolga vrsta bogatih žitnih veletrgovin.

Med strokovnimi šolami smo omenili Mahrovo trgovinsko šolo, ki je bila privatna. Kar se tiče strokovnega izobraževanja kmetov in deloma tudi obrtnikov, si je v tem pogledu prav tako brez državne pomoči pridobil v tem obdobju največ zaslug dr. Janez Bleiweis s svojimi «Novicami». Bolj kakor na kulturnem in še posebej literarnem torišču se je mož v teh strokah zavedal svoje naloge, za katero je imel več smisla in kateri je bil tudi bolj kos. Vestno je izpolnjeval program, ki ga je bil svojemu lističu načrtal in ga leta 1854. spretno formuliral v vabilu na naročbo «Novic» za leto 1855, z naslednjimi besedami: «Koliko važnost ima sedanji čas *kmetijstvo* po celem svetu, je dobro znano vsacemu, kdor oči ne zapira okoljšinam sedanjim, in čeravno časniki in bukve niso v stanu vstvarjati dobrih letin, so vendar v stanu veliko pripomoči k obilnišim pridelkom in boljšim izdelkom, ker razodevajo: kako se to in uno drugod godi in z večim pridom opravlja. Ne kmetovavec, ne obrtnik, ne trgovec, ne kupec ne more sedanji čas polž biti v lupini, ampak iz lupine zlesti je treba vsacemu, da vidi: kaj in kako se godi drugod po svetu, in da si prilastuje vse to, kar bi utegnilo tudi njemu v prid biti. Železnice, ki se razprostirajo že po velikem delu sveta, so zdramile nekdanjo otrpnost; po njih se lahko prodajajo domači pridelki in izdelki, če so dobri, v ptuje dežele; po njih pa se vozi tudi ptuja roba v domačo deželo, in ta drami ljudstva, da je treba na noge stopiti in se poganjati za dobre pridelke in izdelke domače, da nas ne prehite drugi. Treba je tedaj, da zvemo vse, kaj se drugod

⁴⁶ Erjavec, l. c., str. 232.

o kmetijstvu in obertnijstvu godí, in ker so nam vseskozi naj bolji časniki pri roci, ne bojo prejemniki 'Novic' nobene tudi naj manjše pa važne ptuje skušnje v naših listih pogreševali — vsaka se jim bo povedala. Oziraje se po ptujih deželah ne bojo zanemarjale domačih skušinj, ampak naznanovale vse, kar se pri nas hvale vrednega počenja; pa pretresale tudi vse, kar je napačnega, da naj se opusti in z boljšim nadomestuje.»⁴⁷

(Trgovec, obrtnik in industrijec, torej z materialnimi dobrinami delujoči *meščan*, se pod tedanjim avstrijskim, četudi absolutističnim režimom, kakor rečeno, ni mogel ravno pritoževati — namreč v ostalih, zlasti nemških avstrijskih pokrajinah. Naš je bil že v gmotnem pogledu mnogo na slabšem, ker ga je tiščalo k tlom pomanjkanje kapitala in popolno odtezanje vsake vladne podpore. Vlada je namreč v svojih centralističnih težnjah osredotočevala vso materialno kulturo okrog centra. Nadalje je našemu pridobitnemu meščanstvu delala škodo in konkurenco tudi naplava tujstva, s katerim se je moralo asimilirati, če je hotelo kaj veljati, ne glede na to, da se je dejansko tudi z lahkoto asimiliralo, ker se ni izobraževalo po slovensko. Kot tako pa ni moglo kdo ve kaj pomeniti za razvoj slovenske kulture in literature. Meščanstvo, ki je v prihodnjih 60ih ustavnih letih prišlo do tolike veljave v avstrijskem javnem življenju s svojim ponosnim geslom: «kapital in inteligenca», se je bilo pričelo razvijati že v gmotno ugodnih 50ih letih pri nas sicer manj mogočno kakor v nemških pokrajinah Avstrije, a še to, kolikor se ga je razvilo, se je storilo izven slovenskega kulturnega in literarnega gibanja. Na podporo tega meščanstva, ki je po večini tonilo v nemški atmosferi, ko se je gmotno, družabno in duševno dvignilo malce više, naša literatura ni mogla nič računati; to meščanstvo je bilo našemu narodnemu pokretu večidel celo sovražno ali do njega vsaj apatično. Lahko bi rekli, da germanizacija ni požrla toliko naših ljudi v pred-

⁴⁷ Novice z dne 6. decembra 1854, str. 588.

marcu, ker takrat naš živelj še ni v tolikšnih masah drvel v mesta, ampak je ostajal še v bolj primitivnih selskih razmerah na deželi v naročju svojega plemena. Najhujše raznarodovanje se je pričelo po letu 1848. z razvojem mest. Zoper ta proces Slovenci do ustavnih 60ih let niso smeli črhniti besedice zaradi pritiska absolutistične cenzure. Šele v ustavni dobi so se začeli boriti zoper njega, kakor so pač vedeli in znali, in klicati domače meščanstvo v skromni slovenski kulturni hram, a reči moramo, da prav tja do 80ih Taaffejevih let z neznatnim uspehom.

(Izmed ostale inteligence, to je tistega njenega dela, ki ga je tvorilo duhovništvo, učiteljstvo in državno uradništvo, je n. pr. slovenski *duhovnik* ob revoluciji in prvo leto po prevratu gmotno precej trpel, ker so se kmetje spričo napačno razumevane svobode pogosto branili, da jati mu biro.⁴⁸ V ostalem se mora sicer reči, da je v revolucijskem letu 1848. slovenski kmet splošno še precej poslušal svojo duhovščino, ki ga je po pričevanju Bleiweisovem svarila pred nepremišljenimi izgredivi. Duhovnik Mirko Bratuša piše dne 22. aprila 1848 Stanku Vrazu s Črne gore pri Ptujju: «Mi smo jedini mešniki vezda, koji mir isderžimo i sreča za nas . . . da ludi zavupajo vu nas . . .» Izjeme so seveda bile na strani i kmetov i duhovnikov. Tako je n. pr. župnik Hašnik poročal v «Novice» z dne 11. oktobra 1848 na podlagi svojih skušenj naslednje: «Tudi duhovšini le malo kmetje vupajo, ker nekteri clo mislijo, de mašniki so od grajšakov podkupljeni, in kmetam nočejo resnice povedati.» A o štajerskih duhovnikih okrog Ptujja — pač samo nekatarih — piše njih stanovski tovariš dr. Muršec Ljudevitu Gaju 8. maja 1848: «Duhovniki se nečejo mešati, nego s posvetnoj gospodoj držiju.»⁴⁹ Spodnještajersko slovensko prebujeno duhovščino, ki je zlasti na Ptujskem polju med kmeti nabirala podpise za «zedinjeno Slovenijo»,

⁴⁸ Novice z dne 24. oktobra 1849, str. 187.

⁴⁹ Original v zagrebški vseučiliški biblioteki.

so tamkajšnji nemški graščaki, ponemčeni uradniki in krčmarji izkušali »počerniti *gore* ino *dole*«, kakor sporoča Muršcu dne 27. maja 1848 Oroslav Caf: »Te prekléte pare pravijo ljudstvu: ‚Le ne poslušajte duhovnikov, ne podpišite se, dèržite se raji Nemcev, zakaj? duhovniki prè to déljajo, da bi *se ženili radi*, da bi Vas *Rusom ino krivi véri* v pést správilí, če pak, vé, z Némci dèržíte, ne boste iméli ne tlake oprávljati, ne desetine, desetega péneza, kazni, veršnika, ne mešnikom meš, pogrebšine, pač štole plačevati.‘»⁵⁰ V času, ko se je pripravljaj konordat, in potem, ko je bil v veljavi, je prišla zopet tudi duhovščina do svoje stare veljave med ljudstvom, ki ji ni več kratilo bere in drugih dajatev. Zato pa je bil konordat takšnega značaja, da je delal veliko razliko med višjo duhovščino, ki jo je obilno oblagodarjal tudi s posvetnimi zakladi, in pa med nižjim svečeništvom, ki mu je puščal skrajno pičle dohodke. Pogodba med Avstrijo in sveto stolico z dne 18. avgusta 1855 je vsebovala za uboge selske duhovnike samo to borno tolažbo, da se bo dotacija župnij »čimpreje« izboljšala. Medtem ko se je po vsej državi med verniki zbiral in v Rim pošiljal obilen »Petrov novčič«, je dobival v teh časih beden podeželski kaplan poleg hrane in stanovanja pičlih 50 do 100 gld. na leto; a župnikova plača ni znašala več ko letnih 300 do 400 gld. Ako pomislimo, da je tvorila takrat po večini prav selska duhovščina hrbitišče zavedne slovenske inteligence, ne samo, ker je kupovala skoraj vse plodove tedanje slovenske literature, ampak ker je tudi aktivno sodelovala pri njih proizvajanju, ne bomo mogli nikdar dovolj visoko ceniti lepega idealizma teh gmotno skromno obskrbljenih mož, ki jih je naša generacija še poznala kot stare župnike in si v dijaških letih o počitnicah od njih izposojevala na deželi sicer skrajno redke knjige takratne naše literature.

Ako je bil že nižji duhovnik v tej dobi gmotno slab, potem se mora reči, da je tedanji naš učitelj bil naravnost

⁵⁰ ZMS, VII, str. 26.

uboga para. Prevrat leta 1848. ga je bil postavil na rob propada. Kmet, kateremu je tedanja šolska uprava izročala učitelja v prehrano, je vzkralil že tako pičlo «šolmoštrovno bero». Milo je tožil takrat v «Novicah» neki «Resnicoljub» o učiteljski bedi in o tem, kako govore kmetje: «Vse je proč, nič ni več za odrajtati nobenimu, samo cesarju imamo še nekaj dati, saj on že vse plačuje; če farju nič ne dajem, še šolmajstru toliko manj; tudi on dobi cesarjevo plačo.⁵¹ Na to vižo gre pesem naprej. Potem pa še le žene začno dolge jezike brusiti, in dostikrat vpijejo, da cela vas skupej leti, kakor de bi hotle s hudobnim besedovanjem vse tiste na uni svet spraviti, ki vender nič drugiga ne želé, kakor plačilo za svoje *delo* in za svoj trud. Resnično pomilovanja vredin stan je večidel za duhovne sedanji čas, veliko hujši pa je še za *učitelje* — posebno na nekterih krajih Dolenskiga. Duhovni so sêmtertjê lanjsko jesen še kaj dobili, — ali huda se vije učenikam, ki so večidel z družino obdani in le malo ali slabo plačilice imajo. Oni še sicer nobeno léto niso prejeli stanovitniga odrajtala; kakó neizrečeno slabo se jim pa *zdaj* godí, vsak lahko sam presodi.»⁵¹

Učitelj Bernard Tomšič je že leto prej stisnil svojo tožbo v verze:

«Vsim je učiteljev beraštvo znano! —
Krog u jeseni moramo hoditi,
Se hliniti seljanam, jih prositi:
De b' zmesi dali kako pest za hrano.»⁵²

In ko se je leta 1851. na novo urejalo šolstvo, je zajahal goriški učitelj Matevž Hladnik (Rodoljubski) svojega lačnega Pegaza in zložil sonet, ki ga je naslovil: «Pervi pogoj šole zboljšati». V tem sonetu so se čitali verzi:

«Dokler z učnino se bo skopovalo,
In uk tlačanom le prepuševalo,
Bo, koljkor plača delo tud' veljalo.»⁵³

⁵¹ Novice z dne 24. oktobra 1849, str. 187.

⁵² Novice z dne 28. junija 1848, str. 109.

⁵³ Novice z dne 5. novembra 1851, str. 230.

Z učiteljskim vprašanjem, ne samo z narodnoprosvetnega, ampak tudi z gmotnega stališča, sta se leta 1850. intenzivno ukvarjala Andrej Einspieler v Janežičevi «Slovenski bčeli» in pa vneti koroški šolnik Simon Rudmaš v «Jadranskem Slavjanu». Njune članke so ponatiskovale tudi «Novice» in uradni «Ljubljanski časnik». Iz teh sestavkov je na glas kričala vsa beda slovenskega učiteljstva, zlasti pa neznosno stanje ljudskih pedagogov na deželi: «Njih (učiteljev) živež obstoji sploh v temu, kar jim kmet od svojih pridelkov da in v učbarini. Pa koliko grenkih mora učitelj večkrat slišati in požreti, ko pride v hišo, ki je bila po okrajni oblasti prisilena mu učbarino pretečenega leta plačati, in ki jo je prisiliti moral, ker ni od česa živeti imel... Zatorej si tudi med učitelji neki, če ravno jih ni dosti, s pisarnjem, z nespodobnimi kupčijami in še celo z odertijami pomagati išejo, in šolo v nemar puščajo, brez de bi pomislili, kaj bo iz tega za njih in za šolo zraslo!» O mestnih učiteljih se čita v enem tistih sestavkov, da si ti nekoliko pomagajo s poučevanjem po hišah, s čimer se pa tudi tako utrujajo, da ne prinašajo v šolo nikake svežosti več. Iz predlogov, ki jih člankar stavi, vidimo, za kako nedostojnimi postranskimi zaslužki se je moral pehati tedanji učitelj. Pisec namreč predlaga, naj se učitelje: a) bolje plača (s 300 do 700 glđ. na leto), b) naj svojo plačo dobivajo iz kakšne blagajne (ne pa od učencev), češ: «gerdo in nedostojno je, ako mora učitelj v sabotah od svojih učencev groše pobirati, z mavho od hiše do hiše beračiti, po plesiščih gosti itd.», c) naj se «mežnarija od šole odloči, da si bodo mogli hlapca držati, ki bo zvonil, (z duhovnom) obhajati hodil, cerkev čedil, uro navijal, sveče prižigal itd.»⁵⁴ — opravila, ki je vsa takrat opravljal učitelj na deželi. Leta 1852. je naučno ministrstvo podeželskim učiteljem s posebnim ukazom prepovedalo po krčmah in plesiščih gosti. Einspieler je k temu pripomnil, da bi slednji učitelj pač rajši pobot-

⁵⁴ Ljubljanski časnik z dne 6. decembra 1850, str. 286.

nico za sprejeto plačo podpisal, nego «s kervavim sercom za gosli prijel».⁵⁵

Da od tako situiranih učiteljev slovenska literatura ni mogla niti v aktivnem niti pasivnem pogledu pričakovati bog ve kakšne podpore, je umevno in jasno ko beli dan. Vendar jih je bilo tudi med njimi nekaj — vsem na čelu marljivi Andrej Praprotnik — ki so po svoji moči in svojih sposobnostih krepko segali pod rame mladi slovenski literaturici.

Pa tudi vzgojeslovna usposobljenost takratnega slovenskega učiteljstva je bila — tem in takim gmotnim razmeram primerno — pod vsako kritiko. Glavno učilo je bila — palica. Ob nastopu novega časa se je na primer urednik «Pravega Slovenca», Fr. Malavašič, nadejal, da učitelji ne ostanejo pri starem kopitu, ko je pisal: «Starih kopit pa si mislimo učenike, kateri v pretepanju svojo imenitnost išejo. To pretepanje in tepenje in kaznovanje ali kako se je staro napeljevanje v starošolsko življenje imenovalo, pa se mora naravnost zopernaravno šolskemu življenju imenovati. Nekadaj so učeniki nježne mladosti . . . svojo imenitnost v nažiganju na r . . . zavoljo narmanjši reči, v kercanju na nježne perstke itd. iskali . . . Ali pomisli tak imena učitelja nevreden človek, kaj dela, ko fantka po nježni dlani in po nježnih perstkih s tako imenovanim 'štaberlam' kerca in kerca, dokler se mu poljubi. Nikadar in nikoli ne!»⁵⁶

Neprimerno bolj kakor učitelj je živel vsaj v gmotnem oziru državni uradnik. Ali prav on je bil duševno tisti suženj, ki ga je Bachov absolutizem najtesneje zvezal s centralizmom in ga naravnost vpregel v germanizatorične ojnice. Tudi če bi ne bil že po svoji nemški izobrazbi odtujen našemu narodu in jeziku, bi bil iz državnih ozirov in nadzorov moral biti zoper ta narod, ki je za svojo dinastično zvestobo ob revoluciji pričakoval v dar samoupravno «zedinjeno Slovenijo», torej federa-

⁵⁵ Šolski prijatelj z dne 8. maja 1852, str. 168.

⁵⁶ Pravi Slovenec z dne 15. oktobra 1849, str. 255.

listično državno tvorbo, ki je seveda diametralno nasprotovala germanizatoričnemu absolutizmu in centralizmu. Od tod je treba razlagati pojav, da so še celo uradniki, ki so se leta 1848. ogreli in razvneli za neko splošno megleno svobodo — seveda tudi slovensko — kakor bi jih kdo čez noč pahnili, zapadli nemškutarstvu. Najnaprednejši in najbolj svobodomiselnih med njimi so celo dolžili narode, da so leta 1848. s svojim potezanjem za neko «narodnost» in odklanjanjem «Velike Nemčije», pomagali pokopati idejo svobode. Oni državni uradniki, ki so bili na birokratični lestvi količkaj višje, pa že ob prevratu niso sočustvovali s slovenskim pokretom. Ob priliki druge besede ljubljanskega «Slovenskega društva» je o teh možeh pisal dr. Bleiweis, da «se kislo deržé in pisano gledajo, ako od slovenšine morajo pogostoma slišati».⁵⁷ V istem letu se je tudi Cigale pritoževal v «Sloveniji» zoper visoko uradništvo, češ da mu «je vsako svobodno dihanje naroda in zlasti slovensko društvo tern v peti» ter da ono «še vse preveč šari in gospodari».⁵⁸ Po oktroirani ustavi — še bolj pa seveda po ukinitvi ustave — je tem starokopitnežem neizmerno zrasel greben, tako da jih je moral že leta 1849. Cigale docela črtati iz narodnih vrst in se pri slovenskem pokretu tolažiti zgolj s podraščajočo mladino, ko je pisal: «Če je slovenstvo v mladosti, v krepkim narodovim jedru vterjeno, je vse zastonj repenčenje in šetinenje tiga ali uniga očaka, če tudi celo rejšto naslovov pokazati zamore.»⁵⁹

*

Slovensko društveno življenje je imelo neposredno pred letom 1848. eno samo in še to zelo omejeno javno torišče, namreč «*Kmetijsko družbo za Kranjsko*», ki je mnogo storila za izboljšanje kranjskega poljedelstva. Iz njenega področja so izšle tudi «*Novice*» po posredovanju nadvojvode Janeza, ki je tudi pozneje ohranil za družbo

⁵⁷ Novice z dne 28. junija 1848, str. 110.

⁵⁸ Slovenija z dne 7. novembra 1848, str. 147.

⁵⁹ Slovenija z dne 20. aprila 1849, str. 126.

svoje simpatije. Ko se je leta 1850. na svojem potu v Trst ustavil mimogrede v Ljubljani, je dejal odbornikom družbe: «... prav imate, de svoj domač jezik pridno obdelujete, ker brez tega ni podučenje ljudstva mogoče; tudi mi bomo za svoje Slovence na Štajarskim (nadvojvoda je običajno bival v Gradcu) pridno skerbeti in dozdANJI nemški časopis kmetijske družbe v nemško-slovenski tedenski časnik spremenili po izgledu 'Novic'...»⁶⁰

Vse širše, živahnije in lepše pa se je bilo začelo razvijati slovensko društveno življenje v zvezi z društvi, nastalimi v vihnem letu 1848.: z dunajsko in graško «Slovenijo», s «Slavjanskim bralnim društvom» v Gorici,⁶¹ s «Slavjanskim zborom» v Trstu,⁶² s «Slovenskima društvoma» v Celovcu in Ljubljani. Ta društva niso bila samo prva zborišča in prve politične arene mladih slovenskih politikov, marveč tudi prve čitalnice in vadnice v slovenski konverzaciji. Največjega pomena je bilo zlasti ljubljansko «Slovensko društvo», ki je že postajalo za vse druge nekaka centrala in se je že oklepalo ideje, da bi po zgledu osrednjega češkega političnega društva osnovalo med slovenskimi in hrvatskimi političnimi društvi

⁶⁰ Novice z dne 5. junija 1850, str. 96.

⁶¹ O tem prvem goriškem društvenem torišču prim. Winklerjev dopis v «Sloveniji» z dne 22. decembra 1848, str. 197.

⁶² O tržaškem «Slavjanskem zboru» prinaša «Slovenija» z dne 15. decembra 1848, str. 192, Macunov dopis. Iz njega povzemamo, da se je to društvo ustanovilo dne 25. oktobra in se nastanilo dne 24. novembra 1848 v Tergesteju. Prvi predsednik je bil Ivan Cerer. Mimogrede je nekaj mesecev društvu sicer predsedoval pesnik Koseski. A duša društva je ostal, dokler ni v oktobru 1849 umrl za kolero, Cerer, pod čigar vodstvom je «zbor» štel 556 članov, med njimi 22 oficirjev in 130 vnanjih društvnikov. Društvo je nekaj časa izdajalo svoj lastni časopis «Slavjanskega rodoljuba», ki se je nato prekrstil v «Jadranskega Slavjana». («Dokaz vrananja in delavnosti Slavjanskiga društva v Terstu od svojiga začetka do konca Februarja 1849. Vredil Ivan Cerer.») Pesnik Koseski ni bog ve koliko deloval v tem društvu ter se je predsedstvu že dne 28. januarja 1849 odpovedal. (Pravi Slovenec, 1849, str. 28 in 86.)

skupno «Jugoslovansko lipo».⁶³ S tem društvom se je leta 1848. stopila v eno edino tajno slovensko društvo, ki je obstajalo v predmarcu, namreč v semeniški «bralni zbor» v Ljubljani. Njegov organizator Lovro Pintar je vsaj predlagal takšno fuzijo in namesto pristopnine ponudil društvu slovansko knjižnico semeniškega «bralnega zbora» (okrog 400 knjig).⁶⁴ Ljubljansko «Slovensko društvo» je v resnici moralo razpolagati z razmeroma lepo biblioteko. Ko je Oroslov Caf na jesen leta 1849. prvič obiskal Ljubljano, je pisal dne 16. oktobra 1849 prijatelju Muršcu v Gradec: «V Ljubljani je prešentano lepa ino bogato omišljena Slovenska bravnica.»⁶⁵ Sangvinične upe je stavilo vase v letu «pomladi narodov» to prvo slovensko politično in kulturno društvo, ki je z župnikom Vrtovcem že upalo, «de se bo ... iz zdej še pohlevne slovenske družbice v malo létih slovenska akademija razcvetela v podporo mnogih vednost, ktere so Slovencu tako potrebne».⁶⁶ Takrat, ko je v prvih mesecih svojega obstoja imelo društvo res še znaten pomen v Ljubljani in bilo torišče veselih upov, je delala Ljubljana na rodoljube z dežele, ki so jo obiskovali po pravkar novi železnici, najboljši vtis. Oroslov Caf je pisal po prvem svojem obisku slovenske prestolnice «Novicam»: «Prijazni Ljubljanini obudki v mojih nedrih, kakor jih čedalje bolj čutim, mi pač le živo razodevajo, da je poglavitno mesto v sredini Slovenije le čisto slovensko. (?? Vredništvo.) ... Snaga mesta — krasnost cerkev — somérnost hiš brez revnih koč vmes — velika prostranost teržišč — rednost ulic, ino potler, kar še je več vredniga, izgledno zaderžanje ljudi: pobožno po cerkvah, pošteno po kerčmah ... ino vljudno v javnim obhodu, ter očividna marljivost ino delavnost, pač prava obertnost, ktera posebno Krajnce olikuje, mi je jako v oči ino

⁶³ Apih, o. c., str. 142.

⁶⁴ Novice z dne 11. oktobra 1848, str. 174.

⁶⁵ ZMS, VII, str. 36.

⁶⁶ Slovenija z dne 28. julija 1848, str. 32.

v serce séglo, da se s trdnim presvedočenjem na svoj dom vernem: Ljubljana je vredna, središe Slovenstva biti.»⁶⁷

Ko se je ljubljansko društvo v aprilu 1848 snovalo, še ni bilo med njegovimi ustanovitelji vedno opreznega drja. Bleiweisa. Šele ob prvem občnem zboru društva, dne 6. junija 1848, se mu je postavil na čelo in potem nekaj let pač marljivo vodil društvene posle, ki so obstajali: v pošiljanju prošenj ministrstvu zastran uvedbe slovenščine v urade, zastran državne potrditve slovenske trobojnice in glede ustanovitve univerze v Ljubljani (oba prva predavatelja na provizorični juristični fakulteti v Ljubljani, Mažgona in Lehmana, je društvo priporočilo); nadalje v pripravljanju šolskih knjig, zlasti «beril» za pouk slovenščine v srednji šoli, v osnovanju odbora za izdelavo nemško-slovenskega slovarja na podlagi pridobljenih leksikalnih zbirk Vodnika, Ravnikarja in Cafa, v poslovenjanju zakonov, prirejanju «besed» in gledaliških predstav, nabiranju zneskov za Jelačičevo armado, v sodelovanju pri prvem dvojezičnem poznamenovanju ljubljanskih ulic in v zalaganju slovenskih knjig (društvenega «Letopisa», Vrtovčevih «Cerkvenih nagovorov», pesmarice «Grlice» itd.), zlasti pa v jako potrebnem političnem šolanju takratne v tem pogledu docela nezvedene slovenske inteligence.⁶⁸ Kakor piše Janez Trdina v svoji avtobiografiji, je ob proglasitvi prve ustave po cesarju Ferdinandu «v Ljubljani vladala tolika politična nevednost, da je po splošnem mnenju poznal v vsem mestu edini dr. Ahačič bistvo in pomen ustavnega življe-

⁶⁷ Novice z dne 26. septembra 1849, str. 171.

⁶⁸ Prim. «Novice» z dne 20. in 27. decembra 1848, str. 218 in 222 in 225. — Slovensko društvo je izdalo tudi poziv za nabiranje prispevkov za Prešernov nagrobni spomenik, ki se je potem tudi slovesno odkril dne 3. julija 1852 na pokopališču v Kranju. — O «Slov. društvu» je pozneje priobčil dr. Bleiweis nekaj v svoj prid zasuknjenih spominov v «Novicah» z dne 24. februarja in 5. marca 1875, str. 66 in 72.

nja».⁶⁹ Isti sodobnik tudi pripoveduje, da so se «naši prvaki, Bleiweis, Dežman, Toman itd., pogovarjali med sabo vedno po nemški» — seveda tudi v tem slovenskem zborišču. V društveni čitalnici, pravi, da je «slišal več tujih nego domačih glasov». ⁷⁰ Če je kak izobražen domoljub tudi slovenski govoril, je rabil svoje domače narečje, ki je bilo polno germanizmov in lokalizmov.»

Začetnik slovenske olikane konverzacije je bil Ivan Navratil, ki ni učil samo uradnikov slovenskega uradnega jezika s pomočjo javnih predavanj, marveč tudi izobraženo slovensko družbo ljubljansko domače salonske govorice. Trdina piše o njem: «Navratil je pravi začetnik in oče olikane slovenske konverzacije . . . Navratil nam je prvi dal zgled, kako se morajo pomenkovati po slovenski naši gospodje in naše gospe in gospodične. Govoril je čisto pismeno slovenščino, ki mu je tekla gladko in sladko, da se ga človek nikdar ni naveličal poslušati. Med mladino je našel Navratil kmalu nekoliko posnemalcev.»⁷¹

Spočetka je bilo ljubljansko «Slovensko društvo» samo družabno in kulturno društvo. Po oktobrski vstaji pa se je društvo v svoji seji z dne 15. oktobra 1848 presnovalo v politično društvo in sprejelo za prvo točko svojih pravil naslednje besedilo: «Namen slovenskiga društva je omikanje slovenskiga jezika, povzdiga slovenske narodnosti v soglasni podlagi pod ustavno avstrijansko cesarstvo, in tedej varovanje pravic slovenskiga naroda na postavni poti.»⁷² Na občnem zboru z dne 22. novembra 1848 je predsednik dr. Bleiweis v tem pogledu izjavil: «Odkar so nam presvitli Cesar ustavo dali, smo *sploh* vsi politikarji postali . . . Politika je *državna* reč;

⁶⁹ Ljublj. zvon, 1905, str. 717. Prim. tudi Apih, o. c., str. 138 (prva opomba).

⁷⁰ Po pravilih društva so mogli biti člani tudi Neslovenci. (Letopis slovenskiga društva. V Ljubljani 1849. Str. XI.)

⁷¹ Ljublj. zvon, 1905, str. 721.

⁷² Novice z dne 25. oktobra 1848, str. 182.

Cesar so nas vse za svobodne državljane spoznali, torej smo vsi *politikarji*. In v čim obstoji politiško ravnanje slovenskiga društva? — V 3 poglavitnih rečéh: 1) *de se edina močna Avstrija pod vladarstvom ustavniga Cesarja Ferdinanda ohrani in obvarje*; 2) *de se nam narodne pravice ohranijo*, in 3) *de vera naših očetov tudi vera prihodnjih Slovincov ostane*.⁷³

Po zgledu teh slovenskih društev v glavnih mestih (na Dunaju, v Gradcu, Ljubljani, Trstu, Gorici in Celovcu) so se začela ustanavljati slovenska bralna in politična društva že tudi v podeželskih mestecih in trgih, n. pr. v Postojni in Radovljici.⁷⁴ V neki vasi blizu Slovenjega Gradca je imel šestdesetletni kmet Jurij Lečnik naročene vse slovenske liste in jih je dajal čitati tudi drugim kmetom, ki so se ob nedeljah in praznikih zbirali v njegovi hiši.⁷⁵

Takoj po razglasitvi oktroirane ustave so se vsa ta slovenska politična društva izpremenila v kulturna in so kot taka polagoma prenehala; samo graško in ljubljansko sta še nekoliko let životarili. Vsa ta slovenska društva, ustanovljena s tolikimi nadami v letu «pomladi narodov», so začela pojemati že v prihodnjem 1849. letu. Dne 19. februarja 1849 je pisal Einspieler drju. Muršcu o celovškem in ljubljanskem naslednje: «... pri nas račja stranka strašno gospoduje, in na slov. društvo stermo gleda tako, da vsi boječi odpadejo: Kukavice! Ljubljansko središno društvo tudi nam ne pošlje odgovora; kaj je le v Ljubljani? mislim tudi tam raki žvižgajo ministerijalne pesmi: 'nazaj, nazaj'».⁷⁶ Ko sta začela ljubljansko «Slovensko društvo» sumničiti panslavizma in napadati ga v ministrskem «Lloydu» in v «Grazer Zeitung» stari Costa⁷⁷ ter poznejši zloglasni ljubljanski dopisnik teh

⁷³ Novice z dne 15. decembra 1848, str. 212 in 213.

⁷⁴ Novice z dne 24. januarja 1849, str. 17; Slovenija z dne 15. oktobra 1848, str. 119.

⁷⁵ Pravi Slovenec, 1849, str. 240.

⁷⁶ ZMS, VII, str. 93.

⁷⁷ Novice 1850, šte. 27, 29 in 45.

dveh nemških listov Pradatsch,⁷⁸ so se začeli šele na pol za slovenstvo pridobljeni domači razumniki društvu izmikati, zaradi česar je vedno bolj zapadalo dremoti. Dne 28. julija 1851 toži v Kordeschevem graškem listu «Der Magnet» njegov ljubljanski dopisnik, da je ljubljansko «Slov. društvo» popolnoma zaspalo in da se nihče več ne zmeni zanje.⁷⁹

O ustanavljanju kakšnega posameznega, četudi samo skromnega bralnega slovenskega društva je včasih tudi v prvih prihodnjih letih zašla kakšna osamljena vest v naše liste, n. pr. v novembru 1849 o snujoči se knjižnici v Borovljah,⁸⁰ v začetku leta 1852. o bralnem društvu v Št. Jakobu v Rožu.⁸¹ V letu 1853. je še obstajalo neko bralno društvo v Železnikih, kjer so «priprosti delavci» čitali «Novice» in «Zgodnjo Danico» ter jih «vselej težko pričakovali in marljivo prebirali», kakor poroča učitelj Jernej Levičnik v «Novicah» z dne 14. januarja 1854, str. 16. Sredi 50ih let pa je izginila sleherna sled po kakem slovenskem društvu.

Prav tako klavrno kakor slovenska društva je v dobi obnovljenega absolutizma zaspala tudi slovenska, v letu 1848. v teh društvih prebujena Talija. Medtem ko se je v revolucijskem letu n. pr. k predstavi igrice «Tat v mlinu» še vse gnetlo, tako da pol ure pred začetkom predstave «ni bilo več moč v gledišče priti», da «več gospa si je v silnim drenji obleko stergalo in zlatnino s sebe zgubilo, predin so mogle na svoj sedež priti» — kakor je poročal dr. Bleiweis v «Novicah»,⁸² je moglo ljubljansko «Slov. društvo» po oktroirani ustavi prirediti samo še tri

⁷⁸ Prim. Trdinov spis v «Ljublj. zvonu», 1906, str. 13; Novice, 1848, str. 129, in Slovenijo, 1850, str. 49.

⁷⁹ Veda, II, str. 604.

⁸⁰ Novice z dne 7. novembra 1849, str. 196. — Slov. bčela z dne 1. oktobra 1851, str. 110.

⁸¹ Slov. bčela z dne 8. januarja 1852, str. 15. — Novice z dne 17. januarja 1852, str. 18.

⁸² Novice z dne 29. novembra 1848, str. 202.

predstave, zadnjo dne 19. junija 1860.⁸³ — To zadnjo slovensko predstavo v dobi še veljavne oktroirane ustave je bil priredil odbor za ustanovitev stalnega slovenskega gledališča v Ljubljani, ki ga je bil pokrenil kranjski literat in bivši urednik uradne «Laibacherice» Leopold Kordesch⁸⁴ in ki se ga je bilo oklenilo «veliko nar bolj obrajtanih Ljubljanskih mestnjanov, posebno iz kupčijskega stanû». ⁸⁵ Dne 26. maja 1850 se je že vršil občni zbor delničarjev, ki je potrdil društvena pravila in vzel na znanje, da je ravnatelj tedanjega ljubljanskega nemškega gledališča Thomet pripravljen dovoliti odboru, da igra dvakrat na teden po slovensko, za kar bi mu z odstopom polovičnega dohodka oskrbel tudi godbo in razsvetljavo. Odbor je vabil diletantske igralce k pristopu in je razpisal nagrade za izvirne slovenske igre.⁸⁶ Ta odbor za ustanovitev prvega slovenskega gledališča, za katerega sta prirejala in pisala igre slovenska pesnika Cegnar in Vilhar in kateremu je Kurz pl. Goldenstein po naročilu slikal že kulise, je nabiral delničarje in že poizkušal nastaviti stalne slovenske igralce. V letu 1850. je večkrat zasedal, potem pa celo poldrugo leto ni dal več znaka življenja od sebe. Dne 4. januarja 1852 je likvidiral, o čemer je poročal dr. Bleiweis v «Novicah»: «Ravno to nedeljo se je snidel odbor za napravo stano-vitniga slovenskiga glediša, ki se je pred 3 leti vstanoviti

⁸³ Kuriozno je n. pr. poročilo o eni teh predstav v «Sloveniji» z dne 14. decembra 1849, str. 397, v katerem se pripoveduje, da je pri tej predstavi žena takrat znamenitega dunajskega poslanca Ida Brüning-Schuselka v ljubljanskem gledališču pela slovensko ljudsko pesem: «Bratci, veseli vsi...» — «res prav lepo, razumljivo in čutljivo!» In v «Novicah» z dne 12. decembra 1849, str. 219, naznanja dr. Bleiweis, da bo dne 15. decembra 1849 gospodična Veselova, «ki nas je že večkrat s slovenskimi poezijami razveselila, iz »Divice Orleanske« *Koseskiga* krasni samogovor 4. djanja v orožni obleki junaške »Divice« deklamirala.

⁸⁴ Prim. o njem Veda, II, str. 597.

⁸⁵ Novice z dne 3. aprila 1850, števil. 14.

⁸⁶ Cegnar v «Ljublj. časniku» z dne 28. maja 1850.

mislilo. Ker stanovitno gledišče s stanovitnim plačevanjem igravcov in igravk, ki bi iz tega živeli, se še sedaj po storjenih skušnjah vstanoviti nikakor ne more, je odbor sklenil, vplačane delnice (akcije) deležnikom poverniti... Odbor, ki je s to sejo svojo nalogo dokončal, pa je sklenul, si scer prizadevati, de se bojo slovenske gledišne igre s pripomočjo blagovoljnih domorodcov in domorodk včasih napravile.»⁸⁷

Po drugi in obenem zadnji predstavi tega gledališkega odbora, uprizorjeni dne 19. junija 1850, je sicer pisal bibliotekar Kosmač v «Novicah»: «Kdor misli, de ljubezin do domačiga jezika je le prazna beseda, naj gré v gledišče, kader se slovenske igre igrajo in slovenske pesmi pojó — in prepričal se bo, de živí, de živo živí narodski duh tudi v Ljubljani!»⁸⁸ Toda izza tega dne se je pač čitalo še nekaj let o kakšnih gledaliških prireditvah po deželi, v Ljubljani pa je slovensko gledališče padlo zopet na stališče Zoisove dobe. Kar pa se tiče dežele, je «novičar» n. pr. dne 24. avgusta 1850 poročal, da nameravajo Novomeščani zidati celó gledališko poslopje. Dne 30. julija 1850 so igrali celjski gimnazijci igro «Raztresenca», ki jo je v tisku izdal in uprizoril s pomočjo duhovnika Drobniča celjski tiskar Jeretin. «Novice» so poročale, da je bilo pri tej predstavi «polno gledavcov... Posebno vgodno je mnoge zateklo zvedíti, da so ti mladi slovenski gledišniki, razun enega, sinovi čisto nemških starišev».⁸⁹ V «Novicah» z dne 2. oktobra 1850 je poročal neki Prifarski, da so na kvaterno nedeljo zvečer v Idriji igrali burko «Tat v mlinu» ali «Slovenec in Nemec», in izrazil željo, da bi še večkrat nastopili in dokazali, da Idrija ni nemško mesto. Tudi v Trstu se je bil sestavil gledališki odbor, ki je uprizoril dne 2. junija 1850 v dvorani «Slavjanskega zbora» omenjeno priljubljeno burko.⁹⁰ Ob tej priliki je pisal v društvenem časo-

⁸⁷ Novice z dne 7. januarja 1852, str. 8.

⁸⁸ Novice z dne 26. junija 1850, str. 110.

⁸⁹ Novice z dne 11. septembra 1850, str. 156.

⁹⁰ Ljublj. časnik z dne 11. junija 1850, str. 83.

pisu »Jadranskem Slavjanu« (str. 74) tamkajšnji šolnik, koroški rodoljub Simon Rudmaš: »Jas rad obstojim, kar sim si tada v spominj zapisal: da me še ni nobena kazališčina igra tako veselila, kakor naš »Tat v mlinu«.«

V Ljubljani se vso drugo polovico leta 1850. ni slišala z gledališkega odra slovenska beseda. V novem letu 1851. je končno podrezal neki J. P. odločilne faktorje s člančičem »Prosimo za odgovor«, v katerem je izvajal naslednje: »Mesci in mesci so pretekli, brez de bi bilo tužno serce slovenskiga rodoljubja s kako *gledišno igro* razveseljeno bilo. Prosimo Vas tedaj, ljube Novice, oznaniti nam: alj se saj po novim létu ktera ura bliža, ki bo naše serca z veseljem u gledišu napolnila? In ako je ne veste, obudite s svojimi priljudnimi besedami serca tistih slavnih gospodičin in gospodov, ki so nas že večkrat z igrami v mili domači besedi razveselili! — Pridobite nam vesel, kratkočasin večer; saj vunder ni uzroka, ki bi to opoveral; saj imamo več igra za glediše pripravnih, rodoljubih gospodičin in gospodov tudi, ki, nadušeni od goreče ljubezni do svoje domovine, so nam že večkrat izverstno umetnost v domačih igrah razodeli. To so želje in prošnja mnogih mnogih rodoljubov.« Bleiweis je od svoje osebe rahlo odklonil ta klic in ga dirigiral na novoustanovljeni gledališki odbor in na diletante s tem, da je pristavil pod črto naslednjo opazko: »Tudi »Novice« že milo pogrešujejo predolgo odlašanje slovenske igre in bojo rade spodbodile *odbor za gledišne igre*, kterimu je ta reč izročena. Nadjamo se tudi, de rodoljubne gospodične in gospodje, kterih prijetne igre so Ljubljano že večkrat razveselile, se bojo z veseljem vdali razodeti prošnji.«⁹¹

Gledališka sezona 1850/51 je šla že h koncu, ko so se naposled igralci ljubljanskega nemškega gledališča usmili več slovenskih pesmic in jih zapeli z odra. Ves vesel je o tem dogodku poročal »novičar«: »Dva večera zaporedama so se v gledišu pretekli teden *slovenske pesmi*

⁹¹ Novice z dne 22. januarja 1851, str. 19.

péle, med nekterimi so nektre tako dopadle, da so se mogle ponavljati. Peli so jih tabart prvi gledišni pevoigravci in pevoigravke, med kterimi so se pevec 'Popotnika', pevka pesmi 'Moje jutro', pevec mične pesmice 'Pod oknam', in pevka pesmi 'Kje dom je moj' nar bolje obnesli. Žal nam je bilo, da si je naš rojak, dobro znani pevec g. Š. 'Zapušeno' izvolil, ki je za petje v gledišu brez vse cene.»⁹²

Če odštejemo te in take osamljene vzdihne na nemškem odru, se je slovenska gledališka umetnost v Ljubljani v novem desetletju pogreznila v trdno spanje. Vobče je naša prestolnica v teh letih v narodnokulturnem pogledu vedno bolj kinkala. Neki slovenski dopisnik dunajskega češkega lista «Vesne» jo je izkušal dramiti z apelom, ki ga ni pozabil ponatisniti v «Slovenski bčeli» vneti Einspieler, ki se je tudi sam pogosto jezil na ljubljansko breziniativnost: «Ljubljana, serce in metropolis slovenskega življenja, kjer bi imelo slovensko življenje, pisemstvo, umětnosti in vědnosti naj lepše cvěteti, in svoj žlahten slovenski duh po celej Sloveniji razširovati, ravno ta Ljubljana pokazuje lenost in nemarnost, ki se izgovoriti in opravičiti ne da. Ko bi ne bilo 'Novic' in belletrističnega dela 'Ljublanskega Časnika': zares! bi, stopivši u Ljublano, ne vedel, da si u sredi Slovenske zemlje.»⁹³ Da bi kolikor mogoče še bolj spodbodel slovensko Ljubljano, je Einspieler v isti številki svojega in Janežičevega časopisa (str. 75) poročal, kako narodnokulturno življenje kipi pri bratih Čehih: kako vsa Češka zbira denar, da se z njim sezida narodno gledališče v Pragi. To svoje poročilo je zaključil z naslednjo aluzijo: «Ni davno, kar se je meni, in morebiti tudi še komu drugemu od slovenskega gledališča u Ljubljani prav sladko sanjalo.»

Ljubljansko «Slovensko društvo» je nabiralo prispevke za Prešernov nagrobnik v Kranju. S to akcijo v zvezi je

⁹² Novice z dne 16. aprila 1851, str. 77.

⁹³ Slov. bčela z dne 1. junija 1851, str. 170.

poročal ob priliki dr. Bleiweis o osamljeni nameri, da bi se v korist te kolekte zopet enkrat kaj slovenskega igralo in pelo: «Slišali smo od namena slovenske besede in igre v Ljubljanskim gledišu v pripomoč spodobne naprave Prešernoviga spominka; mnogozaželjena bi bila že zares kakošna igra s petjem domačih pesem po tako dolgim praznovanju.»⁹⁴ A te «besede» in igre ni bilo — v Ljubljani. Pač pa je dne 30. novembra 1851 igrala zopet Jeretinova diletantska družba v Celju igro «Dobro jutro» v korist po povodnji oškodovanim Ptujčanom, katerim v prid so priredili «besedo» tudi graški Slovenci dne 26. novembra 1851. Dopisnik «Novic» je popisal svoj vtis celjske predstave z besedami: «30. nov. smo doživeli v Celju vesel večer, kakoršnega že dolgo ne pomnimo. Vidili smo slovensko igro *‘Dobro jutro’* tako izverstno igrati, da nam je serce veselja poskakovalo. Oj! prijetni domači glasi, kak milo so mi serce presunili, da nisem vedil, ali bi veselja ukal ali ginjenja se zjokal! ... Srečni v tem, da smo z *domačo* besedo svojim revnim bratom nekoliko pomagali, se nadjamo kmalo veselo novico zvediti, da tudi *Ljubljancanje* in *Celjovčanje* so v pomoč svojim rojakom *domačo* igro napravili.»⁹⁵ Ta Jeretinova igrska družba je uprizorila dne 14. decembra 1851 še Babnikovega «Goljufanega starca» v korist oškodovancem po povodnji na Kranjskem in Koroškem.⁹⁶ Ko je poročal celjski dopisnik «Novic», da bo ista družba na Novega leta dan 1852 igrala «Tatu v mlinu» v isti dobrodelni namen, je pristavil Bleiweis njegovemu dopisu pod črto nastopno opombo: «Slava in hvala verlim Celjanam, ki se tako pridno obnašate v gledišu domorodnem, memo Ljublane, ki sedaj tako sladko spi!»⁹⁷

Bleiweis je sicer za svojo osebo spoznal vso važnost gledališča za probujo narodne zavesti, vendar je obračal

⁹⁴ Novice z dne 16. julija 1851, str. 147.

⁹⁵ Novice z dne 3. decembra 1851, str. 249.

⁹⁶ Novice z dne 10. decembra 1851, str. 256.

⁹⁷ Novice z dne 31. decembra 1851, str. 272.

svoje tozadevne apele vso prvo polovico petdesetih let na neke druge neznane kroge v Ljubljani, namesto da bi se kot že priznan narodni voditelj sam postavil na čelo kaki gledališki akciji. Povzpел se je kvečjemu do kakšnega takšnega poziva, kakršen se čita n. pr. ob koncu novembra 1854 v njegovih «Novicah» v naslednji obliki: «Stotero in stotero naših bratov zdihuje v revšini po hudih nevihtah, ki so na beraško palico pripravljeni ali po toči ali po povodnji. Dolžnost naša je, jim kolikor mogoče na pomoč priti. Tudi Vam, katerim je narava dala sladki glas *petja*, ali ki ste obdarovani z umetnostjo *igravstva* v gledišu, je mogoče revežem *obilo* pomagati, ako se združite, da napravite *slovensko igro s petjem domačih pesm* v Ljublj. gledišu, in kar se bo nabralo, izročite nesrečnikom. Razun *milošine*, ki jo boste iz tega podarili revnim bratom, boste tudi vesel večer napravili vsim prijetlam domačiga jezika, katerih je v Ljubljani toliko, da bo glediše veliko premajhno. Naj bi tedaj miloserčne domorodke in domorodci se združili edinih misel v ta blagi namen, in zbrali *odbor*, ki naj bi se posvetoval: kaj naj bi se igralo in kaj naj bi se pélo. Iz serca rad se ponudim za srednika tega odbora, in rad bom pripomogel kolikor bom mogel.»⁹⁸ Dr. Bleiweis je priobčil n. pr. ob začetku leta 1852. Cegnarjevo poročilo, da ban Jelačić ustanavlja v Zagrebu narodno gledališče na delnice s pristavkom banovih izrečnih besed: «Ono je narodna potreba, najvažniši odgojivnica narodne omike; ono je živo ogledalo navad preteklosti in sedanjosti.»⁹⁹ Objavil je dr. Bleiweis «poziv za dobrovoljne doneske k napravi Češkega igrališča v Pragi» in vabil z njim Slovence, naj se tudi oni udeleže «te domorodne naprave z večimi ali manjšimi doneski», pristavljajoč, da utegne tudi za Slovence koristno biti, «ako na Češko igrališče pridejo dobre igre, ki se znajo potem predstaviti in igrati tudi v slovenskem jeziku na Slovenskem ... ker tisti igri, ki

⁹⁸ Novice z dne 26. novembra 1851, str. 245.

⁹⁹ Novice z dne 17. januarja 1852, str. 18.

ste pri nas v Ljubljani in tudi v Celji dosihmal nar bolj dopadle, ste bili iz Češkega prestavljene: 'dobro jutro' in 'tat v mlinu' ali 'Slovenec in Nemec'.¹⁰⁰

Od leta 1852. dalje je dobilo javno in družabno življenje v Ljubljani in v ostalih mestih po Slovenskem zopet nemški značaj, ki se je samo od slučaja do slučaja — kakor iz neke etnografske kurioznosti — včasih malce okitil s kako slovensko krpico. Bleiweis ni pozabil nobenega takega pojava zabeležiti v «Novicah». Tako je poročal n. pr. v sredo dne 11. februarja 1852: «V saboto zvečer smo imeli v gledišu spet enkrat veselje domače glase slišati. Pela je prva pevka naše letošnje nemške pevoigre gospodična Seeburg slovensko pesem 'Kje dom je moj?' in ker je tako dopadla, da ni bilo miru, dokler ni še enkrat peti začela, je razveselila poslušavce z eno njim nar ljubših pesem, namreč s Potočnikovo 'Pridi Gorenc', ktero je še lepši pela, ker je njenimu glasu bolj primerna od prve. Od noge do glave je bila zalo nališpana Krajnica v národni obleki (gosp. Seeburg je rojena Krajnica v Novim mestu), ki se je Ljubljančanam s temi milimi domačimi pesmami močno prikupila. Razodelo se je pa tisti večer spet vsacimu očitno, da kri ni voda, in da je Ljubljana vunder le mesto na slovenski zemlji.»¹⁰¹

Končno je dne 5. marca 1852 tudi ljubljansko «Slovensko društvo» pred svojo tiho smrtjo še enkrat zavzdihnilo. Veselico, ki je ni bilo moglo prirediti prejšnje leto v prid Prešernovemu nagrobnemu spomeniku, je napravilo to leto v korist gladujočim Dolenjcem in Notranjcem v podobi «besede», na kateri se je deklamirala Koseskega «Pesem od verliga moža», igralo na klavirju, pel samospjev «Občutki» Josipine Turnograjske in «Budnica». Poročilo Bleiweisovo v «Novicah» o tej prireditvi se je glasilo: «Rêči zamoremo, da je bila ta beseda krasna na vse strani, in da je bilo lepo viditi zali kor žlahnih go-

¹⁰⁰ Novice z dne 17. januarja 1852, str. 20.

¹⁰¹ Novice z dne 11. februarja 1852, str. 48.

spá in gospodičin, ki so v zboru z navdušenimi gospodi ljubo prepevale mile slavenske melodije.» Ob tej priliki je urednik «Novic» še naznanil, da bo nemška primadona Seeburgova v prihodnji nemški predstavi «Marthe» pela pesem «Die letzte Rose» v Cegnarjevem slovenskem prevodu, «kar bo gotovo marsikteriga ta večer v gledališe napotilo». ¹⁰²

Ob istem času je uprizorila tudi živahna Jeretinova družba v Celju Linhartovo «Županovo Micko» v korist pogorelcem v Levcih. «Glediše je bilo čez in čez polno», je poročal celjski dopisnik «Novicam» o tej predstavi. ¹⁰³

— Ta celjska predstava je bila menda zadnja slovenska gledališka prireditev na Slovenskem v absolutističnih petdesetih letih. Mesta, ki so ležala na slovenski zemlji, so se zavijala vedno bolj v nemški plašč. Haljica slovenske Talije je bila preborna, da bi bila zamenila ta močni plašč. In zastonj je bil klic Einspielerjev v «Slovenski bčeli» ob priliki hrvaških predstav na Reki: «Kada bodo od smerti vstala mesta ponēmčena? — Slovensko gledališče bi mnogo pomagalo.» ¹⁰⁴

Izjemno lepa slovenska slavnost se je še vršila dne 3. julija 1852 na pokopališču v Kranju, kjer so odkrili in svečano blagoslovili nagrobni spomenik njemu, ki je v težavnih dneh predmarca pel svojemu narodu, da «vremena Kranjcem bodo se zjasnile». To slavje je primerno povzdignil dr. Bleiweis s svojim slavnostnim govorom in oduševili so ga ljubljanski slovenski gimnazijci s svojim petjem pod vodstvom skladatelja Riharja, ki je bil za to priliko uglasbil znano pesem sedmošolca Frana Levstika: «Ko zvezde luč, poprej nikdar poznano . . .» ¹⁰⁵

Pozneje se je v tem desetletju le še jako redko zaslísal kak slovenski glas na ljubljanskih umetniških odskih produkcijah. Tudi tozadevni klici voditeljev so posta-

¹⁰² Novice z dne 10. marca 1852, str. 80.

¹⁰³ Novice z dne 15. marca 1852, str. 85.

¹⁰⁴ Slov. bčela z dne 15. junija 1851, str. 191.

¹⁰⁵ Novice z dne 7. julija 1852, str. 216.

jali vedno bolj pohlevni. Tako piše n. pr. dr. Bleiweis dne 1. februarja 1854 (str. 36) v svojih »Novicah«: »V saboto zvečer se je v našem gledišu spet očitno razodelo, kaj premore mala stvarica: Domača pesem. Sicer večidel prazno gledišje je bilo prepolno zgor in spod ta večer. Gosposdična Šmid je Potočnikovo 'Pridi Gorenc' s tako pohvalo pela, da ni bilo pred mirú, dokler ni še ene zapela, Fleišmanove 'pod oknom', s katero se je ravno tako dobro obnesla. — Ali bi vselej polno gledišje, kadar se slovenske igre igrajo ali domače pesmi prepevajo, ne smelo biti gledišnemu vodju gotovo kazálo, napravljati vsaj včasih kakošno igro v slovenskem jeziku? Da je to mogoče, uče skušnje preteklih let; — da bi bilo v dobiček kasi, je spet preteklo saboto vidil, kdor je viditi hotel. To pa so le naše pohlevne misli, katerih ne vrivamo nikomur. 'Und dadrum keene Feindschaft nihe.'« — Leta 1855. se v »Novicah« še enkrat čita o slovenski pesmi na ljubljanskem nemškem odru. Bila je to znana popevka »Zvonikarjeva«, o kateri pa poroča dr. Bleiweis, da so jo »gledišni pevci tako strašno krožili, kakor da bi bili nalaš najeti bili, zalo domačo hčerko spremeniti v spako». ¹⁰⁶

Dne 8. marca 1855 so doživeli slovenski Goričani nekaj, »kar bi se še pred malo leti nobenemu ne bilo sanjalo«, kakor je poročal Andrej Marušič »Novicam«: »Vpervo kar Gorica stoji so se mili in sladki glasovi slovenski pred izbrano družbo omikanih stanov v dvorani goriške zabavnice (kazine) odmevali. Do zdaj se, bodi Bogu milo! ni prederznil naš ubogi 'paria' stopnicam gosposkih poslopij približati se, in slovenski sin se je tū moral kakor si bodi tako rekoč ošemiti, če se je hotel kake slovesnosti vdeležiti.« Ob priliki cesaričinega rojstva je priredil gimnazijski ravnatelj — po rodu Nemec in v svojem rodnem jeziku tudi pesnik — s svojimi dijaki akademijo, pri kateri je deklamiral poznejši slovenski politik, takratni šestošolec Tonkli, Tomanovo »Au-

¹⁰⁶ Novice z dne 17. januarja 1855, str. 19.

strije zvezda» («Tiho je morje, pokojni valovi...»). Vtis, ki ga je napravila slovenska pesem na goriško občinstvo, popisuje Marušič takole: «Slovencom trepeče osupnjeno serce; vsakteri napenja in nateguje ušesa, skor dihati si ne upa; tiho je vse in mirno, da bi šivanko slišal pasti; pa precej zapazimo, da nekteri široko oči odpirajo, drugi nose vihajo in eden družega pogledujejo; zakaj da se bode po gerški govorilo, so vedili, pa da po *slovenski* — popred bi se bili menda (na) smert zanesli, kakor (na) kaj tacega. Toda mladi govornik se zanje kar ne zmeni, berzno svojo ladjico suče in naprej veslja in čujte! nikakor se *naš jezik* ne ustraši ne mrežastih zagrinjal, ne mehkih rudečodamastnih sedališč, ne pozlačenih svetilnic... ni se splašil ne zalo okinčanih gospá ne dolgoberkastih in čveterookih gospodov, ki so si tam pa tam, ne vém kaj, na uho šeptali: obnašal se je (deklamator) prav kakor vitez in 'dvoransk junak'... Tako smo Rubikon prestopili, važen korak! Slovenski jezik bil je *ravnoroden* in *ravnopraven* spoznan drugim živim in mertvim jezikom in je dosegel častno pravico 'pridvorstva'. Goriški Slovenci ne bomo tega dneva nikoli pozabili, zakaj dobro dé sercu človeškemu, kadar se mu dolgo dolgo prikrajšane in odtegnjene pravice zopet dovolijo... Poslednjič so še trije *slovenski* fantje en prizor iz neke *šaljive opere* kaj izverstno igrali in peli...»¹⁰⁷

Dne 24. decembra 1856 je poročal Kočevár-Žavčanin «Novicam», da se je v hrvatski prestolnici v Zagrebu, «opet enkrat igrala národna igra v národnem jeziku»: «Dva pištolja», iz francoskega prevedel Milan Vidulović. «Skor da okó, kaj takega ne vajeno, si ni verjelo. Komaj

¹⁰⁷ Novice z dne 17. marca 1855, str. 87. — Čisto osamljeno se pojavi v «Novicah» 1857 (str. 208 do 211) poročilo, da so igrali dne 21. junija 1857 diletantje v Idriji v prid pogorelcem v Laščah «v našem milem jeziku» — «Županovo Micko», za katere predstavo jim je bil tiskar Blasnik «nepohlepno natisnil in poslal gledišne občerte».

se začne mračiti, že občinstvo od vseh strani v sjajno razsvetljeno kazališče vrè. Staro in mlado, plemenito in prosto, iz mesta in daljne okolice, kar le iskrico čuti ljubave do domovine, vse se je ta večer tukaj snidilo — živ dokaz, da še ni v Zagrebčanih in v Horvatih ne domoljubje ne ukus umetniški propal. Izverstni prolog, ktereга je gosp. Freudenberg, rojen Karlovčan tako navdušeno govoril, je trikrat gromeče klican bil... je sestavil *Rade Lopašić*, mlad, al, kakor živa beseda v prologu kaže, za narod naš ves vnet rodoljub, iz čigar peresa se imamo še mnogo lepega nadjati.» K temu svojemu poročilu je pristavil Žavčanin na naslov Slovencev naslednjo pripombo: «Je pač res dosti zaprek in težav, predno se ustanovi národno igrališče in naj večja je gotovo ta, da ni kjer bodi izurjenih igravcev in igravk, ki bi se stanovitno udali temu poklicu, dokler niso dobro plačani; vendar iskrena ljubav do milega maternega jezika — kakor je govornik v prologu rekel — ,to naj dragocenije blago svakog naroda' premaga tudi velike overe. Zdramite se tudi vi Slovenci enkrat, da si napravite narodne kazališča, ki so hrami očitnega domačega življenja!»

K temu Kočvarjevemu dopisu, s katerim je dokazoval, da je bil na idejo stalnega slovenskega gledališča začel vplivati že tudi hrvatski primer (kakor je vplival tudi češki), je pristavil dr. Bleiweis značilno pripombo: «Naprava stanovitnih igrališč v slavenskem jeziku je res težavna reč, ne zavolj poslopja, ne zavolj pripravnih iger, ne zavolj gledavcov, — le o tem je največja težava: *kdo bo igral?* ... *dinar* pa le spet *dinar* je prvi pogoj; za *dinar* se dobi vse in se bojo *izgojili* in *ustanovili* tudi gledišni igravci. In v tem je poglaviten vzrok, da še celo v *Pragi* nimajo stanovitnega glediša vsaki dan, — in ga tudi Zagrebčani ne morejo napraviti, so berž ko ne tudi novci krivi. Kar se *slovenskega* igrališča v *Ljubljani* tiče, bi bilo gotovo vsakemu gledišnemu začetniku (Theater-Unternehmer) v *gotov dobiček* in v veliko pripomoč, ako bi svojo reč tako napravil, da bi se izperva,

če že večkrat ne, saj enkrat v tednu, na priliko ob *nedeljah*, kakor v *Pragi*, igralo *slovensko* . . . Ker pa 'Novice' nimajo z gledišnimi rečmi opraviti in smo sprožili to misel le ob priložnosti zagrebskega dopisa, bi želeli, da bi po novem letu izdavani '*Wochenblatt*' ljubljanskega nemškega časnika to imenitno zadevo v pretres vzel in da bi se resno pogovorilo kako in kaj.»¹⁰⁸ Iz te pripombe vidimo, da je dr. Bleiweis — kakor mnogo drugih narodnokulturnih reči — tudi to odlagal na druge rame in da ni prišel na edino realno idejo, da bi začel narodno gledališče s pomočjo diletantov, na katero so deset let pozneje prišli šele — «Mladoslavenci» pod Levstikovim vodstvom.

V drugi polovici petdesetih let se je v Ljubljani kaj slovenskega javno govorilo, pelo ali igralo samo še v skromni «*Katoliški družbi rokodelskih pomočnikov*», v kateri se je izvežbalo nekaj naših boljših gledaliških igralcev, ki so izšli iz rokodelskega stanu. Ta družba se je mogla ustanoviti kot cerkvena družba v dobi absolutizma, v kateri si je bil konkordat priboril pravico tudi za ustanavljanje svojih društev. Započetnik družb rokodelskih pomočnikov, ki so temeljile na organizirani samopomoči, je bil rektor kölnske minoritske cerkve v Nemčiji, Adolf *Kolping* (1813—1865), ki je bil v svojih mladih letih sam rokodelski pomočnik in pozneje na Münchenski univerzi tovariš preroditelja nemškega katoličanstva, škofa Kettelerja. Proti koncu 40ih let je Kolping ustanovil v Elberfeldu prvo «katoliško družbo rokodelskih pomočnikov». Ko pa je bil kasneje premeščen v Köln, se je na njegovo iniciativo ustanovilo po vsej Nemčiji in po letu 1852. pod vodstvom poznejšega kardinala *Grusche* tudi po Avstriji vse polno takih družb.

K Slovincem je prinesel idejo za ta pokret dr. Leon *Vončina*, poznejši profesor ljubljanskega bogoslovja, kateri se je z njo seznanil za časa svojega študija na du-

¹⁰⁸ Novice z dne 31. decembra 1856, str. 421.

najski univerzi.¹⁰⁹ Pod njegovim vodstvom se je v začetku leta 1855. začela snovati taka družba tudi v Ljubljani, in sicer v nekako nadomestilo za patriarhalno družabnost, ki je vladala poprej v nekaterih cehih, ki so bili v novi liberalni dobi odpravljeni. Da se je našim katoliškim konservativcem pri snovanju te družbe tožilo ravno po patriarhalnosti odpravljenih cehov, se razvidi iz prvega članka, ki ga je v začetku februarja 1855 objavil v «Zgodnji Danici» neki «Janez (Volčič ?), ki piše: «Marskej dobriga so imeli naši spredniki, pa tudi več slabiga; ali de bi slabo zboljšali, so nasledniki tudi kej dobriga zavergli . . . Taka se je godila tudi z rokodelskim stanam. Bili so nekdej rokodelski hlapci družini prišteti; gospodarja so imeli in spoštovali kot svojiga očeta, in vse je bilo domače, tudi so bile posebne družbe, vsako rokodelstvo je bilo nekako združeno . . . In ko bi pri rokodelskim stanu nekdej nič dobriga ne bilo, so bile te družbe vender le dobre, in vender so bile zaveržene . . . Pa vse zdihtovanje ne bo nič zdalo, če bomo le križem roke imeli. Pa kaj je početi?» Po tem vprašanju ta člankar na naslednji način razlaga bistvo «Katoliških družb rokodelskih pomočnikov»: «To so pa takele družbe: V večjih mestih, kjer je veliko prebivavcov, torej tudi več rokodelcov, se snidejo za blagor ljudi res uneti možje, preskerbé nar pred iz svojiga pripravno izbano, kamor zamorejo vsi rokodelski hlapci ob nedeljskih večerih, ali pa tudi druge večere po dokončanim delu priti, ter se tam med seboj po domače razveselovati; tudi smejo ktero pošteno zapeti, kar je veliko veliko vredno; tudi smejo kej pripušenege zaigrati, de si tako rekoč svoje življenje osolijo in težave svojiga stanu osladijo . . . Pa to še ni zadosti. Ti za blagor ljudi zares uneti možje preskerbé tudi posebnih učenikov — ali so večidel že sami učeniki — de se mladi rokodelci tudi v marskteri vednosti ravno tu izuriti zamorejo; kar je pa naj bolje,

¹⁰⁹ Prim. Fr. Erjavec: Pregled zgodovine socialističnega gibanja med Slovenci. Socialna misel, 1926, str. 253.

je to, de se sosebno za dušo rokodelcov skerbi; zato je vselej duhoven oče vse družbe . . . De se pa ne le ljubezen do Boga, ampak tudi do bližnjiga povzdiguje, zbirajo rokodelci v teh družbah vsaki mesec kakšen krajcar prostovoljno med seboj, in s tem pomagajo svojim bolnim sohlapcam, ali pa, če tega treba ni, si s tem denarjem kaj družiga potrebnega preskerbé. Če kdo kaj brati hoče, dobi v teh družbah tudi kake bukvice . . .»¹¹⁰

Tej ljubljanski «Katoliški družbi rokodelskih pomočnikov», ki je bila v tem mračnem desetletju edino pribežališče skromne slovenske Talije in nekakšen začetek samopomočnega krščanskega socialnega gibanja na Slovenskem, je vlada o veliki noči 1855¹¹¹ potrdila pravila. Potem se je družba s posebno svečanostjo v «križanski izbani» dne 29. aprila 1855 ustanovila. Glavni nagovor je imel ustanovitelj in predsednik družbe dr. Vončina, ki je poročal, «de že okoli 30.000 mladih rokodelcov v 150 družbah po nemških in avstrijskih mestih vez keršanske bratovske ljubezni veže». To je bila edina društvena organizacija, katere ustanovitev so — pač na migljaj absolutistične vlade — podpirali tudi državni funkcionarji. Zakaj so jo podpirali, je razodel ob ustanovni slavnosti predsednik ljubljanskega deželnega sodišča Još, ki je v svojem pozdravnem govoru med drugim dejal: «Skrivne družbe si že dolgo časa prizadevajo . . . z vso močjo sv. cerkev in vse prestole podreti. Za to pa potrebujejo močnih rok . . . In res 1848. leta je v vsih večjih mestih veliko rokodelcov mlado življenje v kervavim boji na zagrajah zgubovalo, njih zapeljivci pa, ki so se le pri šampanjerji hrabre kazali, so peto odtegovali, kjer koli jim je nevarnost protila. *Katoliške rokodelske družbe* so pa nar pripravniši pripomoček, s katerim se zamorejo ubogi rokodelci nevarnost rešiti, ki jim protijo.» Ustanovitev družbe je pozdravil tudi pri tej slavnosti osebno navzočni deželni predsednik grof

¹¹⁰ Zgodnja Danica z dne 8. februarja 1855, str. 22.

¹¹¹ Ibidem, str. 71.

Chorinsky, o katerem piše «Zgodnja Danica», da so pri tej priliki «besedo povzeli in obljubili, de bodo ravno vstanovljeno katoliško rokodelsko družbo vselej z veseljem podpérali, kolikor jim bo le mogoče.»¹¹²

Kolpingova zamisel je našla v Ljubljani očitvidno ugodna tla. Ob koncu leta 1855. je imela družba že 122 rednih članov in njena knjižnica že okrog 300 knjig. V prihodnjem letu si je družba omislila že svojo zastavo, ki jo je dne 3. maja 1856 blagoslovil sam Kolping, ki je v ta namen prispel v Ljubljano.¹¹³

Med maloštevilnimi društvi te dobe, ki so prinašala posredno in tudi neposredno korist literaturi, se mora omeniti še «C. kr. kmetijska družba»,¹¹⁴ ki je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1767., a v Gradcu, Celovcu in Gorici nekaj let prej v dobi Marije Terezije. Proglašaje kmečki stan za «podlago in največjo moč v državi», je ta vladarica poklicala v življenje «kmetijske družbe» v vseh pokrajinah države v povzdigo kmetijstva in rokodelstva pod prvotnim nazivom «Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste». Kranjska podružnica te družbe je v 70ih in 80ih letih XVIII. stoletja izdala štiri letnike zbornika «Sammlung nützlicher Unter-richte» in tri letnike strokovnega tednika «Wöchentliches Kundschaftsblatt». Poizkušala je z ustanovitvijo šole za kmetijstvo, na kateri je poučeval jezuit Janez Giel; a ta šola ni procvitala iz vzroka, ki ga je razodel kranjski grof Franc Hohenwart v izreku, da «od kranjskega (slovenskega) kmeta ni mogoče pričakovati, da bi hodil v Ljubljano v šolo, učiti se kmetijskih vednosti v tujem jeziku». Kakor jezik publikacij družbe, tako je bil tudi učni jezik njene šole nemški. Zaradi pomanjkanja učen-cev so to šolo ob koncu leta 1780. zaprli. Nekoliko več uspeha je imela družba s svojo šolo za rokodelce in umetnike, na kateri je poučeval mehaniko, geodezijo in

¹¹² Zgodnja Danica z dne 3. maja 1855, str. 79 in 80.

¹¹³ Prim. Erjavec, l. c., str. 234.

¹¹⁴ Prim. drja. Bleiweisa «Zgodovino ces. kralj. kranjske kmetijske družbe». V Lj. 1855.

hidravliko slavní jezuit Gabriel Gruber. Po njegovem odhodu na Rusko leta 1784. pa so zaprli tudi to šolo. Leta 1787. je tudi družba sama zamrla. Šele po odhodu Francozov leta 1814. se je zopet prebudila v novo življenje pod končnim nazivom: «C. k. kmetijska družba za Kranjsko» in začela izdajati svoj letopis pod naslovom «Annalen» — zopet v nemškem jeziku. Poslej je postalo njeno delovanje živahnejše; leta 1823. je ustanovila na svojem novokupljenem zemljišču na ljubljanskih Poljanah svojo sadjarsko šolo; leta 1826. je prvič poizkusila z obdelovanjem ljubljanskega Barja na tako imenovani «Karolinini pristavi», a leta 1832. na drugi vzorni barjanski kmetiji, nazvani «Francova pristava». Leta 1848. ji je ministrstvo dovolilo ustanoviti podkovsko, živino-zdravniško in živinorejsko šolo, na kateri sta poučevala dr. Bleiweis — od l. 1842. tajnik družbe — in dr. Strupi po slovensko. Posebnega pomena za slovensko literaturo je bilo to, da je začela družba izdajati poljudne strokovne knjige v slovenščini. Leta 1828. je izdala Pirčevega «Krajnskega vertnarja», leta 1836. Jonkejevega «Krajnskega Čbelarčka», leta 1841. Ant. Pintarja prevod «Kratek poduk» za gojitev sviloprejk in murv, leta 1851. Bleiweisov prevod Herbekove knjižice o istem predmetu, leta 1854. Zalokarjevo «Umno kmetovanje in gospodarstvo». — Najpomembnejše dejanje «Kmetijske družbe za Kranjsko» pa je bila ustanovitev «Novic» leta 1843., v katerih je vse slovensko javno in kulturno življenje v tem obdobju dobilo svoj osrednji organ, a slovenski politični prerod svojo dušo.

V ostalem pa je družabnemu gibanju in vobče javnemu življenju na Slovenskem absolutizem zadal smrtni udarec. Da bi bila ostala vsaj Stadionova občinska avtonomija, bi bila dobila n. pr. Ljubljana gotovo živahnejše javno lice. Ko so se vršile v oktobru leta 1850. v Ljubljani prve in v tej dobi tudi zadnje volitve v občinski svet, je v mestu tako oživel duševno gibanje, da je pesnik Cegnar tedaj pisal v slovenskem uradnem listu: «Kdor je popred tiho in mirno Ljubljano poznal, se gotovo ni

nadjal, de bodo nje prebivavci toliko vstavniga duha pri volitvah pokazali.»¹¹⁵ Meščani so se takrat začeli med seboj zbirati, enakomisleči se med seboj posvetovati, tvorili sta se stranki: narodna in nemškutarska, ali kakor so takrat rekli, konservativna in liberalna. Na vse to gibanje je v prihodnjem letu legla mrtveča mōra absolutizma. Odslej so vse ljubljansko družabno življenje reprezentirale nemške «redute». Pred pustom se je včasih poizkusilo celo z imitacijo italijanskega «korsa». Ko je o tem poizkusu zvedel tržaški dopisnik «Novic», je vzkliknil: «De te plentaj!» K temu njegovemu vzkliku je pristavil dr. Bleiweis opombo: «De! Auch wir sind in Areadien geboren!»¹¹⁶

Politično obzorje se je Slovencem z nastopom reakcije in absolutizma zoblačilo in jim v upravne predele naglalo hladno tujo meglo, ki je vrgla svoj mrak in hlad tudi na družabno torišče. Boljši slovenski duhovi so se začeli ozirati, kje bi našli zavetja slovenstvu. Kakor ob vseh takih narodnih nesrečah v prihodnjih desetletjih, so se tudi sedaj zatekli v idealno zatočišče, v *literarne organizacije*. Eden izmed najvnetejših politikov tedanje dobe Matija Majar je pisal dne 5. decembra 1851 — torej kratko pred odpravo ustave — drju. Muršču: «S politiko sadaj nič ni začeti — samo pozorovati moramo kaj se godí — i skerbno se literarnega dēla poprijeti. To je sadaj naša politika . . . Sadaj bi mi potrebovali list literaturni, kakoršen je bila Danica ilirska u Zagrebu.»¹¹⁷ Celo dr. Bleiweis, ki sicer ni imel mnogo smisla za leposlovje, je v vabilu na naročbo dne 16. junija 1852 pisal: «„Novice“ so sedaj v stanu, več lepoznanških reči bravcam podajati.»

Da se literarni produkciji dá stalna in solidna podlaga, da se naročanje listov in kupovanje knjig odtegne slučaju, se je začelo misliti na ustanovitev literarnih družb,

¹¹⁵ Ljublj. časnik z dne 8. oktobra 1850, str. 217.

¹¹⁶ Novice z dne 11. marca 1854, str. 80.

¹¹⁷ ZMS, VII, str. 49.

kakor so jih takrat že imeli drugi Slovani. Že v začetku 50ih let se je pojavil nasvet, da bi si tudi Slovenci osnovali svojo «Matico», kakršno so imeli Srbi v Pešti že od leta 1826., pozneje v Novem Sadu, Čehi v Pragi od leta 1831., Hrvatje v Zagrebu od leta 1842., Lužičani v Budišinu od leta 1847. in pa Rusini v Lvovu od leta 1848.¹¹⁸ Z ustanavljanjem «Matic» so nameravali zbirati večje glavnice in denarne fonde, čijih obresti so hoteli uporabljati za financiranje knjižnih publikacij višjega literarnega, zlasti znanstvenega značaja, to se pravi, za omogočanje takšne literarne produkcije, ki je široki krog čitateljev ne more vzdrževati, bodisi zaradi manj dostopne mu vsebine, bodisi zavoljo visoke nabavne cene takih knjig. «Matic» so si torej različni slovanski narodi snovali v ta namen, da se narod — ki postane «narod šele takrat, ko ima že literaturo višjih kvalit» — opremi z višjo, posebno znanstveno literaturo, ki pa zlasti pri malih narodih ne more upati na primeren razvoj, dokler je navezana edino na običajno čitateljstvo. Kakor imajo znanstvene akademije svoje fonde, da morejo z njihovo pomočjo izdajati svoje znanstvene, kulturno visoko pomembne, a nepopularne edicije, na podoben način se je hotelo omogočiti tudi delovanje «Matic» — nekakih malih akademij za izdajanje važnih, narodu kot takemu potrebnih literarnih del.

Prvi, ki je bil pri Slovencih prišel na idejo, naj bi se ustanovila nekakšna «Slovenska matica», je bil Anton Martin *Slomšek*, o katerem poroča zgodovinar «Mohorjeve družbe», dr. Jakob Sket, naslednje: «Dne 23. prosinca leta 1845. je vložil kanonik Slomšek pri višji c. kr. vladi, pri tedanjem ilirskem deželnem glavarstvu (guberniji) v Ljubljani, prošnjo za dovoljenje takega društva in predložil v potrdilo dotična pravila.»¹¹⁹

¹¹⁸ Prim. mojo razpravo o «Predzgodovini ustanovitve »Slovenske matice«. (Razprave, I.)

¹¹⁹ Sket: «Štiridesetletno književno delovanje društva in družbe sv. Mohorja». Slov. večernice, 46. zv. V Celovcu, 1892, str. 5.

Kakšno literarno društvo je pripravljajl Slomšek, o tem nam je zapisal nekaj podatkov njegov prijatelj Oroslav Caf, ki je bil po vsej verjetnosti temu podjetju lavantinskega kanonika blizu. Caf je že mesec dni prej, v «Novicah» 1845, stev. 3, priobčil dopis z naslovom: «Pozdravec vsem Slovencom», v katerem je bridko tožil, da «slovenskega pisanja po vseh podnarečjih neimamo», in poudarjal, da «nigdo ni teliko dolžen, slovensko besedo po vse pote podpirati ino popravljati, kakor ravno le duhovniki z učenjem ino pisanjem dobrih knjig». Glede na to je dopisnik predvsem duhovnikom polagal na srce, naj se uče domačega jezika od kmečkega ljudstva, naj pišejo dobre knjige, ali jih prevajajo iz drugih jezikov, posebno pa naj «ne pustijo šolarjem za premje nerazumljivih nemških knjižic davati... take neumne igračice se hitro v kaki kot veržejo — ino prav, vsaj neso za nič». Na koncu tega svojega dopisa je še Caf nasvetoval, naj bi se po vseh župnijah ustanovljale čitalnice, «kakor smo v svojem kraju z velikim trudom začeli ino za tej namen vse Slovenske knjige kupili».¹²⁰

V prihodnjem svojem dopisu «Novicam» je Caf že lahko poročal, kako misli Slomšek te njegove in pač tudi svoje literarne namene praktično udejestviti. V članku «Novo, celo posebno veselje za vse Slovence» je pisal Caf med drugim: «Slavni pisavec naš... g. Slomšek... nam pripravljajo novo, novo življenje: *družbo v izdajanje cenejih slovenskih knjig* narejajo, kar bo nam *„Slovenska Matica“*. 26. Prosenca t. l. pišejo prečast. gosp. Slomšek (najbrž Cafu samemu): *„Družba v izdajanje cenejih rodoljubnih knjig je začeta: pretečene dni so postave in vodbe viši c. k. vladii sporočene bile.“* Věčni Bog! oče vseh narodov daj dober tek tej napravi in dolgo življenje skerbniimu gosp. napravljavcu! — Dvojne želje si zraven

¹²⁰ O tem dopisu Cafovem je poročal ljubljanski policijski predsednik dr. Uhrer Sedlnitzkemu na Dunaj dne 25. julija 1845: «Dieser Aufsatz scheint mir der hohen Aufmerksamkeit nicht unwerth, und es ist zu wundern, dass derselbe aufgenommen werden durfte.» (Bleiweisov zbornik, str. 254.)

tega ne moremo zderžati: 1. da bi ta le „Matica“ vse Slovence od Madjarske do Vlaške meje, od Nemških gor do Ilirskih logov prijazno objemala, in 2. da bi ga ne bilo *spačeniga* Slovenca, kateri bi ves voljen te Matice z *glavo in mošnjo* ne hotel podpirati!»¹²¹

Ilirski gubernij je (v sporazumu s Sedlnitzkim) to Slomškovo prošnjo odbil z odlokom z dne 15. aprila 1845, štev. 434. Slomška je ta zavrnitev bolela, kakor se vidi iz pisma, ki ga je pisal nekemu svojemu prijatelju in v katerem pravi, da je to storila dvorna študijska komisija brez navedbe vzroka. «Meni je s tem težko breme odvzeto, žalibog pa tudi dobra stvar pokopana. Pojedini uporabljamo svoje moči ter omagujemo. To vidijo sovražne sile in zabranjujejo vse dobro pod najrazličnejšimi razlogi. Vendar me to ne bo zadrževalo, po močeh delovati k večji božji časti in v blagor ljudstva, med kojega me je postavila previdnost.»¹²²

Po vsem tem, kar nam je zlasti Caf zabeležil o Slomškovem nameravanem literarnem društvu, lahko sklepamo, da je društvo pač nameravalo nositi naziv «Slovenska matica» — najbrž ga je tako krstil ravno Caf, ki je precej dobro poznal češčino in razne slovanske «Matice» — ni pa še hotelo biti prava «Matica», t. j. izdajateljsko

¹²¹ Novice z dne 19. februarja 1845, štev. 8.

¹²² Prim. drja. Antona Medveda knjigo: «Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek. V Celovcu, 1900. — Dr. Anton Medved pristavlja glede te neuspele akcije Slomškove (na str. 54 svoje knjige): «Slomšekovi prijatelji so bili užaljeni, potrti; le on sam ni zinil žal besede; s čudno potrpežljivostjo je videl svoj sladki up splavati po vodi. Vendar poguma ni izgubil.» In res je Slomšek že prihodnje leto začel izdajati svoje znamenite «Drobtinice», ki so postale za štajerske Slovence tako pomembne, kakor so bile Bleiweisove «Novice» za vse Slovence. — O Slomškovi užaljenosti poroča v omenjenem referatu Sedlnitzkemu tudi dr. Uhrer z besedami: «... ich werde von einer... Seite versichert, dass diese abschlägige Antwort den — übrigens ruhigen — Slomšek aufgeregt habe, und dass er wünschen soll, lieber eine Pfarre zu erhalten, um etwas wirken zu können, als sich als Canonicus und Schulenoberaufseher zu versetzen.» —

društvo za višjo literaturo. Z njim je torej nameraval ustanoviti poljudno literarno društvo za širjenje prosvete in nabožnega duha med najširšimi ljudskimi krogi, torej nekaj takega kakor poznejše «Društvo sv. Mohorja».

Kakor smo čuli, je Slomšek v predmarcu tožil, da slovenski pisatelji, «samotež orjoči ledino slovenske literature, omagujejo». To spoznanje je postalo še bolj splošno po narodno-političnem razmahu, ki ga je Slovencem prineslo leto 1848. Da se literarni produkciji dá stalna in solidnejša podlaga, da se naročanje knjig odtegne slučaju in organizira, se je kmalu po prevratnem letu pri Slovencih začelo misliti na literarne organizacije, na ustanovitev društev, kakor so jih takrat že imeli drugi Slovani. In pojavil se je *vdrugič* nasvet, naj bi si Slovenci osnovali svojo «Matico». Sprožil pa je sedaj to misel v «Novicah» leta 1850. celjski rodoljub J. Š(ubic) v posebnem članku, v katerem je izvajal: «Slovenski duh se je izbudil iz večstolétniga spanja... Marsikter rodoljub je vzel peró v roke... Založnik za nove bukve se težko najde... Torej bi bilo sredstva (pripomoči) potreba, prvič, de bi se zložene literarne dela ložej natiscale, drugič, de bi natisnjene se ložej in za primerno ceno dobivale. Tako sredstvo bi bila *matica slovenska*... Znano je šploh, koliko je matica češka u tej zadevi koristila... Ravno tako je tudi matica serbska naloge prevzela, rokopise od pisateljev nakupovati, jih ná svoje

Značilno je, da katoliško-liberalna slovenska duhovščina, ki je bila v svojem racionalizmu bolj praktično usmerjena kakor rigorozno-verní Slomšek, ni posebno obžalovala Slomškovega neuspeha. Matija Majar je leta 1845. pisal Stanku Vrazu, da nam je treba resnih znanosti in ne samo pesmi, romanov (ter pač tudi pretežno nabožne literature). «Ako se vse natanko premisli,» pristavlja Majar v nekem drugem pismu Vrazu iz tega leta, «ni nobena taka škoda, da se ni dovolila Slomšku ustanovitev društva za izdajanje knjig, ker je bila ta družba namenjena izdajati samo molitvenike in knjižice za premije; za to nam pa ni treba nobene družbe.» (Bleiweisov zbornik, str. 148.)

stroške natiskovati, ter za kar je mogoče nizko ceno prodajati... Kakor ona, je tudi matica ilirska že lepo versto národnih klasikarjev na svetlo pripeljala... Ko bi, posebno po izgledu češke matice, kaj enaciga vstanovili?» Dopisnik zaključuje svoj članek z vzklikom: «Naj vstane matica slovenska!»¹²³ Iz neke opazke pod črto se vidi, da je dr. Šubic izmed izdanj «Češke matice» poznal «Biblioteko novočeško», v kateri so izšle znamenite Šafaříkove «Slovanske starožitnosti».

Nastane vprašanje, kako je dr. Bleiweis sprejel ta predlog celjskega rodoljuba. Pristavil mu je po svoji značilni navadi prav kratko opazko pod črto: «Bog daj! Vred.» V tej kratki pripombi je razodel dr. Bleiweis dvoje: svojo breziniciativno naturo, spričo katere ni rad cepil svojih moči, posvečenih v prvi vrsti svojemu najljubšemu detecu — «Novicam» — in je rajši prepuščal ustanavljanje novih, zlasti literarnih podjetij, za katera je imel pri svoji pretežno praktični naravi malo smisla, drugim. V kratkoči pripombe pa je obenem zapopaden njegov oprezajoči dvom, da bi mogla biti temu Šubičevemu predlogu sreča bolj mila, kakor je bila leta 1845. podobnemu Slomškovemu predlogu in načrtu.

Dunajska slovanska kolonija je že od leta 1845. dalje prirejala v cesarski prestolnici sijajen vsakoletni slovanski ples, ki so ga obiskovali neredko tudi avstrijski ministri, n. pr. leta 1852. dr. Aleksander Bach in Baumgarten.¹²⁴ Nekatera leta so uspeli ti plesi tako zelo, da so imeli celo znaten gmotni dobiček, ki se je potem porazdeljeval med posamezne slovanske narode v kulturne namene. Tako je prejelo n. pr. leta 1850. od odbora za dunajski slovanski ples ljubljansko «Slovensko društvo» 60 gld. v namen, da odkaže 10 gld. za Prešernov nagrobni spomenik, «50 gld. za slovensko gledišče...; ako bi

¹²³ Novice z dne 9. oktobra 1850, str. 172.

¹²⁴ Novice z dne 14. februarja 1852, str. 50. — Na tem plesu se je 22. februarja 1845 prvič na Dunaju plesalo tudi južno-slovansko kolo. In sicer sta ga plesala Slovenca Peter Kozler in Henrik Martinak. (ČZN, VII, str. 305.)

se pa — kar ni pričakovati — slovensko gledišče ne vstanovalo, naj obernje slov. društvo téh 50 gld. v prid in pospešenje takó potrebniga slovenskiga besednika, kteriga se je društvo lotilo.»¹²⁵ Še večji dobiček je moral prinesiti dunajski slovanski ples v prihodnjem letu, kajti njegov odbor je mogel poslati «Slovenskemu društvu» v tem letu kar 100 gld. z dopisom, v katerem so bile besede: «Misel, ki so jo bile „Novice“ sprožile (s člankom drja. Šubica), da bi se slovenska matica za izdajo koristnih bukev napravila, je na Dunaju bivajočim Slavjanom močno dopadla, in želeti bi bilo, da bi se rodoljubi od vsih strani hitro dela poprijeli, jo izpeljati. Odbor za letašnji slavjanski bal je torej sklenil od denarjev, kar jih je čez stroške ostalo, tudi nekaj k temu nameniti in ... priloženih 100 gld. s tim namenom poslati, da naj bi se za zalog matice porabili.»¹²⁶

«Slovensko društvo» v Ljubljani je živelo takrat, tik pred zopetno zavlado absolutizma v Avstriji, v zadnjih izdihih in seveda ni moglo sprejeti na svoje onemogle rame ustanovitve «Slovenske matice». Za ta korak se društvo ni odločilo niti potem, ko ga je podrezal E(inspieler) v zagrebškem listu «Südslavische Zeitung» z vprašanjem: «Ali bi ne hotelo in ne moglo se poprijeti izdajanja obče-koristnih knjig?» «Odbor slov. društva» oziroma njegov predsednik dr. Bleiweis je vsem tem iniciatorjem javno v «Novicah» odgovoril takole: «Tako početje, ako hoče kaj veljati, potrebuje mnogo dušnih in denarnih moči; odbor slov. društva ni tedaj v stanu, samolastno take važne naloge nanagloma prevzeti.»¹²⁷ Zraven pa pristavlja dr. Bleiweis, da je Slovensko društvo močno razveselilo, da se po poročilu «Slovenske bčele» pripravlja tako društvo na Koroškem, «ker so se *naj imenitnejši, naj iskrenejši in visoko stoječi gospodi* te reči na vso moč poprijeli. Podporo bo našlo to društvo tudi

¹²⁵ Novice z dne 20. februarja 1850, str. 54.

¹²⁶ Novice z dne 5. marca 1851, str. 9.

¹²⁷ Novice z dne 7. maja 1851, str. 92.

od naše strani, kolikor bomo le zamogli, in prav prav srečni uspeh želimo ti občno-koristni domorodni napraviti!» Iz poslednje pripombe se vidi, da v tem času dr. Bleiweis še ni nasprotoval kulturnim podjetjem, za katerih organizacijo se sam ni imel zmožnega, marveč da je bil celo pripravljen, podpirati jih, četudi niso izhajala iz njegove iniciative. Soglasno s tem je dr. Bleiweis pozneje res prevzel skupaj z Jeranom ljubljansko poverjenišтво nove celovške družbe.

Tisti članek v «Slovenski bčeli», ki ga omenja doktor Bleiweis, je napisal in podpisal Anton Janežič pod naslovom: «Živili Slovenci!» Ozirajoč se na Šubičev predlog v «Novicah» je v tem svojem članku izvajal poznejši tako živahni koroški literarni organizator, da bi bilo po njegovem mnenju težavno ustanoviti že kar «Slovensko matico» po zgledu češke, srbske in ilirske. V skladu s takratno svojo, Einspielerjevo in Majarjevo jezikovno orientacijo, ki je Slovencem za višjo literaturo predlagala neko «ilirsko» mešanico, izjavlja Janežič v tem svojem sestavku odločno: «Mi smo sicer za sjedinjeno jugoslavensko matico, za samo slovensko pa nikdar ne bomo.» A ne samo s tega načelnega stališča nasprotuje Janežič snovanju «Slovenske matice», marveč tudi zaradi svojega mnenja, da bi pri gmotni šibkosti tedanjih redkih in po večini še mladih slovenskih rodoljubov — starejša naša inteligenca je takrat že tako nemško mislila — naša «Matica» s težavo zbrala glavnico («matico»), ki bi nosila vsaj 600 gld. letnih obresti, kolikor bi po njegovem računu najmanj veljala vsakoletna knjižna oprema društva. Janežič predlaga v tem svojem pozivu, naj si Slovenci rajši osnujejo poljudno-literarno društvo, ki bo zaradi popularne kakovosti svojih vsakoletnih izdaj lahko zbralo okrog sebe toliko članov, da se bodo mogli že z njihovo članarino kriti stroški vsakoletnega knjižnega daru, sestoječega iz več ali manj knjig. To literarno društvo si naj stavi dokaj skromnejši program kakor predlagana «Matica», namreč naslednji: «*prosto ljudstvo* izobraževati, domače slovstvo povzdigovati, pi-

satelje podpirati ter jih k novim činom spodbujati». Janežiču ni šlo torej več za *narod*, ker je za bodočnost verjel v južnoslovanski narod, ampak za *ljudstvo*, za čigar izobrazbo naj bi se v slovenski literaturi edino skrbelo. Bil je takrat Janežič že izpovedovatelj znanega romantičnega jezikovnega dualizma, ki ga je šele realni tok prihodnjih desetletij pri nas ovrgel. Svoj članek završuje Janežič z vzklikom: «Živilo društvo za izdavanje dobrih slovenskih knjig!»¹²⁸

Sedaj se je Janežiču in Einspielerju pridružil mož, ki je v zvezi s Cafom že pred šestimi leti kot prvi pri Slovencih sprožil idejo takega društva, namreč Anton Martin Slomšek, v tem času že škof lavantinski, ki je dal porajajočemu se društvu znak in smer svojega lastnega literarnega delovanja, ki je obstajalo v pisanju in izdajanju nabožno-poučnih knjig za preprosto ljudstvo. To društvo, za katero so izdali skoraj nato (dne 27. julija 1851) koroški rodoljubi oklic v «Slovenski bčeli», ni jemalo za vzor več raznih slovanskih «Matic», teh malih narodnih akademij, pač pa poljudno-literarna nemška društva in češko društvo sv. Janeza Nepomuškega v Pragi. Za svoj namen si je stavilo naslednje: «skerbeti, da se keršanski in pobožni duh, zaradi česar slovanski narod povsod in že od nekdaj sloví, obvarje in poterdí . . . da se ljudem, ki se bodo v šolah mnogo lepih reči naučili in potem tudi radi čitali, dobre in koristne knjige v roke dajejo . . . da mi svojo književnost in svoj jezik olepšamo in obogatimo . . .»¹²⁹

Iz tega načrta se je v prihodnjem letu porodilo «*Društvo sv. Mohora*», ki ga je deželna vlada v Celovcu potrdila dne 28. avgusta 1853. Po programu, ki so ga sprejeli na prvem občnem zboru dne 20. junija 1852, je namerjalo to novo celovško društvo izdajati: «1. verozakonske bukve; 2. podučivne in kratkočasne reči, kot povesti, pesmi itd. za šolsko mladost; 3. sploh literarne

¹²⁸ Slov. bčela z dne 1. januarja 1851, str. 2.

¹²⁹ Slov. bčela z dne 1. septembra 1851, str. 65.

dela, posebno ki se našega naroda vtičejo.»¹³⁰ Odbor je pričel z izdajanjem knjig že takoj leta 1852. in je izdal do konca 50ih let kopo knjig: «Razlaganje cerkvenega leta» (tako zvanega slovenskega Goffineja), «Dejanje svetnikov», nekaj kosov sv. Pisma, nekaj pridig, molitvenikov in šolskih pesmaric in nekaj iz nemščine prevedenih povestic. Ta silo skromna literatura, katera je ustrezala komaj književnim potrebam najpreprostejšega kmeta, pa vrhu tega preprostemu ljudstvu niti v roke ni prihajala zaradi previsoke članarine 3 gld. in 1 gld. vpisnine. Zategadelj je to «Društvo sv. Mohora» od leta do leta bolj hiralo in tudi njega vsakoletni knjižni dar se je vedno bolj krčil. Leta 1859. je imelo društvo samo še 263 članov in je izdalo za to leto prav za prav eno samo knjigo. Da preprečita popoln propad društva, sta Janežič in Einspieler leta 1860. preosnovala društvo v cerkveno bratovščino pod naslovom «Družba sv. Mohorja», ki se je odslej naglo in mogočno razvijala.

Kar pa se tiče «Slovenske matice», se je sicer ideja za njeno ustanovitev v tem desetletju sprožila, toda se je, kakor smo videli, nadomestila z drugo zamislijo. Tako je bila ustanovitev «Matice» odložena in prepuščena prihodnjemu desetletju, ko so v dobi obnovljene ustavnosti Slovenci pričeli misliti tudi na to, kako bi se pri njih razvila literatura višjih in celo znanstvenih kvalitet.

Z znanstvom se je bavilo v 50ih letih v Ljubljani edino «Zgodovinsko društvo» ali, kakor se je samo imenovalo, «Historischer Verein für Krain», ki je izdajalo od leta 1847. dalje mesečen časopis z naslovom «Mittheilungen». Pri tem društvu so sodelovali v obilni meri tudi Slovenci, kakor Hicinger, Trstenjak, Klun itd. — seveda v nemškem jeziku. Zaman je dr. Bleiweis rotli domače zgodovinarje iz te družbe: «Slavna družba, si se namenila k novemu krepkemu življenju v prid domovine ... *daj zgodovino Krajske dežele v slovenskim jeziku na svetlo!* Milo pogrešujemo že davnej take knjižice,

¹³⁰ Novice z dne 7. julija 1852, str. 215.

iz ktere bi tudi prosti Krajnc zgodovino svoje domačije zvedil. Mi ne terjamo za zdaj obširniga visoko učeniga dela, s katerim nas boš morebiti pozneje razveselila, ampak le knjižico, po domače pisano, tudi razumu prostiga bravca primerno . . . Prevzemi le *vodstvo* tega dela in podeli *denarno* pomoč, de se ta občno zaželjena knjiga na dan da. Naj bo to delo zdej tvoje *pervo* delo, in verjemi nam, de ti bo domovina za to hvaležna. Spomni se, de vsaka družba je le mrtva stvar, dokler ne stopi s podukom *med ljudstvo* . . . Ne daj, de bi bilo to vošilo glas vpijočiga v pušavi!»¹³¹

Ker ta klic v krogih članov «Zgodovinskega društva» ni imel odmeva, je sklenilo ljubljansko «Slovensko društvo», da izda poljudno spisano zgodovino slovenskega naroda, ki mu jo je začel nahitroma sestavljati tedanji akademik Janez Trdina. Njegov elaborat je prišel pozneje v 60ih letih, ko je bil že zdavnaj zastarel, v last takrat ustanovljene «Matice slovenske», ki ga je proti piščevi volji tudi izdala.¹³² — Ko se je leta 1851. ustanovilo v Zagrebu «Društvo za jugoslavensku povjesnicu», je nasvetoval urednik slovenskega uradnega «Časnika», Fr. Cegnar, da bi to društvo objavljalo tudi slovenske razprave; glede ljubljanskega «Zgodovinskega društva» pa je menil, da naj se z zagrebškim zedini, pristavljajoč: «Že to gre zlo navzkriž, de se (ljubljansko društvo) peča s slovensko dogodivščino v nemškem jeziku.»¹³³ — Leta 1855. se je nanovo poživilo tudi drugo ljubljansko društvo, ki se je ukvarjalo z zgodovinarstvom, namreč «*Muzejsko društvo za Kranjsko*», ki je prirejalo vsako prvo sredo v mesecu znanstvena predavanja z diskusijami. Četrta točka pravil tega društva se je glasila: «Karkoli spada v obširno polje natoroznanstva, posebno z ozirom na domačo deželo, je predmet pomenkov, kateri se za-morejo v zboru ali iz pameti razlagati ali pa iz pisanja

¹³¹ Novice z dne 25. septembra 1850, str. 165.

¹³² Ljubljanski zvon 1906, str. 16.

¹³³ Ljublj. časnik z dne 27. aprila 1851, štev. 52.

brati.»¹³⁴ Razume se, da je bilo tudi to društvo, pri katerem so sodelovali v odlični meri Slovenci, kakor Deschmann, Kozen i. dr.¹³⁵ — nemško in v nemščini je izhajal tudi društveni časopis.

¹³⁴ Novice z dne 16. junija 1855, str. 192.

¹³⁵ Novice z dne 7. julija 1855, str. 216.

VSEBINA

Predgovor	V
<i>Staroslovenci</i> (Doba tvornega konservatizma 1848—1860) I	
Uvod (O poznamenanju dobe in obdobj)	1
1. poglavje: Avstrijski politični okvir	7
2. poglavje: Slovenske kulturno-politične zahteve in pridobitve v tem obdobju	34
3. poglavje: Slovensko gospodarsko, družabno in kulturno življenje v stanovih, društvih in zavodih v obdobju med 1848 in 1858	82